۴ ۳

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی فارسی وترکی
آیلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه

دوردونجو ایل‌صایی۳ و ۴ (آردیجیل صایی ۳۷ و ۳۸)
سال چهارم‌شماره ۲ و۳ (شماره مسلسل ۳۷ و۳۸)

خرداد و تیر ۱۳۶۱
(شماره امتیاز ۷۵۳۸)
این مجله بهیچ حزب وگروهی بستگی ندارد

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
4t Year No.3,4 (Serial No. 37,38
JUN, JULY 1982
Addres :sMossadegh Ave. Bidi Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۱۵۰ ریال

بسم‌الله الرحمن الرحیم

ایچینده کیلر

(فهرست)

۱ـ دیلده شووی نیزم : دوکتور حمیدنطقی ۳

۲ـ بخشی ازکتاب تاریخ زبان ولهجه‌های ترکی: دربارهٔ نام و موقعیت زبان ترکی آذربایجانی : دوکتور جواد هیئت ۱۲

۳ـ آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش (۲۵): دوکتور جواد هیئت ۲۹

۴ـ تصوف و ادبیات (۵): پرفسور غ‌ـ بیگدلی ۳۹

۵ـ حضرت محمد (ص) ین اؤگودلری: ج . هیئت . ۴۶

۶ـ مشروطه انقلابی دؤروادبیه تیمیزین مقدراتی: دکتر محمد تقی زهتابی ۵۵

۷ـ جنوبدان سس‌لر «هجران خسته سی» پرفسور عباس زمانوف. یا زیمیزاکوچورن : ح . م . ساوالان . ۵۶

۸ـ ساوالان، یا نارداغ: استاد ساهردن ۶۰

۹ـ قهرمان خرمشهره اتحاف: عبدالله خدابنده. زنجان. ۶۳

۱۰ـ امان مده (بجنگاوران دلیرجبهه‌های نبرد) ازحسینعلی رئیس‌شقاقی (رهگذر) ۶۴

۱۱ـ پترونیوس : حمید نطقی ۶۶

۱۲ـ غزل: امیر علیشیر نوائی‌ـ غلامحسین بیگدلی ۶۷

۱۳ـ بوایل‌کی بایرام (جغالی تجنیس: هدایت حصاری) ۶۸

۱۴ـکروان‌کوچهٔ جك: محمد رضا روحانی‌ـ زنجان ۷۰

۱۵ـ جالیرگئدیر: حامد. ۷۱

۱۶ـ نگران،گوزلربن: سونمز ۷۲ و ۷۳

۱۷ـ آتالار سوزو: ۱ـ حسین زاده ـ ح . منظوری خامه‌ای ۷۵

۱۸ـ محاوره : عبدالکریم منظوری خامنه‌ای. ۷۷

۱۹ـ آذربایجان. شهریار. چئویره‌ئی: فکرت صادق ۷۹

۲۰ـ آج رعیت: اکبر رزاقی. ۸۰

۲۱ـ اسعد نظامی سئل آپاردی: علی‌کمالی ۸۲

۲۲ـ حشرات‌الارض. صمد سرداری‌نیا ۹۴

۲۳ـ سؤزلوك. ۹۸

۲۴ـ ائله وئرردیم: م. ع. مصدق ۹۹

توجه

۱ ـ از مشترکین محترم تقاضا دارد وجه آبونمان یکساله (یکهزار ریال) را از نزدیکترین شعبه هریك ازبانکهابحساب شماره۲۱۶۳بانك ملی‌ایران (شعبه‌داریوش خیابان بهار) واریز ورسیدآنرا بضمیمه نشانی خود بآدرس‌مجله ارسال نمایند تادرارسال مجله وقفه‌ای روی ندهد.

۲ـ شماره‌های گذشته مجلهٔ وارلیق را می‌توانید از دفتر مجله تهیه نمائید.

۳ـ جلد اول **تاریخ‌ادبیات آذربایجان** ازقرن۱۳ تا آخرقرن۱۹ میلادی تحت عنوان «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش» از چاپ خارج شد همشهریهای علاقمند میتوانند‌از انتشارات فرزانه و یا انتشارات دنیا مقابل دانشگاه خریداری ویا با پرداخت ۳۰۰ ریال توسط آدرس بانکی مجله و ارسال رسید آن بدفتر مجله یکجلد از این کتاب را تهیه نمایند .

۴ـ آذربایجان ادبیات تاریخی‌نین ۲۰ـنجی عصر فصلینی یازماقلا مشغول اولدو. غوموز اوچون‌بو عصرده‌کی جنوبی آذربایجان شاعر و یازیچیلارین ترجمه‌ی حال و اثرلرینه احتیاجیمیزواردیر. بوتون شاعر ویازیچی وآذری‌ادبیاتیله ماراقلانان همشهریلر یمیزدن‌بو باره‌ده بیزه یاردیمچی اولمالارینی و اؤز ترجمه‌ی حال واثرلریندن نمونه لرله برابر تانیدیقلاری‌دیگرشاعر لریمیزین‌ده ترجمه‌ی حال‌واثرلریندن نمونه‌لرگؤندرمه‌لرینی خواهش ائدیریك«وارلیق»

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی وهنری

(به‌زبانهای فارسی وترکی)

تحت نظر هیئت تحریریه

صاحب امتیاز و مدیر : دکتر جواد هیئت

محل اداره : تهران، خیابان ولی عصر، کوچه بیدی شماره ۱۷

تلفن ۶۳۵۱۱۷ / ۷۶۱۸۳۶

چاپ کاویان ـ میدان بهارستان

قیمت ۱۵۰ ریال

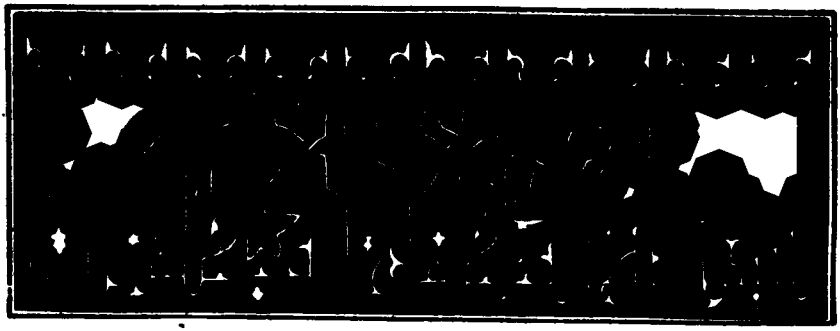

وارلیق

آیلیق توزکجه و فارسجا فرهنگی نشریه
مجله ماهانه فرهنگی فارسی و ترکی

دؤردونجو ایل - خرداد و تیر - ۱۳۶۱

دوکتور حمید نطقی

دیلده شووی نیزم

بوندان بئش یوز ایل قاباق ،اسپانیا ملکه‌سی "ایزابئللا" یا اوروپانین مودرن دیللرینده ایلک قرامئر(صرف) کتابینی، رسما تقدیم اقده‌رکن ،ملکه کتابا باخدی و صوروشدی :"بونه ایشه گله‌ر؟"، "آویلا"نین باش‌کشیشی دئدی :

"امپراطورلوق بناسیندا دیل لاپ مهم آلته‌ویز !"

کشیشین سؤزی بؤیوک بیرفراست و قوتلی مشاهده نتیجه‌ایدی .اوکشیش دئمک تاریخدن چوخ یاخشی خبری وارمیش .قدیم یونان وروم دا دیللرینی اونلارین مستعمره‌لرده اجرا اقتدیک‌لری سیاستین اساسی ایدی.بواحوال

باشقا مملکت‌لرده ده بئله‌ایدی.بیزیم زمانیمیزدا ،میلیونلارجا انسان، هیتلرین "آریان نژادی" افسانه‌سی نین طلسمینه گرفتار اولدولار؛ اوبیر نژادلاردان داها عالی واوستون بیر نژادافسانه‌سی ! حالبوکی،اصلینده آریا و آریان بیرنژاد آدی دگیل،هندواوروپائی (یاخود هندو آریان) دیللرینده دانیشان مختلف خلقلر کوتله‌سیته وئریلن بیرآددیر .قدیم زمانلاردا آسیالی مهاجملر ،ایران فلاتیندا وهند یاریم قطعه‌سینده

یئرلشدیلر و اورادان دیللری یاخین شرقین غربینه واوروپایا یایلدی آلمانلیلار،بو آسیالی مهاجرلر یئرینه ایلک زرمن لردن بحث اولهدیلر باشقا بیرمثال ،زمانیمیزدا جنوب آفریقا اتحادیندا ،دیل،سیاسی فلسفه نین خادمی کیمی گؤرسندی.دیل سایه سینده "آفریقانئر" آدلانیللان جماعت ،اؤز اقتنیک (نژادی) اوستونلوک لرینی،انگلیزجه و سایر یئرلی لهجه لری ایله دانیشانلارین اورتاسیندا تامین اقتدیلر .آفریقا نئرلرین اؤزلرینه خاص بیردیللری واردیر ،بو دیل هولاندجا ،آفریقائی لهجه لر تاثیری ایله ،مالایالیلارین دیللریندن دوزه لمیشدیر. بودیلی مدرسه لرده اؤگرهتدیلر و عموم خلق آراسیندا معامله ومقاوله لرده ایشله دیلن یگانه دیل کیمی ایشلتدیلر.

اکثرا وطنداشلاردان حاکم بیردیلده دانیشماقلارینی ایستیرلر. حتی اصلی صاییلان دیلین مختلف لهجه لرینه ده شیهه ایله باخارلار .بیرمملکت وجوده گلدیگی زمان ،بیرتک دیلی رسمی دیل اولاراق قبول اولهمک طلب اولونور .بوفکرین طرفدارلاری بعضا "اؤزونه خاص تک رسمی دیل" ایسته گینی چوخ اوزاقلارا قدر آپارا بیلرلر ،نئجه کی آمریکادا ،(انگلس ـ پیس لرله حرب زمانیندا) آمریکانین دیلی اولاراق انگلیزجه دن لاتین دیلینه کئچمک ایسته ین لرده وارایدی .ظاهرا بودیل آمریکانین تک رسمی دیلی اولاجاغیمیش !

"وئبستئر" ده ،مشهور بیر یازیسیندا انگلیزجه نین خاص بیرلهجه سینی ،اونون دئییشی ایله "آمریکا فورملو انگلیزجه "نی،"انگلیسلردن بیر فرقیمیز اولسون "دئیه تکلیف (پیشنهاد) اقدیردی.باشقا بیرمثال: فنلاند اون دوققوزونجو عصرده اؤز "یازی دیلی"نی انکشاف اقتدیردی. بودیلین اساسی چوخ نادرحالدا یازیلان بیرلهجه ایدی،بودیل اوقدر ترقی اولهدی کی،فنلاندلیلار ادبیات دا "نوبئل "مکافاتی (جایزه سی) بئله ، قازانا بیلدیلر.

بو وبونا بنزهر بیرچوخ مثال،خلقلری اؤز دیللرینی یاددان چیخارماق تهلکه سیندن قورتارماق ایچون تشویق اولهدی :اسپانیادا کاتالان لار ،فرانسه نین جنوبوندا پرووانس خلقی،دانمارکانین شمال دنیزی جزیره لرینده فریزیان لار بوجمله دن دیرلر ،اونلار اؤز آنا دیللرینی نجات وگرمک فکرینه دوشدولر.

لکن بیراؤلکه ده ،بیرچوخ دیللرین موجود اولماسی بوآرزولاری بؤیوک بیر مسئله حالینه گتیریر ،مثلا، "نیجئریا" دا ایکی یوزه یاخین محلی لهجه نین بیر- بیری نین یانیندا اولماسی ،مملکت ده هانسی لهجه نین مشترک ارتباط (علاقه)دیلی اولاجاغینی سئچمه گه مانع اولدو. چاره سیز ایندیلیک ،"انگلیزجه" مشترک دولت دیلی اولاراق انتخاب اولدو .عمومیتله افریکادا وضع بونا بنزه ر: اکثرا ؤلکه لرده ،قبیله لر آراسی دیل فرقلری نین اوستوندن مستعمره چی لرین دیللری ویا قدیم دن حاکم اولان دیل کؤرپو قورا بیلیر: انگلیزجه ،فرانسیزجا و عربجه .

آفریکالی لار ،قدیم اسارت حیاتینی یاد اسالان مستعمره چیلرین دیل لرینی آتماق ایستیرلر ،لکن اونلارین یئرلرینه هانسی دیللرین گتچمه سینده توافق اثلییه بیلمیرلر .مثلا الیمیزده اولان معلوماتا گؤره ، ۱۹۷۳ - نجو ایله قدر ،۴۹ افریکا اؤلکه سی نین قیرخ بیرینده یوخاریدا آدی گئچن اوچ دیل مشترک ورسمی دیل اولوبدور و قالان اؤلکه لر دن ایسه یئددیسی ایتالیانجا ،اسپانیولجا و پورتغالی جه نی انتخاب اثله میشلر .آرادا قالان بیر اؤلکه ،اثتیوپی یادا ،تکجه آمهاریجه نی.

بوکیمی مسئله لر حل اولوب دا بیرتک دیل رسما قبول اثدیلدیک ده ،بیرچوخ حاللاردا اقلیت لرین دانیشدیقلاری دیللره تحمل اثله میرلر قدیم یونانلیلار ،یونانجا دانیشمایان خارجی لره ،اونلارین دیللرینی مسخره ایله یار- یار دئدیلر .چین لی لر ایسه تورک لرین دئدیکلرینی " تا- تا" قبیلیندن معناسیز سؤزلر دئیه حساب اثتدیلر و "تاتار" آدی دا بورادان چیخدی (پیتئرفارب ،"سؤز اویونو" ،صحیفه ۱۵۹).

"هوتن توت "آدی دا بئله بیرمنشائه مالکدیر .کولومبدان قاباقکی آمریکادا امپراطورلوق قورموش "آزتئک لر" اؤز دیللرینه "ناهوآتل" یعنی :قولاغا خوش گلن) آدینی وئرمیشدیلر .بونا مقابل بوتون خارجی دیللره "نوتوت لی" (یعنی :پلتک)دئیرلرمیش .شایدتاریخین باشیندان دا بئله ایمیش :هرکسه اؤز دیلی خوش و قونشونون دیلی "پلتک" (ایستی یئرآلمانا آل آغزونا و دانیش) گلیب .

دیللرین وجوده گلیب آرادان یوخ اولمالاری ساده بیرحادثه دگیل دیر .عمومیتله سیاسی رژیملر و سلسله لرین قورولوشلاری ومحو اولمالارینا

باخمایاراق دیللر اولدوقلاری کیمی یئرلرینده دوراراز.مصر تاریخینه باخاندا بئله بیرمنظره ایله قارشیلاشیریق :اول زمانلاردان بری ، او اولکه هیکسوس ،آسوریلر ،ایرانلیلار ،یونانلار و رومالی لارین استیلاسینه اوغرادیغی حالدا خلقین دیلی هئچ دگیشمه دی .

لکن عربلردن صونرا وضعیت دگیشیلدی.بونون سببی نی آختارانلار عربلرین یالنیز بیر سیاسی ـ اقتصادی و نظامی مملکت تسخیرینه اکتفا ائله مه دیک لری وعین حالدا اسلام دینی نین نفوذونو داتامین ائتدیک لرینی ایره لی سورورلر.اسکی مصر دیلی نین ایزلری قبطی لهجه لرده بوگون بئله اوزونو گوسته ریر.

بونا بنزه ر مثاللار چوخدور :گونوموزده میلیونلارجا قیزیل دریلی (قیرمیزی دریلی) ،یئنی دونیادا ،اوز مختلف لهجه لرینده "ناواهو"، "ناهوآتل "و"مایا" دیللرینی دانیشماقلا یاشادیرلار.بئش یوزایللیک ظلم ،اسارت و آوروپالی استیلاسینا رغما ،دالغا ـ دالغا مرحمتسیزجه ـ سینه ژئنوسیدلره (نژادا محاسی)مقابل یئنه او اولوملتلرین سسلرینی یئرلی لهجه لرده ائشیدیریک .

بو ،او دئمک دگیلدیرکی،اجتماعی وتاریخی دگیشیک لره قارشی دیل هئچ دگیشمز.هر دؤور اوزونه خاص سؤز ،ترکیب واستعمال صورتلری گتیرر و دیل ده آز ـ چوخ اوز ایزینی بوراخار...

***

مختلف دیللرده دانیشان خلقلر بیر ـ بیری ایله تماس حاصل ائله ـ دیک لرینده جور ـ به جور حاللار وجودا گله ر: بوتماس قیسا وتصادفی ایسه ،بیر ـ بیرلری ایله اشاره دیلی واسطه سی ایله دانیشماق کفایت ائدر.اوزگه بیرحالدا ایکی جماعت اوچونجو بیردیل ایله ده دانیشا بیلرلر :هندوستان بوحال ایچون چوخ یاخشی بیرمثالدیر ،۱۴ اصلی دیل و بیرچوخ لهجه لرین حاکم اولدوغو بواولکه ده هله لیک انگلیزجه مشترک علاقه لر ایچون ایشله دیلیر.اوچونجو حال،بیرجماعت اوبیرجماعتین دیلینی اوگره نمه گی دیر ،لکن بو حل چاره سی همیشه بیراستیلا ومجبورییت نتیجه سی دیر.دؤردونجو حال دا بیر"پیجین ،دیل،کؤرپو وظیفه سینی گؤرور .

"پیجین " (PİDGİN) نئجه بیردیلدیر ؟بوسئوالا وئریلن جوابلار

فرقلی دیر .بوفرقلری گؤسته رمک ایچون اولا پروفئسور ژان دو بـــوا و همکارلاری نین تالیف ائتدیک لری دیلچیلیک قاموسوندان (لاروس ،پاریس ، ۱۹۷۳)"پیجین "باره ده یازدیقلارینی نقل ائدیریک :

" ایکینجی بیر دیل اولاراق انگلیزجه ایله اوزاق شرقین مختـــلف دیللری نین تماسبندان دوغار .هدف مختلف دیللرده دانیشان خلق لـــر آراسیندا انسیت (رابطه) قورماقدیر ."سابیر" دئدیگیمیزدیل نوعـــو ، پیجین دن داها آشاغی دیر ،چونکی پیجینین کلمه احتیاطی (ذخیره سی) بیرچوخ فعالیت لره شامل اولا بیلر .خصوصیله "انگلیزجه پیجین " یاخود "پیجین "مرکب بیردیلدیر اونون قراءئر اساسی چین جه دیروکلمه لرینی اکثرا انگلیزجه دن آلیر (بونا قارشی مثلانئز یا بیجین ی ده موجوددور) (صحیفه ۳۷۹).

"پیته ر فارب "بن دوشونجه سی نه گؤره "پیچین "ین تشکل ائتمه سی بو ساده لیکده دگیلدیر .او ،دئییر :

"پیچین "ین باره سینده چوخ مناقشه لر اولموشدور .وچوخ دایانلیش (اشتباه) دوشونجه لر اورتایا آتیلمیشدیر ."پیچین "دئدیگیمیـــز دیـــل منؤعو ،استاندارد دیللرین خراب اولموش صورتلری دگیلدیر (مثلا قیریـــق انگلیزجه کیمی :(دیلیمیزده مقابلینی وئریریک)"من گلدی،سز گئتدی") اوشاقلارلا ،ساوادسیزلارلا دا دانیشیلان دیل دگیل .نهایت مستعمرچیلرین مستعمره لرده "بومی"لرین دیلی ایله دانیشیق صورتی ده دگیل:"پیچین" یئنی بیردیلدیر ،ان آز صرف قایداسی ایشله در ،ایکی خارجی نین هئـــچ بیریسی نین دیلی ده صایيلاممازبودیل رابطه ده اولان ایکی طرفیـــن یاراتدیقلاری بیروسیله دیر ،عؤمروده بوایکی لی رابطه نین مدت ودوامی قدردیر .

دئمک "پیچین "غایت "ساده "بیردیل دیر .بوساده لیک پیچینین امتیا ـ زی دیر ،عینی دگیلدیر .پیچین اؤزونو قرامر اینجه لیک لریندن قورـ تاریبدیر .واساسی نین انگلیزجه اولماسی دا لازم دگیل .مثلا بیـــر فرانسیز پیچینی ده موجوددور .بو ،پیچین ده فرانسیزجا نین مؤنث ومذکر اسم وصفتلریندن هئچ بیر خبریوخدور .انگلیزجه پیچین ی ایله دانیشان دا انگلیزجه نین قایداسیز فعللری نین خصوصیتلرینه دقت ائله مز .بیـــر چوخ قایدالاردا اؤزـ اؤزونه وجوده گله ر و عؤمرو اوزاندیقجا پیچینیـــن

قایدالاری دا گئنیش لر وتثبیت اولار .فرض اتدینیز مختلف چین لهجه لرینده دانیشان انسانلار (بولهجه لر آشنا اولمایانلارا یچون آسان آنلاشیلماز)بیرخارجی محل ده بیرایش ایچون بیر- بیری لری ایله قارشیلاشارلار .مشترک بیرلهجه اولمادیغی ایچون اونلار یئنی بیردیل وجوده گتیرمگه باشلارلار .محل ده حاکم اولان دیل بونلارین بوتازه دیللرینه اساس اولار .بوچین لی لر ،اگر بیرانگلیس منطقه سینده (مثلا هونق کونق دا)یاشاییرلارسا یارادا جاقلاری دیل "چین - انگلیز- پیچینی" اولاجاق- دیر .بودیله اساس اولان انگلیزجه دایما زمینه ده حاضیردیر ،یئنی دیل انکشاف اتتدیکجه لازم اولان کلمه و سایرملزمه ده بو"زمینه دیل"- انگلیزجه- دن آلینیر .بودیله ان مناسب آد ،"انگلیزجه یه اساسلانمیش چینجه پیجین "دیر .اگر فرض اولونان چینجه پورتقاللی لارین دیلینه اساسلانسایدی (مثلا ماکا- او مستعمره سینده)عینی حال اوز وئره جکدی، نئجه کی (ماکیستا) آدلانان "پورتقاللیلارین دیلینه اساسلانمیش چینجه پیجین " ائله بئله شرایطده انکشاف اتدیبدیر .

بیرچوخ پیجین دیللر اوروپا دیللری نین اوزه رینه قورولموشدور. بونا گؤره بعضی لری "پیجین دیل "حادثه سینی استعمار شرط لری نین محصولو کیمی گؤرورلر .بونا مقابل بعضی پیجین لر بئله دگیلدیر ،مثلا "سواحلی" (SWAHİLİ) دیل (ایندی ۲۵ میلیوندان آرتیق انسان طرفیندن ایشله دیلیر) بیر زنگبار لهجه سینه اساسلانیر ومختلف لهجه لی عرب اسیر تاجرلری نین آرالاریندا وجوده گلدی .

دئمک پیجین دیللری نین دوغوش وانکشافی،اجتماعی قاینا شما و نظامی فتوحات و ملتلری اسارته آلماق دؤورلرینه تصادف اتدر .بئیر پیجین انکشاف اتدیب یاشارسا یاواش - یاواش اساس بیردیل کیمی وظیفه گؤرمگه باشلار. بو تکامل جریانیندا ،بیر"کره- اول"[1]دیل مرحله سیندن کئچر .بو مرحله ده سؤز احتیاطی (ذخیره سی)آرتار و قرامر قا- یدالاری داها گئنیش لر .انکشاف دوام اتدرسه "کره- اول "تادیل اولور بو قبیلدن دیر :"ها- ایتی "ده کی فرانسیز کره- اولو ،اندونه زیادیلی و سواحلی دیلی .

پیجین دیلی ،کره- اول دیلینه (داها انکشاف اتمیش بیردیله) تبدیل اولونجا یاشاییب و قدرت کسب اتمه سی آرتیق قطعی له شیر .

دیل ادبیاتا مالک اولور .اؤز- اؤزونه بیر اساس دیل حالینا گلیر . بونونلا برابر مستعمره چیلر بودیلی تحقیرله قارشیلارلار .مستعمره چی لرین دیللری بیر امتیاز ،افتخار و "پرستیژ" نشانه سی کیمی گؤرونور . او دیللر قدرتین ،ثروتین علامتی دیر .وخلق دیلی اولان "کره- اول"کی ایندی اساس دیل حالینا گلیبدیر) آشاغی خلقلرین دیللری ،اونلارین پریشان احوالینی یاداسالان بیر علامت کیمی تانیدیلیر .بودیللر یئخیلمیشلارین ،مغلوبلارین و مستضعفلرین دیلی دیر .

بوصورتده اوستون وداها مهم تلقی ائدیلن بیردیل،ایکینجی بیر دیل له یان - یانا یاشارسا (دونیانین بیرچوخ یئرکره سینده بئله دیر) بیر نوع اجتماعی شیزوفرهنی (Schizophrenia)مرضی او جمغیتده وجودا گلهر .بوحالین تئکنیک آدی - یونانجا ه "دیقلوسیا" (Diglossia) دیر .بئله بیر حالدا ایکینجی، "مستضعف دیل "ده دانیشانلار اکثرا اؤز آنا دیللرینی دانماغا قدر تنزل ائده رلر .بومستضعف دیلده دا- نیشان اوشاقلار مدرسه لره گئدیب مستعمره چی لرین "مستکبر دیللرینی" اؤگره ندیک لرینده ،دده - ننه لری نین اؤز آنا مستضعف دیل ده دا- نیشماقلارینداتانارلار .مستکبر دیل ده دانیشیلان شهرلره مهاجرت چوخ رغبت گؤرور واجتماعی امتیاز صاییلار .مستکبر دیلی بیراز روان دانیشا بیلن لر ،اصلا مستضعف دیلی بیلدیک لرینی انکار ائده رلر . اونلاردا "مستضعف دیلی آرادان آپاراق "دئیه ن دسته لرین باشینا دوشرلر بئله شعارلاری لاپ اوجادان قیشقیرارلار .مستضعف دیله جور- به - جور اتهاملار باغلارلار : چرکین دیلدیر ،سوادسیزلارین دیلی دیر ،ادبیاتی یوخدور ،تاریخی ریشه سی یوخدور ،انسان ائشیتدیگینده قولاخلاری ناراحت اولور کیمی هاداران - پاداران ...لکن بیر چوخلاری نین قلبلری نین لاپ دیبینده ،آنا دیلینه قارشی محبت یاشاماقدادیر و مستکبر دیلین اوره ک لرینه تماما یاتمادیغینی حس ائده رلر .مثلا ها- ایتی ده "سنه مطلبین لاپ دوزونو دئییرم" سؤزونون یئرینه " جانیم سنه کره- اولجا دئییرم" دئیرلر ،وبونا مقابل "فرانسیزجا دانیشماق "تعبیری نین معناسی " رشوه وئرمک "دیر .

بو مرض،"دیقلوسیا" ،کره- اول دیلی و تام انکشاف تاپمیش دیل لرین مقابله حالینا منحصر قالمیر .بیردیلدن چوخ موجود اولان اکثر

یشرلرده بو مرض بوتون عارضه لری ایله اوزونو گوسته ریر . . . مثلا بیر بلژیک لی دولت مامورو (کارمندی) "بروکسل "ده بیرمسئله حقینده اداره ده استاندارد فرانسیزجا ایله دانیشار . کلوبونده (باشگاه دا) او مسئله نی استاندارد هولاندجا ایله دانیشار ، اوینه گئده نده محلی " فلمه منگ "لهجه سینده بحث ائده ر . بوحال بیرایکی مثالا منحصر دگیل مینلرجه مصداقی واردیر . . . بوایکی دیلدن بیریسی یوکسک ، اوبیری ایسه آشاغی عد اولونماقدادیر . مثلا "نیویورک سیتی "ده "پو - ائرتوریکو" لر فامیل لری اسپانیول ، انگلیزجه دیللرینی بیلرلر . لکن انگلیزجه یه داها چوخ قیمت واعتبار وئریلدیگیندن بو دیل رسمی ، مهم روابط ایچون ایشله دیلیر و اسپانیولجا ایسه آنجاق صمیمی دوستلارلادانیشی - لیر . هر بیر دیلین اوزونه خاص اجتماعی معناسی اولدوغوندان ، "پو - ازتو ریکو" اصل لی اوشاقلار نه جور دانیشماقلارینی اوگره ندیک لری کیمی هاردا ، نه دیل ایله دانیشماغی دا آتا - آنالاریندان اوگره نیرلر . هانسی دیل ده کئونول ایسترسه دانیشماق اولماز ، "پرستیژلی "وضع لرده انگلیزجه ، آقالارین دیلی ، ومعمولی زمانلاردا اسپانیولجا ، تحقیرائدیلن دیل دانیشیلار .

عالملر ، بو حادثه نی "پاراقوای "دا داها اطرافلی تحقیق ائله - یب لر . او ، اولکه ده خلقین یاریسیندان چوخو ، قیرمیزی دریلرین دیلی اولان "قوارانی "دیلینده دانیشیر البته مستعمره چی اسپانیالی لارین دیلینی ده بونلارا اوگره تمیشلر . "پاراقوای "شهرلرینده تقریبا هرکس هرایکی دیلی بیلمکده دیر . اسپانیولجا بوتون رسمی اداره لرین ، مدرسه - لرین ، دولت آداملاری نین ، یاخشی گئینمیش لرین و بویوک معامله لرین دیلی دیر . "قوارانی" دیلی ایسه ، صمیمی دوستلارین بیر - بیری ایله ، خدمتکارلارلا ، کاسب خلق ایله ، وغیررسمی وضع وموقعیت لرین دیلی دیر ! فعله لر "قوارانی "دانیشار کبار آداملار بودیلی بیلدیک لری حالدا ، اعتبار علامتی اولاراق ، اسپانیولجا دانیشارلار . هله ، بیرده یوخاری طبقه نین اوشاقلاری ایله "قوارانی" دیلینده دانیشماقدان چکینمه لری واردیر . یوخاری طبقه اکثر اسپانیولجا دانیشارلار لکن چوخ صمیمی دوستلاری اونلاره "قوارانی" جه ده خطاب ائده بیلر . بزه ک لی وشیک خانملار حتما اسپانیولجانی ترجیح ائده رلر . شهرلرده اسپانیولجا و

کندلرده "قوارانی"جه ،جدی کولتور (فرهنگ) مسئله‌لری اسپانیولجا ، گونده‌لیک سؤزلر متوسط طبقه ومستضعفلر آراسیندا "قوارانی" جه‌دیر . "قوارانی" جه دانیشان تحقیر ائدیله‌بیلیر .اسپانیولجا دانیشانایسه ائله‌بیل داها مهم آدامدیر ،اوستون (برتر) طبقه‌یه ،حتی نژاداؤزونو متعلق صایا . .یاخشی قوارانی جه بیلمه‌سن عیبی یوخدور ،اما دقت ائت اسپانیولجان دوز اولسون ،چونکی، حقیقی دیل اسپانیولجادیر . قوارانی جه حتی بیر لکه‌دیر... بونا گؤره عجیب ـ غریب بیرحسابلا بونتیجه‌یه گلیرلر کی،بیردیلی بیلمک (اسپانیولجا اولماق شرطی‌ایله) ایکی دیل بیلمکدن داها یاخشی دیر !!

حالبوکی، ایکی دیل بیلمک و ایکی دیلده دانیشماق(Bilingual) عربلرین دئدیکی کیمی :"ذولغتین" اولماق) هئچ اولماسا بؤیوک بیر مهارت علامتی دیر .بئیینین معین ،مهم فعالیت‌لرینی ایجاب ائتدیریر .

ایکی دیله صاحب اولان آدام ،چوخ مختلف دیل کلمه احتیاطلاریندان لازم اولان کلمه و صورت انتخابی نین قدرتینی گؤسته‌ریر و سؤزلری آیری ـ آیری سیستم‌لی قرامه‌ر قایدالارینا گؤره ایشله‌ده بیلیر . او جور ـ به ـ جور سس مخرجلرینه آشنادیر .ایکی دیله صاحب اولان آدام ، وارلیغین ان بؤیوک نعمتی،یعنی دیل قدرتینه ایکی دفعه مالکدیر .

منطق و عقل ایکی دیللی لیک پروسه‌سینه تحسین وحئیرانلیقلا باخار .غفلته‌باخین کی،بئله بیرقدرت تحقیر بئله ائدیلیر .بونکته‌نی‌ده یاددان چیخارتمایاق : دونیا میزین یاریسیندان چوخ خلقلری ایکی دیللی خلقلردیر ....

***

"بیته‌رفاب"ین " دیلده شووی نیزم " آدلی تدقیقات یازیسیندان گئنیش پارچالار ترجمه‌ائده‌رک ـ یوخاری یا آلدیق و بوباره‌ده زنگی لرین دیل مسئله‌سی و سایر بنزه‌ر موضوعلاری قیراغا بوراخدیق. بورا ـ دا بیرداها یوخاریداکی نوطلاری اوخودوقدا بؤیوک متفکر و شاعرمولانا جلال الدین رومی نین بوایکی مصراعی خاطره گلیر :

بشنوید ای دوستان این داستان
در حقیقت وصف حال ماست آن

* صون *

درباره نام و موقعیت زبان ترکی آذربایجانی

بعد از شرح تاریخ تشکیل و تکامل ترکی آذربایجانی، لازم است برای پاسخگوئی به ادعاهای کسانیکه از روی بی اطلاعی و یا غرض و انگیزه های سیاسی و تعصبات قومی، ترکی آذربایجانی را لهجه ای در ردیف لهجه های محلی و فاقد قواعد دستوری و ادبیات و فرهنگ میدانند و یا آنرا زبان بیگانه و تحمیلی میشمارند چند سطری بنگاریم.

بنظر ما مطالعه دقیق و بی غرضانه این کتاب که بسیار با اختصار نوشته شده، برای فهم مطلب و روشن شدن ذهن هر خواننده ای کافی باشد، ولی برای مزید اطلاع توجه خوانندگان عزیز را بنکات زیر جلب مینمائیم :

۱ ـ با آنکه ترکی، زبان اکثریت نسبی مردم ایران است معهذا عده ای از هم وطنان ما که اغلب حسن نیّت هم دارند، تحت تأثیر فرهنگ شوونیستی و استعمار فرهنگی چند قرن گذشته ادعا میکنند که ترکی زبان مردم آذربایجان و ترک زبانان ایران نیست، زیرا زبان این مردم تا آمدن مغولها به ایران "تاتی" و یا "فارسی" بوده و ترکی در زمان حکومت مغولان بمردم تحمیل شده است. به بیان واضح تر حکومت مغول بمردم آذربایجان ترکی یاد داده و آنها را وادار نموده که در خانه و خانواده، در ایل و تبار و شهر و دیار خویش ترکی صحبت کنند و این جریان سبب شده که زبان مادری خود را فراموش کنند و ترک زبان بشوند !

بعد میگویند که بدلائل فوق نژاد ترک زبانان ایران ترک نیست بلکه نژاد آنها آریائی و ایرانی است. اغلب این قبیل اشخاص بدون آنکه معنی علمی نژاد را بدانند میخواهند از اقوام مختلف و متعدد ایرانی که بدون نیاز به اقامه هیچ دلیلی ایرانی هستند، یک نژاد خیالی بسازند و از آن نژاد برتر، یک ملت واحد و نمونه بتراشند تا بتوانند استقلال ایران را حفظ کنند و در برابر خطرات پان تورکیزم و کمونیزم تاب مقاومت داشته باشند ! چون اگر در آذربایجان ترکی صحبت شود و خدانکرده اگر ترکی تدریس هم بشود ایران تجزیه میگردد و آذربایجان هم جزء ترکیه و یا شوروی میشود !

اگرچنانچه نظریه‌ٔ این گروه را بپذیریم نظیرچنین ادعائی درمورد خراسان وزبان فارسی‌هم مطرح میشود. چه زبان افغانستان که با خراسان همسایه وهم‌مرز است فارسی‌است ودرشرائط کنونی‌که ازطرف ارتش شوروی اشغال ورژیم کمونیستی درآنجا برقرارشده ،همزبانی خراسانیها با افغانها خطری برای استقلال ایران محسوب میشود. پس باید زبان فارسی‌را درخراسان منسوخ نمود مخصوصاکه اختلاف لهجه فارسی خراسان وافغانستان بسیارکمتر ازاختلاف ترکی آذربایجان با ترکی ترکیه است !!

این افکارنژادپرستانه نتیجه‌ٔ مستقیم‌تعصبات شوونیستی وجهل است وگرنه تاریخ‌کشورما بزرگترین گواه بربطلان اینگونه‌تصورات است. ایران اسلامی‌را بعدازحمله‌ٔ اعراب وانقراض ساسانیان ، ترکان سلجوقی‌بازسازی کردند. این شاه اسماعیل صفوی بودکه‌بعدازحمله‌ٔ مغول وتیموریان دولت وکشورایران راتشکیل داد ومذهب‌شیعه‌ٔ اثنی‌عشری را مذهب رسمی ایران اعلام‌نمودوبمیهن ما وحدت واستقلال بخشید. شاه اسماعیل باآنکه‌ترک بود وبزبان ترکی شعرمیسرود (دیوان خطائی) ولی‌با ترکان عثمانی برای‌استقلال ایران میجنگیدتاآنجاکه‌اگر اصرارطرافیان مانع نمیشدجان خویش راهم درهمان جنگ نثارمیکرد.

کلمه‌ٔ "ترک" و"ترکی" یک مفهوم‌فرهنگی وزبانی‌است وبهیچوجه معنی نژادی را دربرنمیگیرد وبکسی‌اطلاق میشودکه‌زبان مادری اش ترکی‌باشد وبه‌آداب ورسوم مردم‌همزبان خودآشنا باشد. کلمه‌ٔ آریائی ویا هند و اروپائی نیزمفهوم نژادی ندارد وبه‌گروه زبانهائی اطلاق میشودکه‌دارای ویژگیهای زبانی‌بخصوصی‌است (زبانهای تصریفی‌وتحلیلی).

کلمه‌ٔ "نژاد" که‌مدتها زبانزد اروپائیها وبخصوص‌آلمانیهای نازی بود وسبب ریختن خون ملیونها مردم‌بی‌گناه‌گردید ازطرف‌تقریبا تمام ملتها و دولتها محکوم‌شده وجز عده‌ای‌متعصب نژادپرست ویا بیمارفکری که‌معنی نژادرانمیدانندآنهم‌درکشورهای عقب مانده‌طرفداری ندارد. بنظرما پان تورکیزم ،پان عربیزم وحتی پان ایرانیزم‌وهمه‌ٔ پانهای دیگرمحکوم ومغایراصول اسلام‌وانسانیت میباشد وبرای ایران هم جز فلاکت وبدبختی چیزی نمیتواندبارمغان بیاورد.

نژاد مجموعه‌ٔ خصوصیات ظاهری (رنگ ،مو ،چشم، جمجمه‌وصورت و...) انسان را مشخص میسازد ودانشمندان فقط بوجودسه‌نژاد (سفید ،سیاه ،زرد)

قائلندوحتی‌نژادزردراهم‌نتیجهٔ اختلاط سفیدوسیاه میدانند واختلاف نژادسفیدوسیاه‌راهم بتأثیراقلیم‌ومحیط درطول زمان نسبت میدهند (Dr. Legendre) بنابراین ترکهاهم‌مانندآریائیهاازنژادسفیدند (ازشاخهٔ تورانی) . ازنظرافسانه‌های ایرانی‌نیز فرزبدان تورپسر فریدون پادشاه ایران باستانند .

زبان ترکی‌تنها درآذربایجان زبان عمومی‌ومادری مردم نیست ، دربسیاری ازمناطق ایران حتی‌درقلب استان فارس قرنهاست صدهزاران مردم‌ایران باین زبان صحبت میکنند .

درمدت پنجاه‌سال رژیم‌گذشته باداشتن آنهمه دبستان ودبیرستان ودانشگاه ،بهمراه‌سختگیری واختناق سازمان یافته‌برای امحاء زبان ترکی ،کدام‌شهروقصبه ودهکده ویاعشیرت ترک زبان راتوانستند فارس کنند ؟

معلوم‌نیست مغولهای ساده‌باچه‌وسائل ومتدوشیوهٔ نامکشوفی‌ملیونها مردم‌بیسواد ایلات دورافتاده‌راتعلیم‌زبان ترکی‌داده وحتی‌وادارنموده اند که‌زبان مادری یعنی تاتی‌یافارسی‌رافراموش‌کنندوعجیب‌ترآنکه‌در میان ایلات ودهات دورافتاده بیش ازشهرهاکه مرکزتعلیم‌وتربیت است موفقیت داشته‌اند ، چه‌ترکی‌مردم‌عشایر خالص‌تراز اهالی‌شهرهاست . در صورتیکه‌زبان تحمیلی‌بفرض توفیق‌میبایست درشهرهابیش ازدهات و در دهات بیش ازایلات انتشاریافته‌باشد .

معلوم‌نیست مغولها چرااین کاررابرای زبان مغولی‌که‌زبان خودشان بودانجام‌ندادند وبرعکس‌خودشان هم‌مانندتاتهای بومی درمیان انبوه جمعیت ترکان تحلیل رفتندوبفاصلهٔ دو ـ سه‌نسل ترک زبان شدند . لاکن آنچه‌ازتاریخ فرامیگیریم‌حقیقت اینست‌که‌مغولها در دوران حکومت‌خود زبان فارسی‌راترویج نمودند . دراین دوره کتابهای ادبی، تاریخی‌و.. بفارسی‌نوشته‌شد درصورتیکه‌قبل ازآن نویسندگان ایران آثارعلمی و مختلف‌خودرابعربی مینوشتند .

بنابنوشتهٔ مورخین که موردتأییداکثر شوونیستهای"آریامهری"هم میباشد ،درآذربایجان قبل ازآمدن ترکان وشیوع‌زبان ترکی، زبان واحد شفاهی‌ویابانوشته‌وادبیات وجودنداشته ومردم‌نقاط مختلف بلهجه‌های محلی‌مختلف صحبت میکردند . بطوریکه" مقدسی "در" احسن التقاسیم"

مینویسد: "درحدود اردبیل ۷۰ زبان رایج بوده است.!"

زبان آذری که بعد از "کشفیات!" کسروی مورد علاقه و استناد نژادپرستان قرار گرفته و چند جمله، دوبیتی و ملمع کتبی آنهم بلهجه و گویشهای مختلف از آن بدست آمده نه تنها برای آذربایجانیها، بلکه برای فارس زبانان هم قابل فهم نیست.

بفرض اینکه این ادعاها درست هم باشد، واقعیت اینست که زبان امروز مردم ترک زبان ایران ترکی است، چون زبان هر مردمی همان زبانی است که در دامان مادران خود آموخته اند و در میان خود بآن صحبت میکنند نه زبانیکه هزار سال قبل اجدادشان در آن منطقه و یا منطقهٔ دیگر داشته اند. زبان هزار سال قبل جزو تاریخ است و باید جزو تاریخ زبانهای منطقه بررسی شود، و اگر چنین نبود، لازم میآمد مردم ایران زبان فارسی را هم رها کنند و بدنبال زبان پهلوی و حتی فرس قدیم بروند و آنها را بجای فارسی دری که از ماوراء النهر به ایران آمده رایج و رسمی نمایند.

کسی نمیتواند منکر این واقعیت باشد که زبان فارسی از خارج از ایران، یعنی از آنطرف جیحون بوسیلهٔ ترکان غزنوی و سلجوقی بایران آمده و با قدرت سلاطین ترک، زبان رسمی و ادب ایران و آسیای صغیر و هندوستان گردیده و بعداً هم با همکاری شعرای کلاسیک ترک زبان باین پایهٔ ادبی رسیده است. اگر بنا باشد نظر این شوونیستها بطور اصولی در همه جا تطبیق داده شود، باید نخست فارسی منسوخ گردد و چنانچه قبلا هم اشاره شد بجای آن لهجه های پهلوی و یا لهجه های فرس قدیم و مد و حتی لهجه های بومیان قبل از آریائیها در نقاط مختلف ایران رایج و رسمی شود! آنوقت برای آذربایجان هم باید زبان تاتی پیشنهاد شود نه فارسی.

البته برای ما و هر ایرانی نیک اندیشی زبان فارسی بسیار عزیز و محترم است و مسلما زبان مشترک همهٔ مردم ایران باید باشد زیرا: اولا زبان مادری چند ملیون مردم ایران است. دوم اینکه این زبان از دیرزمان وسیله ارتباط اقوام مختلف این سرزمین بوده و هست. سوم آنکه در ساختن و پرداختن فارسی ادبی و ادبیات فارسی ذوق و قریحه و استعدادهای ترک زبانان ایران مانند قطران تبریزی، خاقانی شیروانی، نظامی گنجوی، مولوی بلخی، اوحدی مراغه ای صائب تبریزی و امثال آنها سهم سازنده و بسزائی داشته اند.

خوشبختانه ما علاوه بر آنکه ایرانی هستیم، همه مسلمانیم و مسلمانان بحکم قرآن کریم با هم برادرند و در اسلام ترک، عرب و عجم فرقی با هم ندارند، فقط

گشتی بردیگری نزدخدا برتری داردکه با تقوا تر باشد.

دربرابر آنچه دربالا گفته شد، جای بسی تعجب وتأسف است که در دورهٔ پنجاه سال حکومت پهلوی وفارس زبانان، زبان ترکان ایران منکوب وهویت فرهنگی آنها انکار شد. این سیاست ستم ملی واختناق واستعمار فرهنگی دور از حق وعدالت هم باید مانند رژیم گذشته به زباله دان تاریخ سپرده شود.

بنابراین، زبان مردم مناطق مختلف ایران هرچه باشد وطن شان ایران وهمهٔ آنها مسلمانند وایرانی. ایرانی بودن به نژاد وزبان بستگی ندارد، وگرنه سادات، ترکمنها، ترک زبانان وعرب زبانان ایرانی محسوب نمیشدند. کشور ما که درچهارراه حوادث تاریخ واقع شده ومحل تاخت وتاز وهجوم ومهاجرتهای بزرگ تاریخی قرار گرفته البته باید چهره ای با این مشخصات داشته باشد واقوام مختلف با زبانها وشیوه های مختلف درآن باشند این واقعیت را بپذیریم که ملت ما از اقوام مختلف ومردمانی با زبان ولهجه و گویشهای مختلف تشکیل شده وهمهٔ آنها درطول تاریخ ایرانی شده وبرای ایران قربانی داده وحق ایرانی بودن را بدست آورده اند وباید همهٔ آنها حقوق مساوی داشته باشند وخصوصیات مذهبی، زبانی وفرهنگی شان محترم شناخته شود. انتخاب یک زبان وتحمیل اجباری آن بهمهٔ اقوام به قیمت نفی زبان قومی ومادری آنها عاقلانه وبمصلحت هیچ کشوری نیست وجز نفاق وایجاد عکس العمل دفاعی وتنفروکینه نتیجه ای ندارد. بعلاوه، تجربهٔ پنجاه سالهٔ دوران پهلوی نشان دادکه این روش غیرانسانی وضداسلامی نتیجه ای معکوس دارد وممکن است در روزهای ضعف وتاریک بهانه ودستاویزی به دست دشمنان بدهدو مورد سوء استفادهٔ دیگران قرار گیرد.

البته هرکشوری باید یک زبان مشترک داشته باشد. همهٔ افرادآن کشور باید آن زبان را برای تأمین ارتباط عمومی بیاموزند، ولی مردم هرمنطقه هم باید بتوانند بزبان مادری ومحلی خود تحصیل وتدریس کنند. زبان محلی باید درمحل رسما پذیرفته شده باشد. دردنیای امروزکشورهای چندزبانی زیاد است. درتمام کشورهای نظیر ایران سالها قبل این مسئله حل شده است. در سویس چهار زبان رسمی است، درکانادا درقسمت فرانسه زبان، زبان اول فرانسه است، دربلژیک دوزبان فرانسه وفلامان رسمی است.

درشوروی بیش ازپانزده زبان، درچین پنج زبان رسمی است. دریوگوسلاوی هم پنج زبان رسمی است. درکشورفرانسه زبانهای نرماندی ولیموزیم هنز

پذیرفته‌شده . در انگلستان ،درمنطقهٔ اسکاتلندو ولز زبانهای محلی‌هم بعداز جنگ دوم‌جهانی شکوفا گردیده است .

در این باره‌بیش از این اطالهٔ کلام‌را جائزنمی‌بینم . بهرحال زبان هر مردمی‌محترم‌است خواه‌اکثریت باشد ،خواه‌اقلیت ،خواه‌ازهزارسال پیش معمول شده‌باشد ، خواه‌ازپانصدسال پیش !

۲ ــ برای آنکه‌زبانی‌بمردمی‌تحمیل شود ، لازم‌است زبان رسمی‌دولت بوده وتحت برنامه‌وطرحهای مشخص‌کوتاه‌و درازمدت با استفاده‌ازتمام امکانات ووسائل ارتباط جمعی‌طولانی همهٔ مردم‌را با زبان دولتی‌آشنا وتعلیم‌دهند وازهرگونه‌ارتباط وابراز وجودبازبان محلی‌جلوگیری شود . چنین زبانی باید‌فرهنگ پیشرفتهٔ غنی وجاذب برای مردم‌داشته‌باشد ویا پشتوانه‌ای مانندین مردم ویا ایده‌ئولوژی قوی حاکم‌وهمه‌پسندداشته‌باشد واگربا داشتن همهٔ این شرائط وامکانات ،عنصرخونی دخالت نداشته‌باشد ، یعنی اختلاط وآمیزش قوم‌حاکم‌ومحکوم‌صورت نپذیرد‌مردم با یادگرفتن زبان حاکم زبان خودرا هم‌حفظ میکنند . چنین زبانی‌براساس یک لهجه‌ومتناسب با فاصله مردم‌ازمرکزحکومت و مراکزدولتی‌وفرهنگی اثرات‌آن بیشتر ،وهرچه‌از این مراکزدورتر شویم کمترخواهدبود . دربررسی تاریخی ومعاصرزبان ترکی آذری وشیوع آن درمناطق مختلف ایران خصوصاآذربایجان حقایق تاریخی و واقعیت‌های زیربچشم میخورد :

دردوران باصطلاح‌تحمیل زبان ترکی، یعنی‌درزمان حکومت مغول هنوز ترکی‌آذری بشکل یک زبان واحدشکل یافته‌درنیامده‌بود ، بعلاوه هیچوقت زبان رسمی‌دولت نبوده‌واز امکانات ناقص وابتدائی‌آنروزی دولتها هم‌برای اشاعهٔ ترکی‌وتعلیم‌وتحمیل بمردم‌استفاده‌نشده‌است . بعلاوه وسائل‌وامکانات آنروزی برای پیاده‌کردن چنین برنامهٔ فرهنگی‌سنگین کافی‌نبوده‌است .

ضمنا دربررسی زبان مردم‌شهرها ودهات وایلات ایران وخصوصاآذربایجان می‌بینیم‌نسبت لغات فارسی وعربی ،یعنی‌لغات دخیل درشهرها ومراکز دولتی وفرهنگی‌بیشتر وهرچه‌بداخل دهات وایلات برویم درزبان وشیوه‌های مردم لغات دخیل غیرترکی کمتروبعبارت دیگر زبان آنها ترکی‌خالصتراست . بعلاوه همهٔ ایلات ومردم‌دهات وقصبات بیک شیوه‌صحبت نمیکنند بلکه‌شیوه وگویشهای کم‌وبیش مختلف ترکی‌دارند .

زبان ترکی‌آذربایجانی ادامهٔ یک زبان ویا لهجهٔ خاصی‌نبوده که در

برهه‌ای اززمان بمردمی‌تعلیم‌ویا تحمیل شده‌باشد . تاریخ‌تکامل زبان فعلی آذربایجان نشان میدهدکه درتشکیل آن زبان ولهجه‌های ترکی اوغوز (با اکثریت قاطع)، قبچاق ، اویغور وزبانهای مغولی‌وتا حدی لهجه‌های آریائی محلی‌مانندتاتی ،هرزنی وغیره‌دخالت داشته‌واین زبان از آمیزش ویا تأثیرهمهٔ این عناصربوجودآمده وبه‌سیرتکاملی خودادامه‌داده و بعداز گذشت قرنها ونفوذ کلمات عربی‌وفارسی ،درآن ،بصورت‌کنونی درآمده‌است . زبان ولهجه‌های فوق الذکر زبان اقوام‌وقبائلی‌بوده‌که‌درطول تاریخ‌باین منطقه‌آمده ودرا ینجا سکونت‌گزیده‌اند . ودرتاریخ‌هم‌مهاجرت‌آنها ویالااقل مهمترین آنها ثبت‌شده‌است . البته‌اقوام‌آریائی یاتاتها زودترازدیگران باین منطقه‌آمده ودرساخت ترکی‌آذربایجانی کم‌وبیش تأثیرداشته‌اند بهمین دلیل امروزهم درشیوه‌های مناطق‌مختلف ترکی‌آذربایجانی‌گاهگاهی بکلمات تاتی‌برمیخوریم ودرچندقریه ومحلیکه‌اکثریت تاتها محفوظ مانده زبانشان نیزباقی‌مانده‌است مانند ده "قوناخ کندی" اطراف‌باکو ودهات وآبادیهائی‌درمنطقهٔ خلخال . نظیرهمین مسئله‌درموقع آمدن آریائی‌زبانها بایران هم‌پیش‌آمده ، چه‌درآنموقع‌هم‌مردمان بومی دراین مناطق وجودداشته که‌بعدازآمدن اقوام‌آریائی‌زبان، باآنها مخلوط شده‌وزبان بومیان هم در لهجه‌های آنها مستحیل گردیده‌است .

دربررسی‌کتب‌زبان ولغت درطول تاریخ هزارسال اخیرایران حقیقت زیر روشن میشود :

باستثنای کتاب لغت "سنگلاخ" تمام‌فرهنگهائی‌که‌درایران نوشته‌شده "فارسی- ترکی" است ،یعنی‌برای تعلیم‌فارسی به‌ترکها نوشته‌شده‌است .سنگلاخ که‌ازطرف میرزا مهدیخان استرآبادی درقرن ۱۸ میلادی نوشته‌شده‌لغت ترکی جغتائی است وبقول خودش برای فهم‌آسانترآثارعلیشیرنوائی شاعرودانشمند معروف جغتائی‌است . درصورتیکه‌فرهنگهای ترکی‌قبچاقی، جغتائی وعثمانی فرهنگهای ترکی‌است . فرهنگهای قبچاقی‌بیشتردرمصرکه‌سلاطین قبچاق مملوک حکومت داشته نوشته‌شده‌است معهذا بعدازسقوط مملوکها چون تعدادترکان قبچاق نسبت باعراب کمتربوده بتدریج‌درآنها مستحیل شده‌اند .

برعکس ، ترویج زبان فارسی‌نه‌تنها درایران وآذربایجان ،بلکه‌درمناطق ترکی‌جغتائی وعثمانی‌نیزرایج‌بوده‌است . بطوریکه‌علیشیرنوائی درکتاب "مجالس النفائس" خودکه‌تقریبا اولین تاریخ‌ادبیات ترکی‌شرقی‌است از ۳۰۰

شاعرترک زبان نام میبردکه ۹۰ درصدآنها بفارسی‌شعرگفته‌اند و نوائی‌ازآنها میخواهدضمن شعرگفتن بفارسی ،بزبان مادری هم‌شعربگویند.

مراتب فوق وشواهدتاریخی‌وعینی فراوان دیگرنشان میدهدکه درطول تاریخ هزارسالهٔ ایران هرگزسیاست تشویق وترغیب یا تعلیم‌وتحمیل زبان ترکی بمردم‌درکارنبوده‌بلکه‌جریانی جدی ،قوی وتقریبا مداوم‌برای اشاعه‌ونفوذ فارسی‌میان مردم‌ترک زبان وجودداشته‌ودراین جریان عامل مهم‌ومؤثر ،خود ترکها بوده‌اند. بنابراین زبان فعلی‌مردم‌ترک زبان ایران بخصوص در آذربایجان زبان طبیعی‌ومادری مردمی‌است‌که‌اجدادشان قرنهای متوالی در این سرزمین زندگی‌کرده‌وبآن عشق ورزیده‌اند ودرمواقع لزوم‌گاهی‌باروسها وزمانی باترکان عثمانی‌جنگیده‌وبه‌بهای جان خویش ازسرزمین اجدادی یعنی ایران عزیزدفاع کرده‌اند.

واما درمورد نام‌این زبان که‌مورداختلاف دوست ودشمن قرارگرفته‌است ، توجه‌خوانندگان عزیزرا بنکات زیرجلب مینمایم :

هنوز عدهٔ زیادی درایران زبان ترکی‌آذربایجانی‌را یک لهجهٔ محلی‌تصور میکنندوگاهی‌آنرا یکی‌ازلهجه‌ویا گویشهای فارسی می‌پندارند واین "لهجه" رافاقدخصوصیات وارزشهای یک زبان مستقل یعنی، زبانی‌بادستورقواعدزبان ولغات‌کافی وادبیات وفرهنگ میدانند ،لهذا زبان ترکی‌آذربایجانی‌را یک لهجه‌ویاگویش محلی‌خطاب میکنند. البته‌بعضی‌ازافرادهم‌باانگیزهٔ سیاسی ومغرضانه‌چنین اظهارنظرمینمایند.

بطوریکه‌درمتن کتاب بخصوص درفصل تاریخ‌زبان ترکی‌آذربایجانی شرح داده‌شد، این زبان ازاختلاط وآمیزش ترکی‌اوغوز ،قبچاق وتاحدودی ترکی شرقی‌ولهجه‌های بومی تاتی درقرن ۱۱ـ ۱۳ میلادی تشکیل وبتکامل خودادامه داده‌وبشکل زبان واحدی درآمده‌وقرنهاست درتمام‌آذربایجان(شمال‌وجنوب) وقسمتهای زیادی ازایران زبان عموم‌مردم‌را تشکیل میدهدومانندهر زبان دیگردارای شیوه‌های گفتگو وادبی‌است. زبان ادبی‌ترکی‌آذربایجانی ویا آذری دارای دونوع ادبیات‌کلاسیک یاکتبی، وادبیات‌شفاهی‌است .ادبیات شفاهی‌آذربایجان یکی‌ازغنی‌ترین ادبیات مردمی‌است ودرنوع خوددرخاورمیانه بی‌نظیراست. شیوهٔ گفتگو، مانندزبان گفتگوی فارسی درنقاط مختلف گویشهای زیادی داردکه‌همهٔ آنها برای یکدیگربسهولت وراحتی قابل فهم‌اند وگویشهای مختلف یک زبان راتشکیل میدهند.

ازنظرگرامرودستورزبان ، ترکی‌یکی‌ازباقاعده‌ترین زبانهاست وشاید باقاعده‌ترین آنهاست ، واین ، نظراغلب دانشمندان زبانشناس است . قواعدی مانندهماهنگی‌اصوات وهماهنگی‌صامتهاکه درترکی‌آذربایجانی‌بیش از دیگرلهجه وزبانهای ترکی‌رعایت میشود باین زبان ملابت ودرعین حال موسیقی‌وآهنگ خاصی‌داده است .

افعال ترکی‌بسیارغنی وابواب آن بسیاروسیع است . درافعال ترکی با اضافه‌کردن پسوندها میتوان ازفعل لازم فعل متعدی درجه‌یک ،دو ،وحتی‌درجه سه‌بوجودآورد ، بدون اینکه‌نیازی به‌استعمال فعل مرکب ویاجمله‌بوده‌باشد

ترکی‌آذربایجانی‌ازلحاظ لغات هم‌بسیارغنی‌است منتهاهمهٔ این لغات برای شهرنشینان آذربایجان که‌با زبان وفرهنگ فارسی‌تحصیل کرده‌اند ، مکشوف نیست . یک سفرکوتاه وتوجه‌کافی‌درمیان دهات وایلات ترک زبان حقیقت‌گفتارمادربارهٔ غنای ترکی‌آذربایجانی‌را ثابت میکند ، بعلاوه ادبیات ترکی‌آذری خواه‌کتبی‌وخواه‌شفاهی گنجینهٔ لغات خالص ترکی آذربایجانی‌است . بادرنظرگرفتن آثارعلمی‌وادبی‌که‌بخصوص درآذربایجان شمالی‌باین زبان نوشته‌میشود ، یکی‌اززبانهای زنده‌ودارای فرهنگ غنی‌است

واما دربارهٔ تسمیهٔ این زبان هم‌مدتی‌است اختلاف نظرپیداشده ، البته‌این مسئله‌بیشترجنبهٔ سیاسی دارد وتقریبا از ۵۰ سال باینطرف بوجودآمده‌است .

درآذربایجان شمالی‌از ۵۰ سال پیش ،یعنی‌اززمان استالین کلمهٔ ترکی حذف وزبان ترکی‌آذربایجانی‌را " زبان آذربایجانی" (آذربایجانجا)مینامند همچنین سایرلهجه‌های ترکی‌بصورت "نسبت یاصفت مشخصهٔ " آنها نامیده میشوند مانند" زبان اوزبکی" ،زبان قیرقیزی وغیره . زبان ترکی‌راهم ، مخصوص ترکی‌آناطولی یاترکیه‌بکارمیبرند . درصورتیکه‌قبل ازاین تصمیم ، نام زبان ترکی‌آذربایجانی، هم‌درمیان مردم وهم‌درکتابها " ترکی" بود ،وحالاهم درکتابهای زبانشناسی وتاریخ‌زبان آذربایجان، مؤلفین ودانشمندان آذربایجان شوروی صراحتا متذکرمیشوندکه این زبان جزوزبانهای ترکی‌غربی یا " اوغوز" میباشد وهمان زبان ترکی‌سلجوقی‌است وکتاب "ده‌ده‌قورقود" هم (که‌به‌زبان طایفهٔ اوغوزان)یعنی‌به‌ترکی‌نوشته‌شده‌اولین شاهکارادبیات شفاهی آذربایجان بشمارمیرود .

لاکن بنظرمانام‌آذربایجانی(آذربایجانجا) برای تسمیهٔ ترکی آذری و یاترکی‌آذربایجانی ازنظرصحت ودقت علمی بی‌اشکال نیست زیرا :

۱ ـ قاعده براینست که نام زبانها همیشه از نام اقوام و ملتها ساخته میشود نه اسامی جغرافیائی . چنانکه میگوئیم" زبان عربی" (مأخوذ از عرب که نام قوم است) ونمیگوئیم :"زبان عربستانی" زیرا عربستان اسم منطقهٔ جغرافیائی است . کذا میگوئیم :زبان انگلیسی (منسوب به قوم انگلیس) نه زبان انگلستانی وچنین است زبان ترکی که صحیح است (بعلت اینکه ترک نام قوم است) وصحیح نیست که بگوئیم : زبان ترکیه ای . برهمین منوال "زبان آذربایجانی" نیز بعلت اینکه آذربایجان نام منطقهٔ جغرافیائی است از جهت ساخت دستوری برخلاف قیاس است . درخود شوروی هم درمورد دیگر اقوام ترک مانند اوزبکها ، قیرقیزها وغیره ،با آنکه کلمهٔ ترکی را حذف کرده اند ولی براساس نام قوم و قبیله ای نامگذاری کرده اند یعنی میگویند : زبان اوزبکی ،زبان قیرقیزی ونمیگویند : زبان اوزبکستانی یا زبان قیرقیزستانی .

۲ ـ این زبان ، مخصوص مردم آذربایجان نیست . مردم زنجان واطراف همدان وساوه وراک و شهریار وبسیاری از نقاط ایران وحتی شرق آناطولی وعراق (کرکوک) به ترکی آذری صحبت میکنند واهل آذربایجان هم نیستند .

۳ ـ درآذربایجان ، غیر از ترکی به زبانهای دیگر هم مانند کردی ،ارمنی ، آشوری وتاتی صحبت میکنند واصطلاح" زبان آذربایجانی" شامل آنها هم میشود

۴ ـ نام هر زبانی همانست که مردم آن زبان مینامند . وقتی از ملیونها مردم آذربایجان ودیگر نقاط ایران که باین زبان صحبت میکنند بپرسید به چه زبانی صحبت میکنید؟ بدون تردید وتأمل خواهند گفت : ترکی .

۵ ـ درطول تاریخ نیز این زبان ،ترکی اوغوز ، ترکی سلجوقی (دربرابر ترکی کاشغری وخاقانی) ،ترکی قزلباشی (دربرابر ترکی رومی وعثمانی) ، ترکی آذری (دربرابر ترکی آناطولی) نامیده شده است .

۶ ـ بسیاری از هموطنان ترک زبان غیر آذربایجانی بنام "ترکی آذری" و یا "ترکی آذربایجانی" هم اعتراض دارند ومیگویند این ترکی بهمهٔ ما تعلق دارد ونباید با اضافه کردن نسبت "آذری" یا "آذربایجانی" بمنطقهٔ خاص اختصاص داده شود .

۷ ـ مؤلفین وزبانشناسان غربی ،ترکی آذربایجان را ترکی آذری یا آذربایجانی ویا ترکی آذربایجان مینامند . این وجه تسمیه برای اینستکه در منطقهٔ پر جمعیت آذربایجان (شمالی وجنوبی) همه باین زبان صحبت میکنند . روسها

هم از قدیم با این زبان و دیگر لهجه‌های ترکی زبان تاتار گفته‌اند.
۸ ـ در آذربایجان شمالی تا سال ۱۹۳۰ اسمی از زبان آذربایجانی (آذربایجانجا) نبوده، برعکس همه جا زبان ترکی، ترکی آذربایجانی وحتی تاتار (در نوشته‌های روسی) بکار رفته است. شعرای بزرگ آذربایجان از فضولی تا صابر شیروانی همه در اشعار خود از ترک و ترکی سخن گفته‌اند، مثلا فضولی در مقدمهٔ دیوان فارسی خود چنین مینویسد: "مدتی بسرودن اشعار ترکی وعربی وقصائد و معمای فارسی گذرانیدم تا آنکه روزی گذارم بمکتبی افتاد. پریچهره‌ای فارسی نژاد چون توجه من دید از گفته‌های من چند بیتی طلبید. من نیز چند بیتی از عربی وترکی باو دادنمودم ولطائفی چند نیز از قصیده ومعما برا و افزودم. گفت که اینها زبان من نیست وبکار من نمیآید، مرا غزلهای جگرسوز عاشقانهٔ فارسی میباید: ابهام در معانی واغلاق در کلام کار اکابرو علمای زمانه است
تا ب عذاب فکرندارند دلبران مرغوب دلبران سخن عاشقانه است
بی‌تکلف از این سخن، مرا خجالتی دست داد و آتشی در دل افتاد که خرمن اندوختهٔ مرا همه بسوخت و در شبستان عالم خیالم شمع شوق غزل فارسی برافروخت."
فضولی در جای دیگر چنین میگوید:
"اول سبب دن فارسی لفظیله چوخدور نظم، کیم
نظم نازک ترک لفظیله ایکن دشوار اولور
منده توفیق اولسا بو دشواری آسان ائیله‌رم
نوبهار اولقاج دیکندن برگ گل اظهار اولور."
ترجمه: از آن سبب شعر با لفظ (زبان) فارسی زیاد است که
نظم نازک (غزل) با زبان ترکی دشوار است
من اگر توفیق داشته باشم این مشکل را آسان میکنم
در نوبهار، از خار برگ گل ظاهر میشود.
میرزا فتحعلی آخوندزاده نویسنده ومتفکر قرن ۱۹ ونویسنده اولین نمایشنامه بسبک اروپائی درخاورمیانه، در مقدمه کتاب "تمثیلات در ۱۸۵۹" چنین مینویسد "توقع ائدیره‌م کی، سن ده منیم کیمی آدمی ترکی دیلینده آدام یازاسان، تخمی تخوم جفتی جوت، مقیّدی موقایات، عوّرتی آروات، وها بئله اؤزگه الفاظی که خواص و عوامین استعمالیندا مشترک دیر."
ترجمه: توقع دارم که تو هم مانند من آدم را در زبان ترکی "آدام" بنویسی، تخم را "تخوم، جفت را "جوت"، مقید را "موقایات" عورت را "آروات" وهمچنین الفاظ

دیگر را که از طرف خواص و عوام مشترکاً بکار میرود.

صابر هم در همه جا لفظ ترک و ترکی را بکار برده، از جمله در قطعه شعری که خطاب به ستارخان سروده چنین میگوید:

"تاکه ملت مجمعین تهراندا ویران اتدیلر
ترک لر ستارخان ایله عهدو پیمان اتدیلر
ظلم و استبدادا قارشی نفرت اعلان اتدیلر
ملته، ملیّته جان نقدی قربان ایتدیلر
آیه‌ی (ذبح عظیم) اطلاقی اول قربانه دیر
آفرینیم همت والای ستارخانه دیر."

ترجمه: تاکه مجمع ملت (مجلس شورای ملی) را در تهران ویران کردند
ترکان با ستارخان عهد و پیمان بستند
در برابر ظلم و استبداد اعلام نفرت کردند
نقد جان را قربانی ملت و ملیت کردند
آیه‌ٔ (ذبح عظیم) بآن قربانی اطلاق میشود
آفرین من به همت والای ستارخان است.

باز در همان شعر میگوید:

ایشته ستارخان باخین ایرانی احیاء اتیله دی
تورکلوک، ایرانلیلیق تکلیفین ایفاء اتیله دی

ترجمه: ببینید ستارخان ایران را احیاء کرد
وظیفه‌ٔ ترک بودن و ایرانی بودن را ایفاء کرد

نویسندگان و شعرای اوائل قرن بیستم، از جمله فریدون کوچرلی پدر تاریخ ادبیات آذربایجان و دکتر نریمان نریمانوف که از بنیانگذاران حزب کمونیست و اولین رئیس جمهور آذربایجان شوروی بود در هیچکدام از آثار خود اسمی از "آذربایجانجا" نبرده‌اند.

"آذربایجان تورکلرینین ادبیاتی ۱۹۰۲" تألیف فریدون کوچرلی (۱) و کتابهای "ترک آذربایجان دیلی نین مختصر صرف ـ نحوی (صرف و نحو مختصر زبان آذربایجان، برای مدارس آذربایجان) (۲) و خود آموز "معلم سیز ترک دیلینی اؤگرنمکدن اؤتری روسلارا یچون آسان کتابچه دیر (برای یادگرفتن آسان و بدون معلم برای روسها) (۳) نشان دهنده‌ٔ نظر مؤلفین در اینمورد است.

از زبانشناسان مشهور آذربایجان شوروی پروفسور دمیرچی‌زاده که اخیرا

فوت نموده ،در ابتدای کتاب "معاصر آذربایجان دیلی(زبان معاصر آذربایجان) چاپ "معارف نشریاتی . باکی ۱۹۷۲" چنین مینویسد :" آذربایجان دیلی توزک دیللری عائله سی نین غرب گروبونا منسوب اولما قلا ،بوگروپ داخلینده مرکزی موقع توتان وگنیش نفوذ دایره سینه مالک اولان بیردیل دیر . هم ده بوگروپا منسوب دیللر آراسیندا ان اول یعنی تقریبا ۹-۷ نجی عصرلر آراسیندا عموم خلق دیلی حالیندا فورمالاشمیشدیر . آذربایجان دیلی ،اوزون مدت "ترکی" "ترک دیلی" ،"تورکجه" ،"آذربایجان تورکجه سی" آدلاریله ده تانینمیش ،حتی روس دیلینده یازیلمیش بعضی منبعلرده ، قافقاز- تاتار دیلی افاده سی ده آذربایجان دیلی معناسیندا ایشلنمیشدیر ."

ترجمه : زبان آذربایجان به گروه غربی خانواده ٔ زبانهای ترکی منسوب میباشد ودرمیان این گروه ،موقعیت مرکزی داشته ودایره ٔ نفوذ آن وسیع میباشد . ضمناً درمیان این خانواده ،قبل ازهمه یعنی درفاصله ٔ قرنهای ۹-۷ میلادی بشکل زبان عموم مردم درآمده است (۴) زبان آذربایجان مدتهای طولانی "ترکی" "زبان ترکی" ،"تورکجه" ،"ترکی آذربایجانی" نامیده شده ،حتی دربعضی منابع روسی "زبان تاتاری قفقاز" هم نامیده شده است .

زبان ادبی ویا کتابت ترکی آذربایجانی ، بعقیده ٔ زبانشناسان معروف شوروی مانند : آ . باسکاکوف و آ . ت . کاندا روف درقرون ۱۸- ۱۶ میلادی زبان ترکی نامیده شده وازکاشغر تا استانبول قابل فهم واستفاده بوده است . سیاحان اروپائی وروسی که درقرن ۱۹ بکشورهای خاورمیانه مسافرت کرده اند مینویسند که ترکی آذربایجانی درتمام شرق نزدیک موقعیتی مشابه زبان فرانسه دراروپای غربی دارد (آذربایجان ملی ادبی دیلی نین تاریخی . م . جهانگیروف علم نشریاتی . باکی ۱۹۷۸)

سیاح دانشمند آلمانی ،"اوگوست فون گاکستِتا اوزون "هم که درسالهای ۴- ۱۸۴۳ درقفقازسیاحت نموده ،مینویسد زبان ترکی آذربایجانی را باید با زبان فرانسه دراروپا مقایسه نمود . ضمنا این زبان ، زبان شعراست وشعرای خلقی ارامنه هم برای انتشار بیشتر اشعارخودهمیشه بزبان تاتار (آذربایجان) مینوشتند .

زبان ادبی ترکی آذربایجانی چون قبل اززبان سایرترکان قفقازتشکیل شده بود ،وبرای ترکان شرق وغرب (جغتای وعثمانی) هم قابل فهم بود ،زبان کتابت برای اسناد رسمی قرارگرفته بود (آذربایجان ملی ادبی دیلی نین

تاریخی. مرادخان جهانگیروف . علم‌نشریاتی. باکی. ۱۹۷۸). نظیر این نظریه را بسیاری از دانشمندان وزبانشناسان روسی مانند مارلینسکی ، م. لازاروف و ادیب ارمنی خ. آبویان وغیره ابراز نموده‌اند که به علت اجتناب از اطالهٔ کلام از شرح آنها صرف نظر میشود.

درحال حاضر زبان ترکی آذربایجانی ویا ترکی آذری ، زبانی است مستقل با سابقهٔ ادبی هفتصدساله وفرهنگ غنی ومانند ترکی استانبولی ویا آناطولی وترکی جغتائی یکی از لهجه‌های ترکی است واگر بعلل وشرائط خاص سیاسی ادبیات کلاسیک آن باندازهٔ ترکی استانبولی غنی نبوده باشد ادبیات شفاهی آن بمراتب غنی‌تر از ادبیات شفاهی ترکیه است.

درخاتمه برای حسن ختام ،توجه خوانندگان محترم را بخلاصهٔ نظریاتیکه دراینمورد از طرف دانشمندان زبانشناس ومورخ جهانی درمنابع معتبر بین المللی درج واز طرف مؤلف ترجمه شده جلب مینمائیم :

از" دائرة المعارف بریتانیکا ، چاپ ۱۹۷۱ ناشر :ویلیام بنتوم ،جلد ۲ص ۹۲۱ ؛

آذربایجان . ایالت شمال غربی ایران است . حفریات جدید نشان داده که آذربایجان مرکز تمدن قدیم بوده . سابقاً جزو اورارتو ، وبعداً جزو مِدیا بوده است . بوسیلهٔ اسکندر بزرگ فتح شد وبعدا بنام سردار اسکندر" آتروپات" که درآنجا سلسله‌ای تشکیل دادنا میده شد. در ۱۹۶۱ جمعیت استان شرقی ۲/۱۱۲/۱۳۴ وغربی ۸۷۸/۷۹۷ نفر بوده ،اساس جمعیت را ترکان ایرانی تشکیل وبعد ، کردها ،ارامنه ،آسوری ،یهودی وفارسها میباشند. ترکی آذری که زبان اکثریت را تشکیل میدهد از لهجهٔ ترکیه متفاوت است ،ترکهای آذربایجان شیعه هستند و کردها سنّی .

جمهوری سوسیالیست شوروی آذربایجان . جمعیت : فقط ۶۱/۱ درصد جمعیت جمهوری را آذربایجانیها (آذری یا ترکان آذربایجانی) تشکیل میدهند و اینها درجلگهٔ کُر متمرکز شده‌اند. روسها ،بلوروسها ، واوکراینها ۱۰/۳ در صد جمعیت را تشکیل واغلب در باکو هستند. ارامنه ۱۲ درصد جمعیت را تشکیل میدهند ودر قره‌باغ (ناقارانو- قره‌باغ) ۹۰ درصد ارمنی هستند. طالشی و تاتی هم گروههای دیگر اقلیت هستند.

صفحهٔ ۹۳۲ : تاریخ : جمهوری سوسیالیست شوروی آذربایجان و آذربایجان ایران بیکدیگر متصل اند وریشه وتبار مردم هردو کاملا یکی است . ازنظر سیاسی

باهم نبودند مگر از قرن ۱۱ میلادی تا ۱۷۲۳ و دوباره از ۱۷۳۵ تا ۱۸۱۳. در اینمدت تمام منطقه تحت حاکمیت ایران ویا قسمتی از شاهنشاهی ایران بوده است. آذربایجان را رومیها "آلبانیا" واعراب "ارّان" مینامیدند. در سال ۶۴۲ توسط اعراب فتح شد. اهالی آنجا ایرانی بودند اما از قرن نهم ترک شدند.

از" دائرة المعارف آمریکانا. چاپ ۱۹۶۲ جلد ۱۵ صفحه آ. ۳۰۷ :

ازلهجه‌های ترکی که در ایران رایج است لهجه‌ٔ آذری بهتر شناخته شده وزبان مادری اغلب مردم خراسان وآذربایجان وقشقائی‌ها را تشکیل میدهد. نفوذ ادبی قابل ملاحظه‌ای ندارد، درصورتیکه مدت ۷۰۰ سال سلاطین ترک زبان و خانواده‌هائیکه از شمال آمده بودند درآنجا حکومت میکردند. ترکی خراسان شبیه ترکی ترکمن‌هاست که درجنوب روسیه وشمال افغانستان سکنی دارند.

درآذربایجان (زبان) بیشترشبیه ترکی ارضروم است. لغات خیلی زیاد از فارسی وخیلی کم ازعربی گرفته است، کمتر از ترکی آناطولی (ترکی عثمانی). درزمانهای اخیر ترکیه خواست زبان خودرا ازکلمات فارسی وعربی تصفیه کند ودرشعرهای آذری کلمات ترکی خالص وتمیز پیدا کرد. یک زبان ترکیبی ودارای منظم‌ترین گرامرهای دنیاست. یک قسمت اصلی درافعال دارد (ریشه) که پسوندهای زمان، شخص، جمع ومفرد بآن ریشه بطور منظم وقانونی اضافه میشود. باینجهت فوق العاده صرف پذیر flexible وباقدرت بیان وروشن ودقیق است

از" دائرة المعارف آمریکانا چاپ ۱۹۷۱ نیویورک جلددوم صفحه ۸۹۱ :

آذربایجان : ساکنین اصلی آذربایجان ترک هستند. تعداد کمی هم کرد وارمنی. ترکی آذری (که درآذربایجان شوروی هم صحبت میشود) زبان محاورهٔ تمام منطقه میباشد باستثنای چنددهکدهٔ مجزا که درآنجا لهجه‌های قدیم ایرانی شنیده میشود جمعیت چهارمیلیون. ریچارد. ن. فرای (R.N.Frye)

درصفحهٔ ۲۷۷ جلد ۲۷ از الیزابت. ا. بیکون (E.E.Bacon)

چنین آمده : ترکان اوغوز یا غوز : نسل جدید اوغوز عبارتند از ترکمن، قوم چادرنشین که ازسواحل شرقی دریای خزر تا افغانستان سکنی دارند، قشقائی (کاشکائی) ایلات چوپان وچادرنشین که درکوهستانهای جنوب ایران زندگی

میکنند، ترکان آذری که درشمال غرب ایران وآذربایجان شوروی سکونت دارند، عثمانی‌ویا ترکان عثمانی‌که‌نام‌وزبان خودرا بمردم ترکیه‌داده‌اند و" گاگاووز" که‌گروه‌کوچکی‌هستند ودر" بسارابیا (رومانی) زندگی‌میکنند.
از" گراندلاروس" جلداول چاپ ۱۹۶۰ صفحه ۸۰۵ ؛

آذری یاآذربایجانی : زبان ترکی‌خیلی‌نزدیک به‌عثمانی‌است ومانندآن منشاء اوغوزی دارد.
آنسیکلو : ادبیات آذری که‌تحت‌نفوذایران وروسیه‌قرارگرفته‌ازقرن پانزده میلادی شکوفائی‌درخشانی‌داشته‌است. تاترآذری اولین تاترترک به‌سبک غربی‌است‌که‌درقرن ۱۹ میلادی ایجادشده (بسبک مولیربوسیله‌ آخوندزاده)
از"دائرةالمعارف انترناسیونال. نیویورک ۱۹۷۵ جلددوم‌صفحه ۲۸۶ ؛

آذریهای آذربایجان شوروی بزرگترین گروه‌ائتنیک یعنی [۲] جمعیت رادراین جمهوری تشکیل میدهند. ازلحاظ نژادی وزبانی وابسته‌به‌ترکان [۳] هستند ولی شیعه‌هستند ازاینجهت ازلحاظ مذهب وفرهنگ بیشتربه‌ایرانیان شباهت دارند سه‌میلیون جمعیت‌آذربایجان ایران نیزگروه‌ائتنیک جداگانه‌بوده وبعد از ۳۰۰ سال فتح واسکان پی‌درپی جنگجویان ومهاجمین ترک (سلجوقی،مغول،تاتار بوجودآمده‌است.
از" دائرةالمعارف‌آلمانی بروک‌هاوس. جلداول ۱۹۶۶ ؛

زبان وادبیات‌آذربایجان : زبان آذربایجان (آذری) متعلق بگروه اوغوز جنوب‌غربی‌است. علاوه‌برپنج میلیون آذربایجانی ،یک قسمت ازشرق‌آناطولی نیزبآن صحبت میکنند.
درآذربایجان شوروی که‌الفبای کیریل بکارمیرود،از ۱۹۵۷ زبان‌رسمی دولتی‌است .درایران به‌الفبای عربی‌نوشته‌میشود وزبان کتابت‌نیست .زبان کتابت‌آذربایجان شوروی اززبان ترکی عثمانی جدیدیازبان ترکیه‌ شرقی امروزاختلاف‌چندانی ندارد. اما درموردلغات اختلافاتی موجوداست‌که‌وجود لغات‌فارسی درزبان مطبوعات ولغات روسی درزبان علمی‌است.
ادبیات‌آن درمرحله‌های مختلف‌تکامل (اشعارخلقی،کلاسیک ،اسلامی،ادبیات مدرن آذربایجان شوروی.)ازمهمترین ادبیات ملل ترک محسوب میشود.
درآثارحماسه‌ای خلقی مانند"ده‌ده‌قورقود" و اشعارفضولی(متوفی ۱۵۵۶) با

ادبیات عثمانی مشترک است. در اشعار هنری قرنهای ۱۳ و ۱۴ هنوز اختلافی در آذربایجانی قدیم و عثمانی قدیم دیده نمیشود.

درقرن ۱۸ زبان خلقی در غزلهای شاد واقف نفوذ و بکار رفته است (۱۹۱۷–۱۹۹۷). ادبیات آذربایجانی که از اروپای غربی و عثمانی متأثر شده بود بوسیلهٔ آخوندزاده و صابر در ادبیات ترکیه و ایران اثر گذاشت. همچنین تأثیر ادبیات روسی، از سال ۱۹۲۰ استعدادهای عمده‌ای مانند: ج. جبارلی نمایشنامه‌نویس (۱۹۳۴– ۱۸۹۹)، صمدوورغون غزلسرا (۱۹۵۶– ۱۹۰۶)، ر. رضا (۱۹۱۰) شاعر غزلسرا بوجود آورده است.

در ایران ادبیات جدید آذربایجانی بوجود نیامده است.

ایضاحات: ۱ – فریدون بیگ کوچرلی. آذربایجان ادبیاتی (۱) علم نشریاتی باکی. ۱۹۷۸

۲ و ۳ – آذربایجان کتابی. بیبلیوگرافیا، اوچ جلددە، بیرینجی جلد ۱۹۲۰– ۱۷۸۰ – آذربایجان س. س. ر مدنیت ناظرلیگی. باکی. ۱۹۶۳

۴.– اغلب مؤلفین غربی معتقدند که زبان ترکی آذری بعد از آمدن ترکان سلجوقی یعنی از قرن یازدهم میلادی زبان اکثریت مردم را تشکیل داده و بعد از استیلای مغول و مهاجرتهای تازهٔ ترکان در زمان ایلخانیان در قرن ۱۳ میلادی به شکل زبان عامهٔ مردم این سامان درآمده است.

آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش

(۲۵)

یازان: دکتر جواد هیئت

نبی‌خزری : ۱۹۲۴ ده باکی‌نین" خیردالان" قصبه‌سینده آنادان اولموش ، ایلک و اورتا تحصیلینی‌بورادا آلدیقدان صونرا مسکووادا ماکسیم گورکی ادبیات انستیتوسینه داخل اولموش و ۱۹۵۲ده بورادان مأذون اولموشدور .

نبی‌خزری ایلک شعرکتابینی ۱۹۴۴ ده‌نشرافتمیش و ۸ ایل آذربایجان یازیچیلار اتفاقی‌نین کاتبی‌اولموش ،صونرا رادیو- تلویزیوندا شعبه مدیری عنوانیله چالیشمیش ،ایندی ده معارف نظارتی خارجی‌ایشلر دایره‌سی مدیری دیر .

نبی‌خزری نین شعرلری روس شاعرلری طرفیندن‌روسجا یا ترجمه ونشرافدیلمش وشاعره‌گنیش اؤلچوده شهرت قازاندیر میشدیر آیریجا سئچیلمیش اثرلری‌انگلیزجه فرانسیزجا ، وفارسجا یا ترجمه افدیلمیشدیر . تورکیه‌ده‌ده‌لاتین حرفلری‌ایله چاپ افدیلمیشدیر .

نبی‌خزری شعرلرینده‌دنیا ، انسان وطبیعت حقینده‌فلسفی فکرلرینی‌بیان افتمیش و شوروی آدامی‌نین اجتماعی- معنوی حیاتی،اونون آرزو، و ایستکلرینی عکس افتدیرمیشدیر .

ان مشهورشعرلری " گونشین باجیسی" و"سام‌گیت صحیفه‌لری"و"کیچیک تپه" آدلی‌منظومه‌لری دیر . "گونشین باجیسی" پوئماسی‌نین قهرمانی تراکتورسورن بیرقیزدیر . بورادا بومنظومه‌نین مقدمه‌سیندن بیرپارچاسینی درج افدیریک:

سئویل قاضی‌اووانین خاطره‌سینه :

پاییز . . . آغیر- آغیر آچیلدی سحر
گلدی پاییزقده‌ر
غملی بیرخبر
دئدیلر"میل دوزو" قالدی سئویلسیز
افله‌بیل قیریلدی قولوم- قانادیم
یئللر نغمه‌سینی چالدی سئویل سیز .
بوسحر
دئدیلر
من اینانمادیم
آراز گؤزیاشی تک
سوزولدو ، آغدی
گونش‌کؤوره‌له‌رک
چؤللره چیخدی
دوشوندو ، خیالا دالدی سئویلسیز .
نه‌قدر دئدیلر ،
من اینانمادیم

اویانیب سحرین　　آغ اللریله
خوش یللریله　　افله بیل گول ـ چیچک سولدو سئویلسیز
صحرا ال افله دی　　.....

"سامگیت صحیفه لری" شعری ده "گونش باجیسی" منظومه سی کیمی چوخ مشهوردور. بو منظومه ،سامگیت گنج ایشچیلری حقینده یازیلمیشدیر.

نبی خزری هجا وزنیله ،بعضا ده آزاد شعر یازمیشدیر، فقط آزاد شعرلرینده ده دقت اقدیلیرسه ،هجا وزنی وار دیر. بعضی شعرلرینه (آغ چیچک سنین وچون "کولک وسایره) آهنگلر بسته لنمیشدیر.

اونون لیریک شعرلریندن نمونه اوچون" سن گئتدین" آدلی شعرینی درج اقدیریک :

سنی یازقطاری آپاردی تئزدن * افله بیل دنیانی قارلی قیش آلدی
هئچ یانا گئتمه دین سن یئرا وزونه * بس نیه یئر اوزو بیردن بوشالدی

گئجه لر افقدن آخان اولدوزلار * گؤیلرچمنینده ناخیشلاریم دیر
هاردا سا ،گؤزونه باخانا ولدوزلار * اولدوزیوخ، حسرتلی باخیشلاریم دیر

هجران افله گلدی آییردی بیزی * صانکی افقلره اوچان خیال دین
هجران افله بیلدی آییردی بیزی * بیرایدین مین اولوب قلبیمده قالدین

آشاغیدا درج اقتدیگیمیز نبی نین بختیاروا هابزاده یه یازدیغی "ناراحت" آدلی شعری ،اونون نه قدر صمیمی ودویغولو بیرشاعر اولدوغونو گؤسته ریر :

افله بیروسعتله دؤورا قدیرحیات * بیلمیریک آخشام دیر ،یوخسا سحردیر
یازماسان ناراحات ،یازسان ناراحت * باخان دا دئییرکی،نه بختوه ردیر!

اوره گین یازماقچین تک بیرجه سطری * بیزدن اود ایسته یبر ،آلووا یسته یبر
او بلکه بیرگونلوک سئوینجدن اؤتری * بوتون عمروموزو گیروو ایسته یبر

شاعری آرزولار چیخاریر یازا * الهام دا اونونچون اوغول کیمی دیر
شاعر اوره کلره حاکم اولسادا * گئنه شعرا وچون بیرقول کیمی دیر

یاریمچیق سئومه گی سئومه یبر صنعت * ایلک سؤزو، صون سؤزو صمیمیت دیر
الهاما خیانت ، شعره خیانت * بلکه ده ان بؤیوک بیر خیانت دیر

ای اوره ک اوجالسین هرزمان سسین * بیراوره ک سوسدومی ، بیرعؤمور بیته ر
دفیه ره م راحاتلیق یاخین گلمه سین * راحاتلیق گلدیمی ، شاعرلیک گئده ر

"ایللروسا حللر" سئچیلمیش شعرلروپئوئما لاری ، آذرنشر ۱۹۶۹ ، صون اثرلرینن "عماندان بیرداملا" شعرمجموعه سینی شاعر اؤزال یازماسیله بیزه اتحاف ائتمیشدیر .

نبی‌خزری ۵۰ دن چوخ کتاب تألیف ائتمیش واثرلرینین چوخو سووئت اؤلکه‌لرینده وخارجده اوجمله‌دن ایران ،تورکیه ،ایتالیا ،اسپانیا و افغانستاندا ترجمه ونشر ائدیلمیشدیر .

سن یانماسان" ،"عکس صدا" پیسئری آذربایجان ودیگرسووئت اؤلکه‌لرین تآترصحنه‌لرینده تماشایا قویولموش وشاعره بؤیوک شهرت وموفقیت قازاندیرمیشدیر .

نبی‌خزری قرمزی امک بایراغی اوردنتی وبیرصیرا مدالللارلا تلطیف اولونموشدور . او ، ۱۹۷۴ دن بری آذربایجانین خارجی اؤلکه‌لرله دوستلوق ومدنی علاقه جمعیتی ریاست هیئتی‌نین صدری وظیفه‌سینده چالیشیر .

صون اولاراق نبی‌خزری دن "دیلیمیزا وچون" ،"دریاسیز یاشاردی" ،"اولدوز لار وبیرده ایران اسلامی انقلابیندا شهیدا ولان گنجلریمیزه عایدا ولان شعرلرین درج ائدیریک :

دیلیمیزا وچون

سنی شفق بیلدیم بوجهاندا من * بعضا شمشک اولوب غضبله چاخدین
ایلک دفعه دونیایا گؤز آچاندا من * قلبیمه گونشین اؤزیله آخدین

آنا گؤزلریندن سوزه‌ن نورکیمی * هوپدون(۱) اوره‌گیمه سن گیله‌گیله
هرکلمه‌ن ،هرسؤزون بزه‌نمه‌یی‌بیب می * مهربان آنامین تبسم ایله

اوجالیرباغچادان بلبلون سسی * چای سوسار ،اسمه‌یی‌ر چمنده یئل ده
نه‌قدر دوغمادیر اونون نغمه‌سی * بلبل ده ائله‌بیل اؤتور بو دیلده

دریاسیز یاشاردی ...

بیربالیق توتدولار ،ائله‌بالیق دی * گونشده‌برق ووردو ، یاندی تیتره‌دی
اوشاق آتاسینا سئوینجله باخدی * "آپاراق حووض‌دایاشاسین" دئدی

عمان اولادینا عمان یوخ اولدو
دالغالار چکیلدی طوفان یوخا ولدو

مرمردیوارلارا چیرپدی اؤزونو * سولاردا عکس ائتدی دیلسیزفریادی
اؤلوم سکوتی‌ایله دئدی سؤزونو * حووضا سیغمادی دریا اولادی

---

۱ ــ هوپدون = سیندین

اوشاق ،گؤزلرینده بیرغملی کؤلگه * دوشوندو..دیلینده خشم (۱) آدی او
دریاسیز یاشاردی دونیادا بلکه * دالغاسیز ، طوفانسیز یاشامادی او

اولدوزلار

گئجه‌لر سکوتلا دینیرا ولدوزلار * میلیون گؤزلرکیمی یانیر اولدوزلار
نور اولوب گؤزلره‌ائنیرا ولدوزلار * هربیری گونشه دؤنور اولدوزلار
اولدوزلار گونشدن ایشیق آلسادا * گونشی گؤره‌نده سؤنورا ولدوزلار.

اونلار چیچکه دوندو

ایراندا غلبه‌چالمیش خلق انقلابیندان صونرا ،ایلک دفعه مکتبلرده درسلر باشلانارکن صنفلرده (کلاسلاردا) نئچه‌ـ نئچه‌یئربوش ایدی . دؤیوشلرده هلاک اولموش اوشاقلارین یئرینه الوان چیچکلرقویولموشدو . نبی‌خزری

معلم دانیشیردی ، سسی تیتره‌ک ، مهربان
افقلردن گونش ده قیزیل نور چیله‌ییردی .
معلم دانیشیردی ، ظفردن ، انقلابدان....
اوشاقلار دینله‌ییردی ، چیچکلر دینله‌ییردی .
استبدادین باشیندا شمشک کیمی چاخانلار
پارلاق عؤمور یاشادی آلوولو شمشک کیمی
... دونن تانیش بنادان ایگیدکیمی چیخانلار
بوسحر قایتدیلار گول کیمی، چیچک کیمی
آغیرگونده وطنه خلقه‌گرک اوغوللار
اولدوچیچک اوغوللار.
دؤیوشدو، آزادلیغی ائل گؤزله‌یه‌ـ گؤزله‌یه
ایلک اینام شربتینی ایچنلر اولدو اونلار
اوشاقلیقدان بیر کؤرپو اوزاندی اؤلمزلیگه
او کؤرپودن هنرله کئچنلر اولدو اونلار
اوچدو گونشه دوغرو، افقلرده پارلادی
انقلاب سینه‌سینده اودلو اوره‌کلرکیمی
تورپاغا سپه‌له‌نیب شفقلرده پارلادی
بیرسحر بیلمک اوچون الوان چیچکلرکیمی

۱ ـ خشم = بیرجور بالیق آدی دیر

آلدی خیر- دعانی بؤیوک قارداشلاریندان
هم تورپاغا چئوریلیب ، هم گؤیه دؤندو اونلار
آه چکن آنالارین قانلی گؤز یاشلاریندان
چیچگه دؤندو اونلار، چیچگه دؤندو اونلار
وطن چاغیریشی ایله اونلار ائرکن اویانیب
اسدی ظفرمژده‌لی کوله‌گه دؤندو اونلار
آل قانلاری تؤکولن تورپاقلاردان بویلانیب
چیچگه دؤندو اونلار، چیچگه دؤندو اونلار
اونلارین گور سسیندن بیرنغمه بسته‌لندی
اونلار نورلو صاباحا گله‌جگه دؤندولر
چیچک بیتمز صحرادان آل گوللر دسته‌لندی
چیچک کیمی اوره‌کلر تر چیچگه دؤندولر
معلم دانیشیردی سسی تیتره‌ک ، مهربان
تبریز افقلریندن گونش نور چیله‌ییردی
معلم دانیشیردی ظفردن ، انقلابدان
اوشاقلار دینله‌ییردی ، چیچکلر دینله‌ییردی

خلیل رضا

وطن شانیم ،خزرقانیم ،آرازجانیم ،بوراخ یانیم
بو یانبقینلا، بومشعل له ،ایشیقلانسین ، سؤکولسون دان .

بوکیمی اوره‌کدن گلن واوره‌گه یاتان شعرلرین شاعری خلیل رضاآذربایجانین ان گؤرکملی‌شاعرلریندن اولماقلا برابر ،گؤزه‌ل ناثروقدرتلی یازیچی‌ومترجم- لریمیزدن دیر . او ،گؤزه‌ل سیمالی،نجیب اوره‌کلی،جوشقون الهاملی وقدرتلی شاعراولوب خلقینه ،وطنینه‌باغلی وبوتون انسانلیغاخیرخواه وگله‌جگه‌خوشبین بیرانسان دیر . خلیل رضا ادبیات دوکتورودور ، و اؤز آنادیلیندن باشقا روس ،فارس ، اؤزبک ،تاتاردیللرینی‌یاخشی‌بیلیر و بودیللردن گؤزه‌لترجمه ائتمیشدیر . خلیل رضا بیرچوخ منظوم‌ومنثوراثرلرین مؤلفی‌دیر .چاپ اولموش منظوم‌اثرلربنین مهملری بونلاردیر :

۱ ـ باهارگلیر (۱۹۵۷)، ۲ ـ شوه‌ن گؤزلر (۱۹۵۹)، ۳ ـ محبت داستانی (۱۹۶۱)، ۴- منیم‌گونشیم (۱۹۶۳)، ۵- قوللارینی گنیش‌آچ (۱۹۶۵)، ۶ ـ کراسنودون قارتاللاری (۱۹۶۷)، ۷ ـ یئنی ذروه‌لر (۱۹۷۱)، ۸- اوجالیق (۱۹۷۳)، ۹ ـ دوغمالیق (۱۹۷۷)، ۱۰- تاپارامسنی (۱۹۸۰)

شاعرین روس دیلینده‌ده آشاغیداکی اثرلری چیخمیشدیر :
۱ ـ شدری دون(بهره‌لی‌گون) (۱۹۶۹) ، ۲ ـ ناستایا ششایا لوبوود (اصیل‌سئوگی)
۳ ـ سا وئتسکی پیساتل (شوروی یازیچیسی) (۱۹۶۳)
شاعر ، اؤزبکستان معاصرشاعرو یازیچیلارینین بیرچوخ اثرلرینی آذربایجان ترکی‌سینه‌چئویریب و بؤیوک اؤزبک شاعری مسعودشیخ‌زاده‌نین حیات ویارا ـ دیجیلیغینا عایدبیر مونوگرافیا حاضرلامیشدیر .

خلیل رضا نظامی گنجوی نین "سرلرخزینه‌سی" (مخزن الاسرار)نی وهابئله صائبین بیرچوخ شعرلرینی ترکی یه‌ترجمه ائتمیشدیر .

خلیل رضا استادشهریاری چوخ سئوه‌ن وتقدیرائده‌ن شاعرلردن دیر ، و اونون بیرنئچه‌شعرینی، اوجمله‌دن (ای وای مادرم ،زیارت‌کمال الملک ، صدای حق ،شعروحکمت ، به‌آذربایجان عزیزو...) آنا دیلیمیزه‌چئویرمیشدیر .
شاعر، روس مؤلفلرینددن پوشکین ،لرمونتوف ،شوچنکو و...اثرلریندن ترکی دیلینه‌ترجمه ائتمیشدیر .

بوقده‌ر یازیب یاراتمیش و گؤزه‌ل اثرلرین مؤلفی‌اولان‌شاعر ۵۰ یاشی مناسبتیله‌ترتیب ائدیلن مراسمده بئله‌سؤیله‌میشدیر :
منیم‌اوچون اللی‌یاش‌نه ، آلتمیش یئتمیش ، سکسان نه‌دیر ؟
آرزولاریم بیرعمان دیر ، گؤردوگوم ایش‌بیر لپه‌دیر .

بورادا نمونه‌اوچون شعرلریندن ایکی قطعه‌درج ائدیریک :

آنا دیلی

"لای لای دئدیم باتاسان — قیزیل گوله باتاسان
قیزیل گولون ایچینده — شیرین یوخو تاپاسان"
بئله دئییب منیم آنام — یئرقالادی بئشیگیمی
آنا ملابیر اولای لادا — چکدی منیم کشیگیمی

منیم اوشاق لئتیم ده — سئوگی سؤزو یوخکن هله
سئودیم آنا دیلیمی‌من — آنامین هر کلمه‌سیله

ایللر اؤتدو...یاشادولدوم — آنلادیم‌کی ، منیم دیلیم
اوره‌گیمدن چیخماز منیم — دوغرانسامدا دیلیم‌ـ دیلیم

شرقین صنعت‌بایراغی دیر — فضولی‌نین غزللری
باخ بودیلده وصف‌ائله‌میش — او، ان ظریف گؤزه‌ل لری

مین دونیایا دگیشمه‌ره‌م
اوندا گؤردوم اوز دیلیمین

صابرین بیرسطرینی من
شهدینی‌من ، عطرینی من.

شمشک لره اود وئرمیش او
صلح گونونده نغمه‌دیر او

هرکلمه‌سی قیغیلجیم‌دیر (۱)
دؤگوش گونو قیلینجیم‌دیر

قلبیم حیات چشمه‌سی دیر
منیم دیلیم "گؤی گؤلوم" دور

سئوینج یاغیر ، آه دایاغیر
منیم‌دیلیم" شاه‌داغیم" دیر

کیم سئومه‌یبر اؤز دیلینی
بو آذری تورپاغی نین

ایتسین منیم گؤزلریمدن
گونشی دیر منیم دیلیم !!

خیابانی یوردوندا

من بیلمیره‌م ایشچی‌سن ،
حکیم‌سن ، یا دیلچی سن
بیرجه بودور بیلدیگیم :
خلقیمین ثروتینی ،
فکریمین قدرتینی
عصرلرین آردیندان
بیزیم عصره‌گتیره‌ن
مقدس بیر ائلچی‌سن
احتیاج وارمی سنین
تعریفله‌یبم دیلینی ؟
کاشغارلی محمودونو ،
محمدفضولی‌نی ؟
احتیاج وارمی دئییم
سنین آنا دیلینده
یاشار شرق عظمتی !
احکام جبهه‌لرینی
دارماداغین ائله‌میش
نسیمی‌نین قدرتی !
باشی‌نین آغ چالماسی
آیا ، اولدوزا ده‌یه‌ن

تبریزده‌کی نطقی‌ایله
تهرانی سیلکه‌له‌ین
خیابانی وسعتی !
نه‌حاجت سؤیله‌یبم‌کی ،
گؤزونده‌ختائی‌نین
قلینجی‌نین عکسی‌وار.
سنین آنا دیلی‌نین
"قوشقار"جا ،"ساوالان"جا
آغیرلیق چکیسی وار.
سنین بوتعریفلره
هئچ بیر احتیاجین یوخ
آنا دیلی ، نه‌راکئت ،
نه‌قلینج‌دیر ، نه‌ده اوخ
قلینجدان داها کسگین
راکئت‌دن داها گوجلو
یاراغیمیزدیر بیزیم
تکجه دیلیمیز دگیل ،
وارلیغیمیزدیر بیزیم
آنا دیلی نه‌سما ،
نه‌ده یئر کره‌سی دیر

۱ ــ قیغیلجیم = قور

سمایولو کهکشان
اونون بیرجمله‌سی‌دیر
سن قولاق وئر،
قلبیمدن
قوپوب‌گلن بو امره :
اوجال سؤز کورسوسونه
دانیش !
ائله‌دانیش‌کی ،
گؤزون آلووا دؤنسون
یومروقلارین دمیره .
دانیش‌کی ، یئر اوزونده
بئله‌بیر خلق یاشایبیر
بهادر سینه‌سینده
دار گؤزلرین الیله
چکیلن داغ یاشایبیر .
ایگیرمینجی عصرده
قووواشارکن انسانلیق
هرآرزویا ، مطلبه
نسیمی‌سی دونیایا
صیغیشمایا ملتی
کیملردی حسرت‌قویان
کیملردی حسرت‌قویان ،
باری دوردجه صنفلی(۱)
آنا دیللی مکتبه ؟
یادمکتبه وئریلیر
امیدیمین قالاسی
اوقاراقاش ، قاراگؤز
آذربایجان بالاسی .
اونا ، اؤز تاریخی یوخ
یاد تاریخی گئچیلیر

منیم‌باجیم ، قارداشیم
سئوینجواشیم ،غم‌داشیم !
دوداق بوزسه کیم سنه ،
چک‌آرازساحلینه .
گؤسته‌ر اونا بوتایین
کؤنول کافقاتینی
اللی ایلین ایچینده
بئش یوزایللیک یول گئچمیش
مردلرین ثباتینی
"جبارلی" بساطینی
"وورغون" استعدادینی
قارداشلیغین ، دوستلوغون
مین ـ مین فتوحاتینی !
منه بؤیوک درد اولار
سنه دارگؤز دئییلسه
سن اؤز ظالم‌لرین تک
مسکین ، قورخاق دگیلسن
مرد اولموسان .
یئنه مرد اول !
ایپک‌سن می ؟ برکی، سرت‌اول
بوتون دیللری اؤگره‌ن
یاشاتماقچون دیلینی .
بوتون اللری سئوسن !
سئویرسن سه ائلینی
آنا تورپاغین آلتدا
یاتا بیلمز فضولی ـ
آنا تورپاغین اوسته
سسلنمه‌سه غزلی .
منه‌ائله‌گلیرکی ،
موغانیمدا ، میلیمده

۱ ـ صنف = کلاس

سونبوللرده سسله‌نیر　　تبریزده‌کی والی‌نی؛
منیم آنا دیلیمده　　دیلیمه خور باخانین
دانیش!، خبردار اقله　　زامان کسر دیلینی....

علی‌آقا ـ کورچایلی : علی‌آقا کورچایلی ۱۹۲۸ ده‌کور نهری نین کنارینداء سالسک محالی‌نا باغلی کورقارا قاشلی کندینده‌آنادان اولموشدور. تحصیلینی باکی اونیورسیته‌سینده‌تاماملامیشدیر. باکی‌دا، ومسکوداچوغلو کتابلاری نشرائدیلمیش وشعرلری اکثریتله مجموعه وغزئتلرده‌چاپ اولموشدور.

اثرلرینده موضوع، آهنگ وشکیل مختلف ورنگین دیر. خلق شعری قالب‌لارینداو سربست شکیلده‌شعرلر یازمیشدیر. شعرلرینین موضوعونو، وطن پرورلیک، عشق، صلح وقارداشلیق، اجتماعی مسئله‌لر وطنز تشکیل ائتمکده‌دیر سرگئی یئسنین(SERGEİ YESENİN) ودانته‌نین الهی کومدیاسینی آنا دیلیمیزه‌ترجمه ائتمیشدیر.

علی‌آقا دونیا محاربه‌سی‌نین تؤره‌تدیگی فاجعه‌لرینی گؤزله مشاهده ائتدیگی‌ا وچون بوتون عمربویو صلح، دوستلوق وقارداشلیق طرفداری اولموش وحربه وتجاوزکارلیغا قارشی قاطی دشمن کسیلیب، بشریتی صلحه، قارداشلغا وحقیقی انسان اولماغا دعوت ائتمیشدیر.

علی‌آقا ۱۷ـ ۱۸ یاشلاریندان شعریازماغا باشلامیش وادبی محیطده‌تدریجا حرمت ومحبت قازانمیشدیر. علی‌آقا ۱۱ فوریه ۱۹۸۰ دا اوزون سوره‌ن بیر خسته‌لیکدن صونرا وفات ائتمیش و اؤزوندن زنگین بیرادبی میراث قویوب گئتمیشدیر. اونون رئالیزم اصولدا ونیک بین روحدا یازدیغی‌شعرلری گنیش خلق کوتله‌لری طرفیندن ماراغ وهوسله اوخونموش وفرحله‌قارشیلانمیشدیر.

شاعرین" سلام‌گله‌جگه"، "گؤزه‌ل لیک"، "حیاتین دولایلاری"، " دونیا اووجومدادیر"کتابلاری اوخوجولارین نظر دقتینی جلب ائتمیش و صونونجو اثری اولان " بوتؤولوک"کتابی دولت مکافاتینا تقدیم اولونوب.مؤلفه‌بؤیوک شهرت قازاندیرمیشدیر.

علی‌آقانین "چشمه‌لر"، "منه‌یاشاماغی اؤگره‌ت"و" سسله‌منی " کیمی گؤزه‌ل یازی لاری شاعرین قدرتلی‌الهام، آخارطبع، و گوجلوقلمی‌نین اونودولماز محصولودور.

علی‌آقاکورچایلی‌نین بیرچوخ شعرلرینه ماهنی‌و رومانسلاربسته‌لنمشدیر. مرحوم‌علی‌آقاکورچایلی‌ادبی محیط ده‌بیراجتماعی‌خادم‌کیمی‌تانینمیشدیر.

او ،"آذربایجان" مجله‌سی‌نین تحریریه‌هیئتی‌عضوی و" یازیچی" نشریاتی‌نین باش محرری اولموشدور. علی‌آقانین شعرلریندن بیرنمونه‌درج ائدیریک :

بیزیم‌دوراندا

سرلی‌افسانه‌لر ،شیرین ناغیل لار * سؤیله‌دی: گؤیلرین یئدی قاتی‌وار
یئتمیش مین‌ایل کئچدی بوفاجعه‌دن * گؤیون بیر قاتی‌دافتح اولونمادی
آغ ساقال بابالاردئییردی بعضا * مین ایلده‌کئچیلر گؤیون هرقاتی
زیلله‌ییب گؤزونو دیبسیز سمایا * بشر بوشلوقلاری حسرتله سوزدو
او ،امیدسیزباخدی اولدوزا ،آیا * باخدی گؤردوگونو ناغیلا دوزدو
سرلی‌افسانه‌لر ، شیرین ناغیللار * سؤیله‌دی :گؤیلرین یئدی قاتی‌وار
یئدی قات ،یئتمیش‌ایل ،یئدی‌قرینه * سانکی اووسونلادی یئدی رقمی
انسان قووشمادی ایستکلرینه * باخدی بوینو بوروق بیریتیم‌کیمی
او ،هئچ بیلمه‌دی کی گله‌جک بیرگون * بیرآندا چاتاجاق انسان هرقاتا
باخ! بویئدی قاتلی‌اسرارلی‌گؤیون * سری آچیلاجاق یئدی ساعاتا
اوهئچ‌بیلمه‌دی کی‌یئدی جه ایلده * یئتمیش قرینه‌نی‌ووروب کئچه‌جک
یوخ، انسان بیلمه‌دی ،او هرفصلده * اوت بیتمز چوللری اکیب بیچه‌جک
بیلمه‌دی یوردونون کاشانه‌لری * اونون اؤزالی‌ایله‌گوله‌جک بیرگون
کئچمیشده‌قوشدوغو افسانه‌لری * بیرحقیقت‌کیمی سیرائده‌جک دیر!
قیناما قارداشیم‌سن او انسانی * اووسونا دؤنموشدو یئدی رقمی
او ،هاردان گؤره‌ایدی بیزیم‌زامانی * او هاردان بیله‌ایدی بیزم‌عالمی؟!

یازان:پروفسور غ. بیگدلی

تصوف و ادبیات

(۵)

گونشه ستایش (مهر پرستلیک) یاخود میترائیسم و صوفیسم

گونشه ستایش شرقین کهنه دین لرین دن بیریسی اولوب ،اونا مهرپرستلک یا میترائیسم ده دئیلمیشدیر .وقتی له میترائیسم بوتون شرقده وغربده گئنیش یایلمیش ودیگر دین لرومذهب لره ده اوزتاثیرینی بوراخمیش و هله ده ایزینی ساخلامیشدیر .میترائیسم هله زردشتون مزدا پرستلیک دینیندن چوخ ـ چوخ قاباق ظهور ائتمیش اساس اعتباری ایله هندوستان وایران دا داها رونق ده اولموشدور .چونکی هندلی لرین مقدس کتابی آدلانان "ریگ ودا "کتابیندا ایلک دفعه اولاراق بوآللاهین آدی چکیلمیش دیر. بویاخین لاردا آنکارا شهری نین یاخینلیقیندا یئرله شن "بغازکوی " آدلانان یئرده ۱۴ عصرمیلاددان اول حاضرلانمیش بیرلوحدا الده ائدیلمیشدیرکی،اورادا میترا حقینده قیساجا معلومات واردیر .آشوربانی پال کتابخانه‌سی سیاهی سیندا میترا آدی شمش (شمس)له مترادف قلمه آلینمیشدیر.

واختیلا انسانین گونشه ستایش ائتمه‌سی البته چوخ طبیعی وعادی بیرحادثه اولموشدورچونکی گونش انسان ،حیوان و بیتگی حیاتینا یعنی بوتون جانلی لار عالمینه حرارت وایشیق بخش ائدیرکی،بونلارسیز یاشاماق ممکن اولمازدی.ایشیق اولماسایدی ظلمت ابدی سکوت واؤلومدن باشقا نه‌وئره بیلردی.؟! بو حرارت وایشیق منبعی یعنی آللاهین یاراتدیغی گونش وانرژی منبعی اولماسایدی،اولوم بوتون کائناتاحکم سوره‌ردی.بوگون علم ثبوت ائدیرکی،گونش حدیندن آرتیق عظمتلی،هئدروگئن و هلیوم گازی وبخاری ایله احاطه اولونان،اورتا حسابلا ۶۰۰۰ درجه حرارت داشییان ،یئر کوره‌سیندن تخمینا ۱۵۰ میلیارد کیلومتر فاصله‌ده یئرله‌شن ،متمادیا اوزوندن اطرافینا حرارت ،نور ومغناطیس طیفی و شعاعلاری بوراخان بیر وارلیق دیر .گونشین سطحی ۱۰۰۰۰ دفعه ارینمیش پلاتین دن پارلاق دیر .اونون هربیرمترمکعبینده ۸۴ میلیون آت قوه‌سینه برابرانرژی موجوددور .بونهنگ انرژی نین آنجاق $\frac{۱}{۲۲۰۰۰۰۰۰۰}$

(ایکی یوز ایگیرمی ملیوندا بیری)یئر کوره‌سینه گلیب یئتیشیر .یئر کوره‌سینده کلروفیل واسطه‌سی ایله نباتات طرفیندن فوتوسنتزله جذب اولونان گونش انرژیسی نین مقداری تخمینا ۱۷۵ میلیارد تن کاربندان عبارت دیر .بونونلادا ۴۵۰ میلیاردتن آلی ماده‌لر استحصال اولونار و سایره ...

دوز دور بوعلمی حقیقت‌لر صونرالار بشر طرفیندن تدقیق و کشف اولونوب ،همی ده ایلک نوبه ده انسان گونشین بونجا عظمت وقدرتیندن بوقدر خئیرلی و بهره‌لی اولدوقوندان بیر اوقدرده خبری اولمامیشدیر .آنجاق گؤرونور اونوبیر معبود ،بیرقدرت منبعی،بیرحیات بخش اقدیجی وارلیق،بیرایشیق وحرارت یایان اوجاق ومرکز کیمی گؤتورمه‌لری ده تمامیله کور طبیعی اولمامیش بوایش البته‌کی،معین تجربه ،معلومات بیلیک و آنلایشلار اساسیندا تطبیق اولونموشدور .حیاتین اؤزو بوندا اونلارا دیکته اقتمیشدیر .تجربه بومسئله‌نی اونلارا اؤگره‌تمیشدیر . کائنات و خلقتین عظمتی،نظامی ،قانونو و قدرتینه اساسا اونلارگونشی یارادیلمیش ،حیاتین،وارلیقین و کائناتین قووشماسی نین،یاشاماسی نین یگانه عاملی کیمی قبول اقتمیشلر .محض بونا گؤره‌ده اونلاری ناتو ـ رالیست‌بیر اینامین آردیجیللاری کیمی تقدیم اقتمک اولار .

مهر (میترا) پرستلیگین اساسینی خئیر له شر ،نور ایله ظلمتین ابدی مبارزه‌سی تشکیل اقدیر .همی ده دوغرو ایله‌یالان قارشی ـ قارشیا دایانیر .نهایت‌نور ظلمته ،دوغرو یالانا و خئیر شره‌غلبه‌چالمالیدیر .

اساطیره گؤره مهر (میترا) بیرماغارادا عیان اولموش،ظهوراقتمش دیر .چوبانلار اونو گؤروب ،اونا ایمان گتیرمیشلر .محض بونا گوره‌ده صونرالار مهر پرست‌لر اؤز معبدلرینی ماغارالارا آپاریب کاهالاری سحر لرمیش .

مهر (میترا) گویا انسان شکلینده ظهور اقدیب ،بیر اؤکوزقربان کسیب ،اونون قانی ایله‌تورپاقی سوواریب ،اتینی ده ایلک ایمان گتیره‌نلره پایلامیشدیر .تدریجا اونلارا اؤز تعلیملرینی اؤگره‌دیب ، آئینینی تلقین اقتمیشدیر .صونرادا گؤیلره قالخیب غیب اولموشدور . اساطیره گؤره او بیرداها یئر اوزه‌رینه گله‌جک وبشریته‌سعادت بخش اقده جکدیر .

مهر پرستلیگین ده اساس شرط لری یئددی مرحله دن کئچمکدن عبا ـ رتدیر .هر بیر ایمان گتیرن گره‌ک کی،بو یئددی‌مرحله دن کئچسین.بونلار آشاغیداکی لاردیر :

۱ـ قارقا ۲ ـ زاهد ۳ ـ عسگر ۴ ـ شیر ۵ ـ ایرانلی ۶ـ گونشین قاصدی ۷ـ آتا (یا پیر) .گؤرورسونوز ،صونرادان اورتایا چیخان صوفی لرین ده سیروسلوک مرحله‌لری ده محض یئددی مرحله‌دن عبارت اولموشدور بودورکی،بیرچوخ جدی احتمال وملاحظه‌لره اساسا صوفیزم ده‌کی یئددی مرحله مسئله‌سی نین اساس ،کؤکو محض مهرپرستلیک له علاقه‌دار اولوب داها دوغروسو اونلاردان صوفیزمه نشات اقتمیشدیر .منتها مضمون و ما ـ هیت‌لری تمامیله باشقا جور اولموشدو.

فریدالدین عطار صوفیزم ده‌کی ۷ مرحله‌نی آشاغیداکی دوردن عبارت اولدوقونو قلمه آلمیشدیر :

۱ـ وادی طلب ۲ـ وادی عشق ۳ـ وادی معرفت ۴ـ وادی استغنا ۵ـ وادی توحید ۶ـ وادی حیرت ۷ـ وادی فقر و فنا .

هفت شهر عشق را عطار گشت * ماهنوز اندر خم یک کوچه ایم

مولوی نین سؤیله‌دیگی هفت شهرعشق بونلاردان عبارتدیر .

مهرپرست لرین آراسیندا مطلق برابرلیک اولمالی‌ایدی.اونلار بیر بیرلرینی قارداش سانیب چاغیرمالی‌ایدیلر .گؤرونوروا ختیله صوفیزمین مترقی قوللارینداندان سایبلان اخی(*)لیک ده محض اؤز ریشه‌سی نین بیر تاینی بورادان غیدالاندیرمیشدیر .

مهرپرستلیکده (عشاء ربانی) آدلانان ،مهره‌قووشما ،خالق له‌بیرلشمه مراسمی اجراء اقدیلرمیش بونودا وحدت وجودون ایلکین تظاهرلرینندن بیری کیمی ایضاح اقتمک ممکندور .

بو مسئله‌ده دقته لایقدیرکی،مهرپرست لره‌گؤره مهر (میترا) گؤیدن یئره‌انمیش‌انسان صورتینده ظهوراقتمیش ،اؤز رسالت وظیفه‌سینی یئر ـ یئه یئتیریب ،بیراتسان کیمی انسانلار آراسیندا یاشایب‌آئین و تعالیمینی تلقین اقتدیکدن صونراگؤیه ـ آسمانا عروج اقتمیش‌ابدیت ولاهوت (گؤیلر) عالمینه‌قووشموشدور .صوفیلربومسئله‌نی انسانین روحونا

---

*) اخی = جومرد ،جوانمرد ورتاعصرلرده‌سیاسی‌دینی بیرجریان اولموشدور کی بیز بوحقده گئنیش معلوماـ ـ ـ

عاید اقدیب ،جسم‌ده یوخ روح‌دا گؤتورورلر .اونلاردا روحو اول لاهـــوت (گؤیلر)عالمیندن ناسوت (یئرلر)عالمینه افندیریب وروحون سئیرافتد ـ یگی بومرحله‌یه قوس‌نزولی آد وئرمیشلر .آنجاق صونرا همین روح صاـ حبی نین ،ریاضتی وسئیرو سلوکو نتیجه‌سینده تصفیه اولونماسی،جسمانی عالمدن تام علاقه‌سینی کسیب روحانی والهی عالمه‌قووشماسی نتیجه‌سینده نهایت روح جسمی ترک اقدیر ،اصلینه مبدائه قاییدیر .وابدیته ،لاهوتـــا اصل کله ،واحده‌قووشور .صوفیلربومرحله‌یه ایسه‌قوس صعودی آد وئرمیشلر . اونلار بوایکی قوسون (یعنی قوس‌نزولی ایله قوسی صعودی نین)فعالیتی نی ابدی،دایانماز ،قورتارماز حساب اقتمیشلر .بئله‌لیک له‌ده‌اونلارمتماـ دیا بشرین روحونو گؤیدن یئره افندیریب ،اونلاری جسم قفسینده یئرـ لشدیریب ،صونرادا یئنی دن اونوگؤیلره‌قالدیریب روح کله‌قووشدورموـ شلار .کی بودادئمک اولارکی، مهرپرست‌لرده مهرین گؤیلره یوکسلیشی ایله سس‌له‌شیر .

عمومیتله‌میترائیسم اؤزوندن صونرا اورتایا چیخان بیرچوخ دین و آئین لر وطریقت‌لره‌آزـ چوخ اؤز تاثیرینی بوراخمیش،خصوصا زردشتی لیگه ،مانه‌وی لیگه و مزدکیسمه داها درین وجدی تاثیر گؤسته‌رمیشدیر . صوفئیسم ده میترائیسم دن بهره‌له‌نیب اؤز پایینی آلمیشدیر .صونرادان اشراق فلسفه‌سی آدی ایله سس‌له‌نن بومفکوره‌وی جریان عرفان نورونون شرقدن چیخیب بوتون دنیانی ایشیقلاندیرمالیدیر مدعاسینی ایره‌لـــی سوروب ،محض بو مفکوره‌نین اؤزوده میترائیزمدن گؤتورولموش واونـــون طنطنه‌سی اولموشدور .بوفلسفه‌یه‌اساسا ماده‌نی رد اقتمک یوخ ،بلکه‌نورون واسطه‌سی ایله اونو گؤرمک ،کشف اقتمک گره‌کدیر .اشراق فلسفه‌سی نیـــن بانیسی آذربایجانین مشهورعالمی ومتفکری شیخ‌شهاب الدین سهره‌وردی(*) اولموشدور .او ،۳۶ یاشیندا حلب‌ده اؤلدورولسه‌ده عرب و فارسجا ۴۹ علمی و فلسفی اثرین مؤلفی‌اولموشدورکی،بیزبوحقده‌گله‌جکده‌بیر قـــدر گئنیش ملاحظه سؤیله‌مه‌لی اولاجاییق .

---

*) سهرورد (قاراقوش) کندی حاضردا قیدار قصبه‌سی نین یاخینلیغیندا زنجان شهری نین ۵۴ کیلومترجنوب شرقینده یئرله‌شیر .کئچمیشده‌شهراولوب ایندی ایسه بؤیوک بیر کند دیر .

مزدیسنه (مزدی یسنا) آدلانان زردشت دینی زردشت دنیا گؤروشوده نور و ظلمت عالمی نی اساس گؤتورور. اودا، بوایکی وارلیقی ایکی گوهری ایکی مشخص حل اقدیجی اساس عامل کیمی تجلی اقتدیریر. خیرله شری دائما چیرپیشمادا، مبارزه ده گؤتورور. اهومزدا (اورمزد) ایله اهریمنی یارادیلیشین ایکی مختلف قطبو کیمی اساسلاندیریب و جلوه له ندیریر. دئمه لی وارلیقی ایکی یه بولور. بو اؤزوده ثنویت دیر. (ایکی آللاهلیق دیر).

۱ـ سپنته مینو یعنی ثبات و ابدیت دنیاسی، روح، نور، مزده یسنا، خیر و مقدس ایشلر دنیاسی.

۲ـ انگره مینو، چیرپیشما، فساد، ماده، ظلمت، دیولروخبیثلردنیاسی. میترائیسم دن اقتباس اقدیلره ک، نور اؤزلوگونده ان اعلی و یوکسک وارلیق، ان قدرتلی ومطلق موجوددور. همیشه ظلمت له ووروشان و اونونلا هئچ بیرزامان باریشمایان بیرایشیق دیر. واحددیر. فیض یئتیریجی دیر. ابدی وحدودسوزدور. اؤزوده نقطه پله لی وچوخ مرتبه لی دیر.

طبیعت وجمعیت ده همیشه موجود اولوب دائما بیر ـ بیرلری ایله چیرپیشان بیرسیراکسگین تضادلارین عرصه سی ومیدانی دیر. بوتضادلارین ان باشلیجاسی: نور ـ ظلمت. قورو ـ یاش. دیریم ـ اؤلوم پیس ـ یاخشی. یئنی ـ اسکی. بقا ـ فنا. ایستی ـ سویوق دوغرو ـ یالان. بؤیوین (انکشاف) ـ اری ین (چوروین). اگری ـ دوز. وسایره دیر.

واونلارلا بوکیمی مفهوملارهمیشه لیک ضدیت ده اولوب واولاجاقلار.

زردشت دنیا گؤروشونه اساسا گویا اول نور وظلمت عالمی آیری ـ آیری اولموشدور. صونرا ایسه اهریمن نورایله ظلمتی قاریشدیریب اوز ـ لشدیرمیشدیر. هله لیک ظلمت اوستونلوک چالمیشدیر. آنجاق دائمی و دایانماز مبارزه لر نتیجه سینده یئنه ده نورظلمته غلبه چالاجاق، ظلمت نوردان اوزاق دوشجک بودا صوفیزم ده روحون شرقوه لردن و مادی عالمدن خلاص اولماسی، تصفیه اولونوب نور کله، واحدنورا، مبدایه قووو ـ شماسی نین ایلکین روشیمی قیمت لندیریلمه لی دیر.

زردشت آفیینینده اساسا، روح نوردان دوغولوب جسم ایسه ظلمت

محصولودور .بونوردان یارانمیش روح ظلمتدن یوغرولموش جسم داخلینده محبوس دور .انسان اولن دن صونرا روح یوکسک لره ،گونشه ،نور مطلقه طرف صعود ایدیر و اونا قووشور .

بو احوالات اولدوقو کیمی مانی مذهبینده تکرار اولوندوغو حالدا ،مزدکین انقلابی دینینده ده اوزونو گوسترمیر .هربیر مزدکچی چالیشمالی دیرکی،نورو ظلمتین سلطه سیندن خلاص ائتسین،اونون کامل غلبه سینی تامین ائدیب ،ذره نی کله قووشدورسون.بو ایسه صوفیزمین سیروسلوک مراسمی نتیجه سینده ،تصفیه اکامل،مبداء قووشما فکری نین رشیمی کیمی قیمت لندیریله بیلر .

فکریمیزجه زردشت اودو مهرین ـ گونشین یئر اوزونده تظاهرو ، مظهری کیمی بیلیب اوز دین و آئینی ده محض میترائیسمه اساسا آتش پرست لیگه اساسلاندیرمیشدیر.اودو پاک ،مقدس ،پاک لایجی،ستایش وپرستشه لایق حساب ائتمیشدر .او ،دوغرو اولاراق علمی جهتدن بومسئله نی درک ائتمیشدیرکی،یاشایش ایستی لیک له واولوم ایسه برودت له ،دونماقلادر .

زردشت مذهبی نین اساس مسئله لرینندن اولان نوروظلمت مسئله سی صونرالار اسلام فیلسوفلاریندان اولوب ،اشراق فلسفه سی نین بانی سی سایبلان شیخ شهاب الدین سهروردی نین ،شرقین شهرتلی عارفلرینندن اولان عزیزالدین نسفی نین،مشهور فیلسوف صدرالدین شیرازی نین وبیر صیرا دیگر متفکرو فیلسوفلاریندا دقتینی جلب ائدیب ،اونلار طرفیندن ده نوروظلمت مسئله لرینه جدی دقت یئتیریلمیشدی.نورو اکسیر کامل آدلاندیریب واونو ظلمت پنجه سیندن قورتارماق وخلاص ائتمک اوچون گوسته ریش لر وئرمیشلر .آنجاق بوتون نور و ظلمت مسئله سینه دقت یئتیرن لرین فکرینجه ،نورایله ظلمتی تمامیله بیر ـ بیرلرینندن آیرماق ممکن دگیلدیر ،چونکی نورسوز ظلمت و ظلمت سیز نور یاشاماز واونلارین تجلی سی امکان دایره سیندن خارجدیر .اونلار بیر ـ بیرلرینی تکمیل لشدیریر ، یاشادیر و جلوه لندیریر .بیری ـ دیگری نین وارلیقینی،موجودیتینی نمایش ائتدیریر .

همین نورایله ظلمتین ابدی چارپیشما و مبارزه سی ونورون لابدو ضروری اولاراق خلاص اولونماسی مسئله سی ده صوفیسم ده اولان روحون بدن چرکابیندن تمیزله نیب ،تصفیه اولوب ،معین مرحله لری کئچدیکدن صونرا

مبدائیه قووشماسی ایله علاقه‌لنیر.

زردشت تعلیمی نین اساسینی تشکیل ائدن اهورامزدا یا ستایش، دوز دانیشماق، یاخشی دوشونمک، یاخشی ایشله‌مک و یاخشی دانیشماق، اهرمن دن اوزاقلاشماق، یالانا نفرت ائتمک، نادوزلوکدن چکینمک و بونلاری حیاتا کئچیرمک له امکان یاراتماق دیرکی، بشر اوزه رینده خیر آللاهی، شر آللاهینه غالب گلسین. دنیا یاخشیلیقلار و گوزه للیک لرله دولسون و مطلق خیر حاکمیتی برقرار اولسون. دنیا آباد اولسون بشر ابدی صلحه و سعادته قووشسون، هر بشری خوشبختلیک بوروسون. بوتون بشریت مرفه یاشاسین و سایره.

زردشت دینی صونرالار قوللارا آیریلیب اوجله‌دن: زندیق لر، مغ‌لار، زواری لر، کیومرثی لر و باشقالاری. آنجاق بوتون بونلارین قبول ائدیب اینانديقلاری یگانه کتاب اوستا اولموشدورکی، اورادا اساس مسئله یاراديلمیشین وحدت مسئله‌سی دیر.

اوستایا اساسا بوتون کائنات و یاراديلمیش کثرت ده اولسادا اونلار واحد مبدائه، کله قووشمالیدیر. چونکی کائنات بوتونودور، واحددیر. پارچالانمازدیر و ابدی دیر. آردی وار.

حشرات الارضین ثالثی

ریز نوشته شده است: (کسالت ـ عداوت ـ نفاق ـ بی عاری)

حشرات الارض تا آغاز جنگ وشورش تبریز منتشرشده وظاهرا بیش از یازده شماره از آن نشرنگردیده، شماره‌ٔ ۱۱ که اکنون دردست می باشد مورخ ۲۸ ربیع الثانی ۱۳۲۶ هـ.قمری است واین روزنامه پس از انقلابهای تبریز باز طبع ومنتشرشده وشماره ۱۵ سال سوم که متعلق به بعد از انقلاب می باشد درتاریخ دوشنبه ۲۱ محرم ۱۳۲۹ هـ.قمری انتشار یافته، دراین دوره روزنامه باچاپ سنگی (چاپخانه‌ٔ اسکندانی) طبع شده وصفحه‌ٔ اول و چهارم آن دارای کاریکاتور رنگی است (۱)".

۱) محمدصدرهاشمی ـ تاریخ جراید ومجلات ایران (ج۲) ص ۲۰۷ ـ ۲۱۵

سافِروُا تَصِحّوُا وَتُرزَقوُا
سفر ائله یین تا ساغلیق و روزی تاپاسیز
سَاوُا بَینَ اولادِکُم فِی العَطِیَّةِ فَلَوکُنتُ مُفَضِّلاً اَحَداً لَفَضَّلتُ النِّساءَ
اولادلاریزین آراسیندا بخشش ده مساواتی گؤزله یین ، من اگربیریسینی
اوستون توتسایدیم قادینلاری اوستون توتاردیم .
سِبابُ المُسلِمِ فُسُوقٌ وَقِتالُهُ کُفرٌ وَحُرمَةُ مالِهِ کَحُرمَةِ دَمِهِ
مسلمانا یامان دئمک گناه دیر . اونونلا ساواش کفردور ، مالی نین
حرمتی قانی نین حرمتی کیمی دیر .
سَخافَةٌ بِالمَرءِ اَن یَستَخدِمَ ضَیفَهُ
قوناغینی ایشله دن کیشی نین عقلی یونگول اولار
سُوءُ الخُلُقِ شُؤمٌ شِرارُکُم اَسوَءُکُم خُلقاً
بداخلاقلیق شوم دور ، و سیزلرین ان پیسی ان بداخلاق اولانی دیر .
سَیِّدُ القَومِ خادِمُهُم وَساقِیهِم آخِرُهُم شَراباً
ائلین آقاسی اونون خادمی دیر ، وساقی سی ان سون ایچنی دیر
اَلسّاعی عَلَی الاَرمَلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجاهِدِ فی سَبِیلِ اللّهِ اَوِ القائِمِ اللَّیلَ الصّائِمِ النَّهارِ
دول و یتیم ایشلرینی گؤره ن الله یولوندا مجاهد ویا گئجه نامازی قیلان
ویا اوروج توتان کیمی دیر .
اَلسَّخِیُّ الجَهوُلُ اَحَبُّ اِلَی اللّهِ مِنَ العالِمِ البَخِیلِ
تانری الی آچیق جاهیل بخیل عالم دن چوخ سئوه ر .
اَلسَّلامُ تَطَوُّعٌ وَالرَّدُّ فَرِیضَةٌ
سلام وئرمک ایستکله دیر ، آما جواب واجب دیر .
اَلشَّدِیدُ مَنْ غَلَبَ نَفسَهُ
اؤز نفسینه مسلط اولان گوجلودور .
شَرُّ النّاسِ مَنْ اَکرَمَهُ النّاسُ اتِّقاءَ شَرِّهِ .
آدامللارین ان پیسی اودورکی ، قورخودان محترم صاییلسین
شَرّما فِی الرَّجُلِ شُحٌّ هالِعٌ وَجُبنٌ خالِعٌ
کیشی ده ان پیس شئی آرتیق پخیللیق و قورخودور .
سُکوتُ اللِّسانِ سَلامَةُ الاِنسانِ
سوسماق (سکوت) سلامت دیر

مشروطه ، انقلابی دؤرو ادبیاتیمیزین مقدراتی

مشروطه انقلابی دؤرو ،ملتلرین ملی‌شعورو اویانیر ،ملی‌حسلر ،روشنفکرلر وحاکم‌دایره‌لرین ،فئودالیزم‌دؤرونده‌کی،محدود چرچیوه‌سینی یارا راق‌گئنیش خلق کتله‌لری داخلینده‌نفوذ ائدیر ،بوتون خلق، حتی‌ان گئج حرکته‌گلن کندلی کتله‌لری سیاست میدانینا چکیلیرلر. خلق اراده‌سی فردی اراده‌نین یئرینی توتور، استبدادویرانه‌لری اوزرینده محتشم‌دموکراسی سارایی‌باش قالدیریر. بو دؤرده‌اجتماعی- فلسفی‌فکر ،ائله‌جه‌ده‌ادبیات سارایلاردان اوز چئویریب گئنیش خلق مالی‌اولور. خلقه‌دانیشماق مجبوریتینده‌اولان ادبیات مضمون، دیل وموضوع جهتدن کؤکلوشکیلده‌دگیشیر ،گونلوک حیات مسئله‌لرینی عکس ائدیر ،دیلی‌ساده‌له‌شیب خلق دیلینه‌یاخینلاشیر ،معارفچیلیک عمومی جریان شکلی‌آلیر...

بوتون بونلار، مشروطه انقلابلارینا خاص دیر. بونا گؤره‌ده بوانقلابی گئچیردن هربیرملتین ادبیاتی‌تاریخینده‌اونون فکری حاضرلیق دؤرو ،جریانی وچیچکلنمه‌مرحله‌سی همان ملتین اجتماعی‌فکری وادبیاتی‌نین قیزیل دؤرلرینندن بیری اولور. بوفکری عیانی‌لمس ائتمک اوچون بعضی‌ملتلرین ادبیات تاریخینه اؤته‌ری بیرنظرسالماق مجبوریتینده‌یک.

بؤیوک فرانسه‌انقلابیندان اول وسونراکی‌دؤرلر، یعنی ۱۸ - نجی‌عصرین ایکینجی‌یاریسی و۱۹- نجوعصرفرانسه‌اجتماعی‌فکری وادبیاتی‌نین ان پارلاق دؤرلرینندن بیری دیر. ولتر ،مونتسکیو ،دیدرو ،بوفون، ژان ژاک روسو...کیمی نهنگ متفکرلروسونرالار ویکتورهوگو ،بالزاک ،فلوبرت ،تئوفیل گوتیه ، لامارتین ،شاتوبریان... واونلارجا ادیب وشاعرهمین دؤرلرین یئتیشدیرمه‌لری دیرلر. ۱۹۰۵- نجی‌ایل روس‌انقلابیندان اول وسونرا ، یعنی ۱۹- نجو عصر وایگیرمینجی عصرین اوللری، روس اجتماعی‌فکری وادبیاتی،اووقته قدرسابقه سی اولمایان شکیلده‌انکشاف ائتمیشدیر. چرنیشفسکی،دوبرولوبوف ،بلینسکی، سالتیکوف ،شچدرین ،پلخانف.. کیمی‌متفکرلر ،قانچاروف ،پوشکین، لرمونتوف گوگول،نکراسوف ،گریبایدوف ،داستایفسکی،تولستوی، چخوف ،تورگنف...کیمی جهانشمول شاعروناثرلرهمین بو دؤرلرده‌یاشاییب یاراتمیشلار. اوکراین،گرجی وارمنی‌ادبیاتلاری داهمین ایللرده‌سابقه‌سیزچیچکلنمه‌دؤرو گئچیرمیشلر.

یاخین و اورتاشرق خلقلری ادبیاتیندا دا عین وضعیت حکم‌سورموشدور. ۱۹ نجوعصرین ایکینجی‌یاریسیندان بری ترک ادبیاتی اؤزونون ان پارلاق وزنگین

دؤرلرینندن بیرینی یا شامیش ویا شاماقدادیر. نامق کمال، توفیق فکرت، یحیی کمال، محمدعاکف ... کیمی گؤرکملی شاعرلر بو دؤرلرده تورک ادبیاتی گوی - لرینده پارلامیشلار.

عرب ادبیاتی همین دؤرلرده داها زنگین ورنگارنگ دیر. اون دوقوزونجو عصرین سونلاریندا مصرده باش وقرمیش" عرابی پاشا " همیانی بوتون عرب خلقینی سیلکه له دی. احمدشوقی، حافظ ابراهیم، خلیل مطران، عائشه تیموریه، میزیاده الزهاوی، معروف الرصافی، محمودتیمور، ابوالقاسم الشابی، جبران خلیل جبران ایلیا ابوماضی، الشاعرالقروی، الیاس فرحات، میخائیل نعیمه، منفلوطی، بدرشاکرالسیاب، نجیب محفوظ، محمدمهدی الجواهری، محمدالفیتوری، واونلار بؤیوک شاعرویازیچی همین بو دؤرده عرب ادبیاتینی زنگینلشدیرمیشلر.

وطنیمیز ایراندا بورژوا انقلابی ۱۹۰۶ نجی ایل مشروطه حرکتی ایله باشلا- نمیشدیر. معین سببلره گؤره ایران ملتلرینندن فارسلاروآذربایجانلیلارین بو انقلابی کئچیرمگه داها چوخ حاضرلیغی وارایدی. بوناگؤره ده بوانقلابین فکری اساسلارینی حاضرلایانلار اساسا بوایکی خلق داخلیندن میدانا گلمیشلر. میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا ملکم خان، زین العابدین مراغه لی، خبیرالممالک، عبد الرحیم طالب زاده تبریزی، روحی، ملک المتکلمین ... بوشخصیتلردن ایدیلر.

مشروطه انقلابی نین حاضرلیق دؤرو فارس وآذری ادبیاتلارینداکی دؤنوش دؤرو، چیچکلنمه مرحله سی، خلقی لیگین درین کؤک آتماسی دؤرودور. ادیب پیشاوری، ادیب الممالک، جهانگیرصورا سرافیل، علی اکبردهخدا، ایرج، عارف قزوینی، عشقی، بهار ... فارس ادبیاتیندا، آخوندزاده، سیدعظیم شیروانی، محمد باقرخلخالی، نجف بیگ وزیروف، میرزا مهدی شکوهی، صابر، میرزا جلیل محمد- قلی زاده، راجی، صراف، هیدجی ... آذربایجان ادبیاتیندا همین بو دؤرون قلم استادلاری اولموشلار.

مشروطه انقلابیندان سونرا بوتون ایران خلقلری نین ادبیاتی، اوجمله دن فارس وآذری ادبیاتلاری داها آرتیق چیچکلنیب انکشاف ائتمه لی ایدی. اما ایران آذربایجانی ادبیاتیندا بوترقینی مشاهده ائتمیریک. باشقا سؤزله دفسک، یوخاریداکی نمونه لرده گؤردوگوموزکیمی، مختلف خلقلرین ادبیاتی، بورژوا انقلابلارینداکی سونرا قانادلانیر، انقلابدان اول باشلانمیش ادبی جانلانما، انقلابدان سونرا چیچکلنیر، داها گؤزه ل ثمره لرو فریر. حالبوکی، ایران آذربایجانیندا بونون عکسی مشاهده اولور. مشروطه انقلابیندان سونرا آذربایجان ادبیاتی سولور، سوسور، طبیعی انکشافیندان قالیر. اکیلمیش تخملا

لازمی‌وطبیعی‌ثمره‌لرینی‌وئرمیر. نه‌اوچون بئله‌اولور ؟ اوناگؤره‌کی،غلبه چالمیش مشروطه‌انقلابی، معین داخلی‌وخارجی‌علتلره‌گؤره‌ارتجاع طرفینده‌ن بوغولور،دموکراسی وخلقلرین برابرلیگی عوضینه‌استبدادو شوونیزم حکم سورمگه‌باشلاییر. فارس‌شوونیزمی‌انقلابین بوتون ملی‌ثمره‌لرینی اؤزونه مخصوص ائدیر،فارسلاشدیرما سیاستی یورودور، وآذری دیلی،ادبیاتی‌و مدنیتینی فشار آلتینا قویوب محو ائتمک ایستیر،انقلابدان اول‌آذربایجاندا باشلانمیش ادبی‌نهضت دایاندیریلیر. لاکن بوفشارا باخمییاراق انقلابین یاراتدیغی‌ادبی‌انکشاف زمینه‌سی بیردن ـ بیره‌آرادان گئتمز واکدیگی تخملارجوجرمه‌گه‌بیلمزدی. مشروطه‌حرکتی‌نین یاراتدیغی ملی‌انتباه دالغاسی بوتون ایران تورکلری داخلینده،ملی‌حسه‌مالک بیرجوان ادبی‌نسل‌یاراتمشدی بوجوان ادبی‌نسل،مرکزی حکومت طرفیندن حمایت اولماسادا،دولت طرفیندن فشارا معروض قالسادا سس‌سیزشکیلده‌جوجه‌ریب علم‌عالمینه معلوم اولمایان فیدانلار(۱) شکلینده بوی آتمالی‌ایدی. بوفیدانلارین ان گؤرکملی سی و ان عنادلیسی شبسترلی‌میرزاعلی‌معجزایدی. اما مشروطه‌انقلابی‌نین یئتیردیگی‌ادبی‌نسل معجزله‌محدودلاشماز. بوادبی‌شخصیتلردن،ایرانین هر یئرینده‌یاییلمیش‌آذری تورکلری داخلینده‌اولموش، سس‌سیز یازیب یاراتمیش واثرلرینی‌ال یازماسی شکلینده اؤزخانواده‌لرینده‌یادگارقویموشلار.

دموکراتیک مشروطه‌انقلابی‌بوغولدوسادا، ایران خلقی‌دموکراتیک فکرلردن ومحروم‌ایران ملتلری ملی‌حقوق اله‌گتیرمک فکریندن گؤز یوممادیلار.بوفکرلر داهادوغروسو دموکراتیک انقلابی تماملاماق فکری و اونونلا برابرمشروطه‌نین بئجردیگی ادبی‌نسل،کول آلتیندا کؤزلرکیمی‌یاشادی وزمان کئچیب اجتماعی فرصت‌اله‌دوشدوکجه کؤزه‌ریب پارلادی وادبی کؤزلری قوتلندیریب سؤنمه‌سینه مانع اولدو. ۱۲۹۹ و ۱۳۲۴ نجو ایللرحرکاتی‌ادبیاتیمیزا تازا تکانلار وئردی، اونو یئنی‌گنج قلملرله غدالاندیردی، گئنیشلندیریب درینلشدیردی. بوفرصتلر قیسا واؤته‌ری اولسادا،ادبیاتیمیزداتأثیری چوخ‌بؤیوک اولموشدور

دئمک مشروطه‌انقلابیندان بوطرفه،قیسا مدتلی‌فاصله‌لرنظره‌آلینمازسا، ادبیاتیمیزفشارآلتیندا اولموش ویازیچیلاریمیزین اثرلری، اساسا گون اوزونه‌حسرت قالمیش و ال یازماسی‌شکلینده،عائله‌لرداخلینده‌ساخلانیلماقدادر "دان اولدوزو" مجموعه‌سی‌نین اونلارجا ایتگین زنجان شاعرلرینی تانیتماسی و سون آیلاردادگرلی" وارلیق" مجله‌سی‌نین " ساوا " اطرافی شاعرلرینی،بیر-

---

۱ ـ فیدان = نهال

سیر اوخوجولارا تقدیم ائتمه‌سی بوفکریمیزی آیدین ثبوت ائدیر. بوخاریدا گؤستردیگیمیز اجتماعی‌حقیقتلره اساسا بیزبوفکره‌یه‌یک کی، آذربایجانین بوتون یئرلری، ایرانین بوتون ترک نشین منطقه‌لری ، اقلیه‌جه‌ده‌قشقائیلر داخلینده اونلارجا شاعرو یازیچیمیزین اثرلری ایتگین حالدا قالماقدادر. بونلاری آرایيب آختارماق ملی‌وظیفه‌دیر. بوناگؤره‌ده" دان اولدوزو" و "وارلیق" مجله‌سی‌نین بوساحه‌ده‌کی‌تشبثلرینی‌ال‌ورمه‌کدن آلقیشلاییب اونلارا یئنی ـ یئنی ادبی‌شخصیتلریمیزی تانیتماقدا موفقیتلر دیله‌یه‌رک ، بئله ایتگین ادیبلریمیزین بیرینی حرمتله‌اوخوجولارا تانیتماق ایستیریک .

ماکی‌لی علی

ماکیلی‌جوان معلم‌دوستلاریمین بیریله‌صحبت ائتدیکده‌او ، سؤز آراسی مرحوم‌دایی‌سی ادیب‌علی‌ماکیلی‌دان آدچکدی . همیشه ایتگین ادبی‌شخصیتلریمیز و اونلارین اثرلری فکرینده‌اولدوغومدان ،بوادیبین اثرلریله‌مارا قلاندیم. مرحومون بیرالیازماسی دوستومدا وارایمیش . تانیش اولماق اوچون اونو دوستومدان خواهش ائتدیم .ال یازماسی دؤرد پرده‌لیک بیرتراژدی/فاجعه / ایدی . اثرین دیلی بیشگین ،اجتماعی‌فکرلری دقته‌لایق وخلقیمیزین کند حیاتینا عایدایدی . بوناگؤره‌ده ادیبین حیاتی‌واثرلری حقینده لازمی معلومات الده‌ائتمک اوچون ماکیپاگئدیب مرحوم‌ادیبین یاخین قوهوملاری‌ایله مصاحبه‌لردن اونون حیاتی‌واثرلری باره‌ده‌آشاغیداکی‌معلوماتی الده‌ائتده بیلدیم. بومعلومات‌هئچ بیر یازیلی‌سنده‌اساسلانمیر ،بوناگؤره‌ده‌اونلاردا نقصانلار ویانلیشلیقلار اولابیلر. اگربئله‌خطالار وارسا ،امیدواریک کی،مرحوم ادیبین تهراندایاشایان قیزی پروین خانم‌و اوغلانلاری محمدماکوئی وجواد ماکوئی وهابئله‌فرانسه‌ده‌یاشایان اوغلوابراهیم‌ماکوئی بونلاری آرادان ـ قالدیرسینلار.

ماکیلی علی‌نین حیاتی واثرلری

ماکی محالی‌نین چوخ یئرینده "شوکورزاده" آدیله‌مشهورا ولموش علی‌ماکیلی مشروطه‌انقلابی‌نین یئتیردیگی، خیابانی‌قیامی‌و ۲۱ آذرنهضتی دؤرونده‌آذربا ـ یجانین گؤزو آچیق وملی‌حسلره‌مالک منورلریندن بیری ایدی .

ماکیلی‌علی ۱۲۷۵ نجی‌ایلده ،ماکی‌شهرینده ، تاجرحاجی‌حسینین عایله‌سینده آنادان اولوب ، هامان شهرین قدیم‌مکتبلرینده‌یازیب اوخوماغی اؤیره‌نمشدیر

آتاشغلو اولان تجارتله مشغول اولدوغوندان ، ماکیلی‌علی اوللرتفلیس ، باکی،ایروان ،ارضروم واستانبول شهرلرینه دؤنه‌ـ دؤنه سفرلر ائدیب او یئرلرین مدنی‌حیاتیله یاخیندان تانیش اولموش و اکتوبر انقلابیندان سونرا ارضروم ،آنکارا واستانبول آراسیندا تجارت ائدیب بوشهرلرین مدنی‌حیاتی وتورک ادبیاتی‌ایله باغلی اولموشدور. ادیبین الیمیزده اولان یگانه‌شکیلی‌ده استانبولدا چکیلمیشدیر. اوزون ایللرسوره‌ن بوسفرلری زمانی علی‌ماکیلی‌آذربایجان ،تورک وفارس ادبیاتلاری ،آذری وفارس ادبیاتلاری واسطه‌سیله روس ادبیاتیله تانیش اولموشدور. آذری و تورک ادبیاتلاریله تانیشلیق علی‌ماکیلی‌دا آنادیلی‌و ادبیاتینا آلوولوبیر هوس ومحبت یاراتمیشدی. بوناگؤره‌ده ادیب ۲۱ آذرجریانیندا فعال اشتراک ائتمیش واوندان سورا ایکی‌ایل ملایره‌تبعیدا اولموشدور. تبعیددن قایيدان ادیب نئچه‌ایل ماکی‌دا گؤزآلتی حیات‌سورموشدور. داها سونرا ، پامبیقچی‌لیق ایشینده‌ماهر اولان ادیب ،پامبیق اداره‌سینده استخدام اولوب ایل‌ـ یاریم‌اورادا ایشله‌دیکدن سونرا ،اداره‌نین یاراماز ایشلرینه‌دؤزه‌بیلمه‌یه‌رک ،استعفاء وئرمیش و "پره‌خودیک" کندینده‌کی ملکلرینده چالیشاراق یاپلاری کنده ، قیشلاری ماکی‌دا یاشامیش وهمین ایللرده "فاجعه‌لی‌ازدواج" اثرینی قلمه‌آلمیشدیر. علی‌ماکی‌لی یاشجا بؤیوک اولماسینا باخمیاراق ایشلک ،زحمت‌سئوه‌ر بیرشخص ایمیش. ۱۳۴۷ نجی‌ایلده اؤز باغیندا ایشلرکن آغاجدان یئخیلیب برک یارالانان ادیبی معالجه اوچون تهرانا آپارمیشلار. لاکن معالجه‌نتئجه‌وئرمه‌میش وادیب همان ایل ۷۲ یاشیندا تهراندا وفات ائتمیش وقم شهرینده باسدیریلمیشدیر.

ادیبین پروین آدلی‌بیرقیزی ،محمد، جواد، وابراهیم‌آدلی اوچ اوغلو اولموشدور. بونلاردان ابراهیم فرانسه‌ده وقالانلاری تهراندا یاشایيرلار.

ماکیلی علی‌نین " فاجعه‌لی‌ازدواج " عنوانلی دؤرد پرده‌لیک اثرینن علاوه "منیم‌مصیبتلریم" آدلی‌اثری ده‌معلومدورکی، ال یازماسی شکلینده مرحومون اوشاقلاریندا ساخلانیلماقدادیر. بونلاردان علاوه‌مرحومون آیری اثرلری نین ده اولماسی احتمالی‌وار. امیدواریق کی،ادیبین قیزی ، اوغلانلاری ،قوهوملاری ،دوست وآشنالاری نین همتی‌ایله بواثرلرده میدانا چیخیب ،ادبیات گلشنیمیزی بزه‌یه‌جکلر.

فاجعه‌لی ازدواج

ویا

دوشونولمه‌میش وصلت

دؤرد پرده‌لیک "فاجعه‌لی ازدواج" اثری ماکیلی‌علی‌نین فعلا الیمیزده اولان یگانه اثری دیر. اوتوزونجو ایللرده قلمه آلینمیش بو اثر، درام صنعتی‌باخیمیندان دقته‌لایق واجتماعی‌مضمون جهتدن دولغون دور. اثرین قیساجا دا اولسا، مضمونونقل اقتمکله یازیمیزین حجمینی شیشیرتمک ایسته‌میریک. اونونلا تانیش اولماغی‌حرمتلی‌اوخوجولارین عهده‌سینه‌قویا- راق اثرین بعضی جهتلرینندن دانیشماق ایسته‌ییریک.

۱ - اثری ال یازمادان کؤچوره‌رکن، اونو، یازی قایدالاری جهتده‌ن اوخونا قلی‌شکله سالماغا چالیشدیق. باشقا سؤزله دئسک، دیلیمیزین سسلی‌لرینی، یازیلمامیش یئرلرده علاوه اقتدیک.

۲ - ال یازیسیندا درام اثرلرینه خاص اولان اسلوب رعایت اولونما- میشدی. یعنی مؤلفین اؤز سؤزلریله اوبرازلارین/قهرمانلارین/سؤزلری بیری - بیرینندن آیریلمامیشدی. دراماتیک اثرلرین یازیلما قایدالا- رینا موافق اولاراق مؤلفین اؤز سؤزلرینی‌ایکی‌خط /.../آراسینا سالدیق.

۳ - ال یازمانی کؤچورمکده امانتی‌تام حفظ اقتمک اوچون، بعضی‌کلمه- لره وئریلمیش ایضاحلاری، اثرده اولدوغوکیمی، صفحه‌لرین آشاغی‌سینداعکس اقتدیردیک. بوکلمه‌لرین بعضی‌سی ماکی‌لهجه‌سینه خاص دیر. ادبی دیلیمیزی کؤزه‌ل بیلن ادیب بوکلمه‌لری بیله- بیله ایشله‌دیب معنالارینی‌ایضاح اقتمیشدیر.

بیلدیگیمیزکیمی‌هربیرشاعر وادیبین وظیفه‌لرینندن بیری ده‌خلق دیلینڈ اولان کؤزه‌ل و اصیل کلمه‌لری تاپیب ادبی‌دیلده ایشلتمکدیر. علی‌ماکیلی بو وظیفه‌سینه‌آگاه ایمیش وباجاردیقجا اونو یئرینه یئتیرمیشدیر.

۴ - ایران تورکلری ادبیاتیندا درام یارادیجیلیغی،شعرقده‌رانکشاف ایتمه‌میشدیر. معین دؤرلرده، تبریزده تآترصنعتی‌جانلاندیقدا، بعضی صحنه اثرلری یازیلمیشسادا، اساساچاپ اولوب یاییلمامیش وخلقدن اؤرتولو قالمیشدیر. دئمک ادیب ماکیلی‌نین "فاجعه‌لی ازدواج" اثرینی یازماقدا الهام منبعی شمالی‌آذربایجان، وترکیه دراماتیک اثرلری اولموشدور. شبهه‌سیز ادیب بواثرلردن اوخوموش وچوخ احتمال باکی، تبریزواستانبولدا درام اثرلرینه صحنه‌لرده تماشا اقتمیشدیر. اثله‌بوناگؤره‌ده حاضرکی اثرینی یازدیقدا درامافنی‌جهتدن نسبتاموفق اولموشدور. بوناباخمیارا قاثرین اوچونجو و دؤردونجوپرده‌لرینده اثله‌یئرلرده واردیرکی، اونلارین صحنه‌یه قویولوشو رژیسوردان بؤیوک استادلیق، ابتکارومهارت طلب اقدیر. بو

قسمتلر" فاجعه‌لی ازدواج" اثرینی صحنه ده نمایش اوچون دگیل، مطالعه اوچون یازیلمیش بیر اثره اوخشادیر.

بیلدیگیمیز کیمی، دراماتیک اثرلر ایکی جور اولور. بعضی‌لری آنجاق مطالعه اوچوندور، اونلاری صحنه ده نمایش ائتدیرمک چتین ویا غیرممکندور، چونکی اونلار صحنه تکنیکینه اویغون دئیلدیر. ولترین بیرسیرا نمایشنامه‌لری میرزا آقا تبریزی نین پیسلری بئله اثرلردن دیر. بو مؤلفلر صحنه تکنیکی ایله تانیش اولمور، اونون چتینلیکلری واینجه‌لیکلریندن خبرسیز اولورلار، اونلار آنجاق حیات حقیقتلرینی عکس ائتدیرمگی قارشیلاریندا قویورلار.

نمایشنامه مؤلفلری نین بعضی‌سی بلاواسطه صحنه تکنیکی ایله باغلی، وعلاقه‌دار اولورلار، صحنه یه قویولوشون چتین لیکلرینی بیلیر و یازدیقلاری اثرلرده اونو نظره آلیرلار. مولیر، شکسپیر وجعفرجبارلی بئله دراماتورقلاردان اول‌موشلار. بونا گؤره ده اونلارین یازدیقلاری اثرلری ،چتینلیک چکمه دن، صحنه ده نمایشه قویماق اولور.

ادیب ماکیلی‌علی اولسا ـ اولسا بیر تماشاچی اولموش ،صحنه تکنیکی واونون اینجه لیکلریله یاخیندان تانیش دئیلدی . بونا گؤره ده اثرین بعضی یئرلری صحنه تکنیکی ایله اویغون دئیلدیر. یعنی"فاجعه‌لی ازدواج" پیسی بیرینجی و ایکینجی نوع درام اثرلری نین قاریشیغیندان عبارت بیر اثردیر. اگر اثرین بیرینجی وایکینجی پرده‌لری آسان نمایشه قویولابیلرسه ،اوچونجو و دؤردونجو پرده‌لرینده کی بعضی شکیللر صحنه نین کیچیک امکانینا سیغیشماز. مثلا اوچونجو پرده ده کندآروادلاری نین بیرطرفده و کیشیلرینین دیگرطرفده توپلانماسی، گلینی تندیر باشیندا دولاندیرماق، گلینی‌ایا مزادایا آپاریب مراسم اجرا ائتمک، جوانلارین "قوزوداشیندان" قاچمالاری، قاسم کیشی‌نین اؤینده یاتیب اینله ـ مه‌سی، چالقیچیلارین چالیب جوانلارین یاللی اویناماسی.... نی‌عین بیرزمان‌دار وکیچیک بیرصحنه ده نمایشه قویماق ممکن دئیلدیر. مؤلفین اؤز سؤزو اولان " امامزاده ده رسومات عمله گلیب تازا اثوه طرف حرکت ائدیرلر" فکرینی تاماشاچیلارا نئجه چاتدیرماق اولار ؟ بوعلیحده بیرشکیل دیر، خصوصی دئکور حرکتلر وسؤزلرطلب ائدیرکی، بونلارین یاراتماسی رژیسورون عهده‌سینه بوراخیلمیشدیر و بوایش غیرممکن ویاچوخ چتین دیر.

۵ ـ بونقصانلاراً باخمیاراق اثر، اجتماعی‌حقیقتلرله دولودور." فاجعه‌لی ازدواج " دوغرودان دا، محمدرضاشاه دؤرو آذربایجان کندلیسی‌نین فاجعه‌لی حیاتی،آجینا جاقلی یاشایشی‌نی رئآل صحنه‌لرله تصویرائدیر. اربابین ظلمو،

اونون دستکلری حقه‌بازلار ومتملقلرین حیله‌لری خرافات‌لا ال ـ اله‌وقره‌رک اصل زحمتکش آذربایجان کندلیسینی‌سویوب قاراگونه‌سالیر وجوانلارینی باش آلیب شهرلره‌گئتمه‌گه مجبور ائدیرلر. قاسم‌کیشی‌بئله ازیلن کندلیلرین سمبولودور. ارباب قاسم‌کیشی‌نین تورپاغینی‌الیندن آلیب اوغلانلارینی شهره گئتمه‌گه مجبورائتمیشدیر. او،قوجالیب‌آغاجی‌الیندن دوشموشدورسه‌ده ،ارباب اونون سون نفسی‌گلنه‌قده‌ر اوندان ال گؤتورمور.

ارباب قاسم‌کیشی‌نین جوان قیزی فاطمانی، شهرده‌کی اوینه‌قوللوقچو ایسته‌ییر. قاسم‌کیشی ، آغیراقتصادی وضعیتینه‌باخمیاراق ، اربابین بو تکلیفینی رد ائدیر. چونکی‌او، فاطمانین دایی‌سی کرم‌کیشی وبوتون کندا هلی اربابین فکرینی‌یاخشی‌بیلیرلر. ایندییه‌قده‌ر ارباب نئچه‌جوان کندلی‌قیزینی بیری ـ بیرینین آردینجا ،شهرده‌کی‌اوینه قوللوقچو آپارمیش وبیرمدت سونرا اونلاری اوبندن قوواموش ،فساد باتلاقلیغینا توللامیش وکیمسه‌نین اونلاردان خبری یوخدور.

فاطمادان الی اوزولن ارباب‌اؤز دستکلری واسطه‌سیله‌آیری حیله‌لره ال آتیر. جادوگر و ماجراجو" عمه‌کلثومون" دیلی و" جادولاری" ایشه دوشور و کنده یاییلیرکی، فاطما ،قولچوماق ،غدار ورحمسیزکرم‌کیشی‌نین اوغلو قوربانی سئویر واونونلا گؤروشور. ارکؤیون بؤیوموش یئل بئیین فاطما بو تورا دوشور،تله‌سیر، کرم‌کیشی‌ایله گؤروشوب مسئله‌نی‌آچیر، کبین کسدیرمک اوچون تک باشینا شهره‌گئدیر. حیله‌نین قورولماسیندا شریک اولان کرم کیشی توی خرجی‌وئرمکدن بویون قاچیریر،قاسم‌کیشی یگانه‌گذران منبعی‌اولان اینگینی ساتیب‌تویا خرجله‌ییر، اربابدان تویا اجازه‌آلماق اوچون ،کدخدا آدی گؤزه‌ل قاسم‌کیشی‌نین اقشه‌گینی آپاریر. قاسم‌کیشی‌نین حیاتدا هئچنه‌یی قالمیر. توی بیتیر.

ایلک گوندن کرم‌کیشی، آروادی خانیم‌جان وقوربان فاطمانی دؤیور، داغلاییر واؤلدورمک ایسته‌ییرلر. فاطما آتاسی‌نین اوینه‌قاچیر. قوربان گلیب‌اونو اؤلدورور .بومنظره‌نی گؤره‌ن قاسم‌کیشی یئخیلیب‌اؤلور.

قاسم‌کیشی‌نین فاجعه‌سی ساده ،زحمتکش ونا موسلو آذربایجان کندلی‌سینین عمومی فاجعه‌سیدیر. بوفاجعه ، شرور و ارباب‌طرفداری اولان کندلی‌لرین ده یاخاسینی توتور. قوربان اؤزونو اؤلدورور وآناسی‌خانیم‌جان ده‌لی اولوب چؤللره دوشور.

دئمک ادیب ماکیلی‌علی "فاجعه‌لی‌ازدواج" اثرینده‌تکجه فاطمانین شخصی

حیات فاجعه‌سی‌دگیل ،محمدرضا شاه دؤرو بوتون آذربایجان کندلیلرینین حیات فاجعه‌سینی‌قلمه‌آلمیشدیر. اربابلیق وخرافات ال ـ اله‌وقره‌رک آذربایجان کندلی‌سینی قاراگونه‌سالیر ،آذربایجان کندینی ویرانه‌قویوب جوان قوه‌لرینی‌شهرلره قاچیردیر تا امپریالیستلر و اونلارین عاملری طرفیندن استثمار اولسونلار.

اثرین تک تک اوبرازلاری وایکینجی‌درجه‌لی‌حادثه‌لریندن دانیشماق ایسته‌میریک . سؤزلریمیزین سونوندا بیرداها قیدائتمک ایستیریک کی، "فاجعه‌لی‌ازدواج" اثری چاپ اولماغاو اونون مؤلفی علی‌ماکیلی‌تحقیقات اولونماغالایق بیرسیمادیر. بوناگؤره‌ده آرزو ائدیریک کی،مرحوم ادیبین اولادی ،قوهوملاری وآشنالاری اونون اثرلرینی اوزه چیخارماقدا اللرینی گلنی اسیرگه‌مه‌ییب" وارلیق" مجله‌سیله همکارلیق ائتسینلر.

شبستر ۱۳۶۰/۱۰/۲۰

دکترمحمدتقی زهتابی

تبریزدانشگاهی‌نین کئچمیش دیل و

ادبیاتی استادی

قهرمان‌خرمشهره اهدافین قالانی

الهی گون به‌گون اسلام‌و ایران سرفراز اولسون
وطن دشمنلری گوندن گونه غرق گداز اولسون
بیزه فرمانروا دستورقرآن و نماز اولسون
سن اول گوندن گونه سرسبز،قال آبادخرمشهر
الهی گورمه‌ییم‌هرگزسنی ناشاد خرمشهر

۱۳۶۱/۳/۴

پروفسور عباس زمانوف
==========

جنوبدان سس‌لر
﴿ هجران خسته‌سی ﴾

****

یازیمیزا گؤچورن:
ح.م. سا والان

وطنیمیزین جنوبوندا یازیب یارادان قوجامان شاعر محمدعلی محزونون آدینی ائشیتمیش، بیر نئچه شعرینی اوخوموشدوم. چوخداندیر کی، اونون اثرلرینی تاپیب اوخوماق، یارادیجیلیغی ایله یاخیندان تانیش اولماق صوراغیندا ایدیم.

بو گونلرده کئچمیش طلبه‌لریمدن دلربا رضایوا محزونون ایکی ایل اول تهراندا گنجعلی صباحی نین مقدمه‌سی ایله نشر ائدیلمیش "هجران خسته‌سی" کتابینی منه وئردی، اوخودوم... کدرلندیم، قهرلندم دوشوندوم ...

م. محزون وطندن دیدرگین دوشوب اوزون ایللر غربتده یاشامیش، بهرنگی لرین، مرضیه‌لرین، اوکتایلارین، یوزلر و مین لرله گناه‌سیز لارین وحشیجه‌سینه قتل ائدیلمه‌سی خبرینی غربتده ائشیدیب خیسین ـ خیسین گؤز یاشلاری تؤکموشدور. او زامان اونون یگانه تسلی‌سی کنجده بوجاقدا یازدیغی دردلی مصراعلار اولموشدور. لکن زهرلی شوونیزم حس‌لری یایان، باشقا خلق لرین دیلینه خور باخان "آل آریاعرقی" پهلوانلاری نین قورخوسوندان ایللر بویو بوشعرلری گیزلی ساخلامیش، آنجاق منحوس شاهلیق رژیمی دئوُیلدیکدن صونرا اوزه چیخارا بیلمشدیر.

محزونون شعرلرینی اوخویارکن دهشته گلیرسن: آدام نئچه آغیر عذاب اذیت‌لره معروض قالار، نئچه آغیر تعقیب‌لره، ظلمه، تحقیرلره دؤزه‌رمیش... آتالار دوغرو دئییب: انسانین جانی برک اولور.

"هجران خسته‌سی" حقینده مقاله یازیب تاثراتیمی اوخوجولار لا بؤلوشدورمک ایسته‌دیم. لکن مقاله‌نی یازماق اوچون کتابی بیرداها نظردن کئچیردیکده فکریمی دگیشدیم: اوخودوغوم شعرلرده هرشئی آچیق ـ آیدین دئیلمیشدیر. یاخشی سی بودورکی، قوی مؤلفین شعرلری دیله گلسین.

بو، حرمتلی اوخوجولار اوچون داها ماراقلی اولار.

* آیریلیق *

آیریلیق چکمدن قوجالدیم دوستلار ،
وطنیمدن آیری ، ائلیمدن آیری .
یاشیل باش صونا تک دوشموشم اوزاق ،
چمنیمدن آیری ، گولومدن آیری .
داغیتدی یووامی قان ایچن جلاد ،
گؤزه‌ل وطنیمی ائیله‌دی بربار .
خزان بولبولو تک ، اوچدوم هریانا ،
گلشنیمدن آیری ، گولومدن آیری.
الیمدن آلدیلار آنا دیلیمی ،
ستم ایله سیندیردیلار بئلیمی ،
گسدیلر دیلیمی ، سیندی قوللاریم .
قلمیمدن آیری ، دیلیمدن آیری.
اود توتدو هجراندا آلیشدی جانیم ،
یادیما دوشنده آذربایجانیم .
خسته‌یم عربتده اولموشام محزون ،
وطنیمدن آیری ، ائلیمدن آیری.

* آیریلیق فغانی *

مکتوب گؤزله‌مکدن من گئجه ـ گوندوز ،
رنگیم سولوب زعفرانا دؤنوبدور .
هجرانین اوخلاری دلیب باغریمی ،
گؤزوم یاشی ، قیزیل قاتا دؤنوبدور .
هوشوم گئدیب ، عاغلیم چیخیب باشیمدان
سئللر ، آخیب گؤزلریمین یاشیندان
خبر یوخ وطنیمدن ، یار ـ یولداشیمدان
باش آغاریب ، بئل کاماتا دؤنوبدور .
آغلاماقدیر ایشیم ، یوخدورگولمه‌گیم ،
مشگل اولوب آنا یوردا گلمه‌گیم .

چتین گلیر غربت اثلده اولمه‌گیم.
ساغلام بدن خسته جانا دؤنوبدور.
یاددان چیخمیر اثللر، اوبالار،داغلار،
آل ـ یاشیل اورپک لی،چیچک لی باغلار.
اوره‌گیم قان اولوب ،گؤزلریم آغلار.
دردیم آرتیب بیر عمانا دؤنوبدور.

جیگریم قانی دیر شرابیم منیم،
یاره قلبیمدن دیر، کبابیم منیم،
آیریلیق دردینه یوخ تابیم منیم،
غربت اولسکه ،بیر زندانا دؤنوبدور.

* منیم *

او گوندن کی، آیریلمیشام اثلیمدن،
آه و واینان کئچیب دؤورانیم‌منیم
وطن آدی بیر آن دوشمز دیلیمدن
قورتارماز اولوبدور هجرانیم‌منیم.

گئجه کیمی ایشیق گونوم قارالیب،
لاله صفت، باغریم یانیب قارالیب.
عؤمور داغین بوران آلیب قار آلیب.
اوجالیب گؤی لره فغانیم منیم.

اثلیم اوردا، من بورادا آغلارام،
اوره‌گیمی هجر اودینان داغلارام.
غربت اثلده کیمه امید باغلارام؟
یوخدور اوره‌گیمدن یانانیم منیم

بولود کیمی قارالمیشام، دولموشام
غم ـ غصه‌دن سارالمیشام، سولموشام
اثللریمین گؤزون یولدا قویموشام
اودور ،عذابدا دیر، وجدانیم منیم

مرد ایگیدلر ال چکرمی اثلیندن ؟
شیدا بولبول آیریلارمی گولوندن ؟

" محزونون " دا وطن دوشمز دیلیندن
چون ، اودور سئوگیلی جانانیم منیم .
بوندان صونرا دردلی اوزون گولمه‌سین
پنهان آغلا ، بینگانه‌لر بیلمه‌سین
گئدین دئیین داها طبیب گلمه‌سین
یوخدور ساغالماغا گمانیم منیم

* تبریز *

گلمیشم اؤیمه‌گه تورپاغین یئنه ،
ای عزیز وطنیم ،جانانیم تبریز .
نه قدر عؤمروم وار ایسته‌رم ،سن سیز ،
اولماسین بیرگونوم ، بیرآنیم تبریز .
گزیب دولانسام دا جمله ماحالی ،
من سنده تاپمیشام عقلی ، کمالی ،
سنسن اوره‌گیمدن سیله‌ن ملالی ،
قربانیدیر یولوندا بوجانیم تبریز .
حلال سودونده‌ندیر بدنده قانیم ،
آمالیم ، افکاریم ،بیلیگیم ،جانیم .
شانلی وطنیم سن ، آذربایجانیم ،
بهشتیم ، روضه‌ی رضوانیم تبریز .
وفالی اوغوللار ، آناسین آتماز
غربت بهشت اولا ، وطنه چاتماز
کؤرپه‌لر هئچ زامان آناسیز یاتماز
ایسته‌رم باشینا دولانیم تبریز
بولبول تک سئومیشم‌غنچه چاغینی ،
آلمالی ، هئیوالی ، باغچا ،باغینی .
گلمیشه‌م اؤیمه‌گه گول دوداغینی ،
ای عزیز سئوگیلیم ،مکانیم تبریز .

استاد ساهردن :

ساوالان ، یانارداغ

****

خزر سنه آغ ایپک پرده گؤنده‌ره‌ر
قیش دا
باهار سنین اتگین
وحشی گوللرایله بزه‌ر
و ،یازچاغی ـ اوبانین قیزلاری
دؤشـــونده گزه‌ر...

گونش دوشنده ـ اریر قارلارین ،
جوشار چایلار
و ،داشلارین گؤبه‌گینده‌ن سوزه‌ر سرین
وصافی صولار.
درین ، درین دره‌لردن
اؤتوب گئچن ایرماق (۱)
دئیه‌ر گئچنلره : " دورگل ! گؤزه‌للیگه‌بیرباخ !"

سنین سرین نفسین اثولره
صفا گتیریر
یاشیللانارکن اکینلر ، آچارشقایقلر.
سنین گه‌وه‌نلری نین خلوتینده ، خیمه‌قوران ،
قاناتلی گوللره‌بنزه‌ر ، ترانه‌خوان قوشلار :
چوبانلارا ، اوبالاردان حکایه‌لر سؤیلر...

سنین ردان آغ ایپک دیر ،
ایچین یانار اوددور !
او ، اودلا قاینا غاگلمیش :
یئرآلتی‌چشمه‌لری .
بوچشمه‌لردگیل ، ای داغ !

جهنمین او ایرینلی، و ایتشی نهرلری ...

سن ـ ای یانار داغیم !
ای باغریمین قدیمکی داغی ...
قورولماسایدی سنین احتشاملی قلعه‌ن ، اینان !
وجوده گلمزایدی :
نه "مشگین" ین ـ اوصفالی فضاسی ،
باغچالاری
نه اردبیلده ، قیزیل توپراغی ،
زومردائده‌ن ،
صبا یئلیله گلن موجه ، بوغدا تارلالاری...

سن اولماسایدین ، ای آغ ساچلی !
ای ده‌ده ساوالان !
نه چای آخاردی ، نه کهریز ،
نه اوت بیتردی ، نه گول .
گئده‌ردی غربته : تورغای ، چوبان قوشی ،
بلبل .

سنین محیطینی گزدیم...
دؤشونده آت سوردوم ،
بیره‌ر" شهر" دئییلن ! چوخ خرابه‌لر گؤردوم...
سیاحتیمده گؤروندو، اوساحه‌ده ، افسوس !
جاوانلیغی چوروده‌ن :
پالچیق ائولرایله" پیه !"
و، یورتلار ایچره ، ساتاشدی
گؤزوم : طفیلی بگه !...

بوراخمیان بابا یوردون،
چوخ آجلاری گؤردوم !

خرافه‌نین ، او چیخیلماز طلسمینه دوشموش !
فلاکته ، ستمه‌دؤزمه‌ین ، اکینچی ، چوبان :
کمال حسرت ایله ،
باشقا اؤلکه‌یه کؤچموش ...

اسارتین ، او قیریلماز ،
دوا ملی زنجیری ، آه ؟
هله آغیرلیق ائدیر ،
خلقمین ، بویونلارینا ...
"یاراسالار" (۲) سوسا ییبدیر ،
یاتانلارین قانینا ...

نه‌دن سنه‌اوخویوم ، ای داغ !
آیه‌ٔ یأس ؟
هله کؤنولده تباه اولمایی‌بدی ،
عشق و هوس ...
نه‌قدر ، گون دوغاجاقدیر ،
یئنه باهار اولاجاق ...
سنین سینه‌ن ده ، تازا ، وحشی گوللرین آچاجاق
الا ابد ، بابایوردی ، خرابه‌قالمیاجاق .
ائللین ، زمانه‌یه اویغون ،
گؤزه‌ل وطن قوراجاق
اوتاق دا ، لاله ، چراغلار ،
اوجاق دا ، اود یاناجاق ...

---

۱ ــ ایرماق = چای ۲ ــ یاراسالار= خفاش

قهرمان خرمشهره اتحاف

یاشا ای قهرمان شهریم ،یاشا آزادخرمشهر
الهی گؤرمه‌ییم هرگز سنی ناشادخرمشهر
فراقوندان سنین اون دوقوزآی غملی جگریاندی
قارانلیق چؤکدو قلبه یکسرایران دیده‌تریاندی
بوغمده‌تک نه‌سن یاندون ،وطنده‌شهرلریاندی
بو اوددان یاندی آخرخصم بدبنیاد خرمشهر
الهی گؤرمه‌ییم هرگزسنی ناشادخرمشهر
سن ای کرب وبلانین یادگاری جنگ دورانداندا
سن ای غیرت دژی غم گونلرینده ، اوج طوفاندا
بدخشان لعل سن ،رخشنده‌قال دامان ایراندا
قوی اولسون دشمنین ویران اثوی بربادخرمشهر
الهی گؤرمه‌ییم هرگز سنی ناشادخرمشهر
گلین لرقامت دلداره‌تا هدیه کفن قیلدی
جوانلار ، نوجوانلارعزم جنگ تن به‌تن قیلدی
سپیب اؤزقانلارین تورپاقلارین مشک ختن قیلدی
سنون آزادلیقان آلله ائدیب امدادخرمشهر
الهی گورمه‌ییم هرگز سنی ناشاد خرمشهر
امام قائمین لطفیله‌سن صدامه دام اولدون
جهاندا مظهرآزادلیغا آرم مدام اولدون
بویاندون قانه‌خونین شهریم اولدون نیکنام اولدون
آلان نفرین ائدیر صدامه مین بغدادخرمشهر
الهی گورمه‌ییم هرگز سنی ناشاد خرمشهر
سن اولدون کربلانین رهگشاسی ، قدسه دروازه
بلندآوازه قیلدون دینی،ای شهرخوش‌آوازه
مین آلقیش قهرمان جانبازلارون، شهرتلی‌سربازه
همیشه شهره‌قال، شهرتلی‌شهریم شادخرمشهر
الهی گورمه‌ییم هرگز سنی ناشادخرمشهر

بقیه در صفحه ۵۵

به جنگاوران دلیر جبهه‌های نبرد — از حسینعلی رئیس شقاقی «رهگذر»

امان مده

امان مده، امان مده، دلیر مرد آهنین — به زخم خورده اژدها، بدشمنان ملک دین

هلا که وقت حمله شد، درنگ را بهل بهل — پسنده نیست رحم بر عدوی خلق بیش از این

سلاح جنگ را به چنگ فشرده گیر و حمله کن — فشرده دار مشتها چو پتکهای آهنین

بریز آتش از زمین ببار شعله ز آسمان — هلا ممان از او اثر در آسمان و در زمین

به بحر و بر تو دشمن زبون خون خواره را — به حق حق زبون نما، چو خواسته خود این چنین

به طفل شیرخواره و به پیرمرد ناتوان — بمادری که داشته یگانه طفل در جنین

نکرده رحم و لاجرم بخون کشیده هر سه را — ز خون سرخ رنگشان نگار داده آستین

بخون کودکانمان به اشک چشم مادران — به التماس و ناله‌ها ز دختران شرمگین

بسر بریده کودکی به پیش چشم مادرش — بسوخته حکایتی از او به قلب نازنین

بکوب و سرنگون بکن درفشدار ظلم را — بسوز قوم ظالمین هم از یسار و بیم یمین

نه جنگ را ثنا کنم مباد این گنه ز من — ولی امان مده به او، جهد دوباره از کمین

دوباره ساز میکند بساط خون خوارگی — دوباره زهر میکند به کام خلق انگبین

به پشت قرنها نگر علی به بین به جنگها — کلام حق روان به لب نشان یار برجبین

تونی سلاله نبی، توئی نشانه علی — که مهر و عشق این و تن شده بخون تو عجین

نه بر عبث نموده ای قیام و نهضتی چنین — نه بر بدر گرفته ای هدف بهر آن و این

بگیر به مصحف مبین، بر آن به بین و کن یقین — که داده مژده ظفر ترا خدای عالمین

نجات خلق را هدف گزیده ای بی گمان — شهید و شاهد هدف شوی تو روز آخرین

نماز صبحدم ترا صلای فتح میدهد — ثنای ذکر حق به لب، بکف سلاح آتشین

ندای خالق از سما، فغان خلق از زمی — ترا دهد صدا ترا، بصد امید و صد یقین

امان مده، امان مده، دلیر مرد آمنین — بزخم خورده اژدها، بدشمنان ملک و دین

به «رهگذر»، اگر رسی به رهگذار عمر خود
فشان زگرد دامنت براو یکی دُر ثمین

خط از غلامحسین بیگدلی

پئترونیوس

اینجه ذوقلره وورغون
حتی "نئرون "ون
سارایینـدا بئله
انسانلیق و نزاکتی ایله تانیـندی
ادبی ایله آنیلدی ...
نهایت گون اوتوب ،اجل یئتینجه
روایت بئله‌دیر .
"تیران " (عادت اوزه‌ره ،خیانت بهانه‌سی ایله)
ضیافتین صونونو اعلان ائدینجه
امیردن " اولدور اوزونو " امرینی آلدی
فرمانا چاره‌سیز باش اگدی ،اوزان
قلم توتان ،شعر یازان
الی ایله
بیله‌گی نین داماریـن کسدی
صونرا دقتله اوستونو ساردی
گلسینلر سئوگیلی دوسـتلاریم ،دئدی ،
یالواردی .
دوستلارلا دئییب ه گولوشه‌رک
ایچیب ـ سئویشه‌رک
کئچمیشی خاطرلاماق ،اسکی لره دؤنمک
اولومو ده دامجی ـ دامجی دادا راق
بیر شفق مثالی سؤنمک
ایسـتـه‌دی

.....

پئترونیوسون اولومو ده حیاتی قدر گؤزه‌لدی
او یاشادیغی کیمی اولمه‌گی ده بیلدی

تهران ـ قیش ۱۳۵۹

" تیران " :جبار ،ظالم دئمکدیر ،نئرون قصد ائدیلمیشدیر .

امیرعلیشیر نوائی
==========

چغتای دیلیندن چئویره‌نی :
غلامحسین بیگدلی
==========

* غزل *

بهار و باغ سیریندن،نه گول ،نه‌سرودیرکامیم
بودورکامیم کی شاید اوز به اوز گلسین گلندامیم
جمالین گوزگوسو اولموش گونش‌له روبروهردم
نئدیم،بو گوزگو شوقوندان بیتیبدیر یوخدور آرامیم
منه هجران نسیمیندن نفس‌چکمک اولار مشکل
نئجه چاتسین بو حال ایله مسیحا دمه پیغامیم
فراقین گئجه‌سی چوخ مهلک اولماز گر سحر اولسا
نفس‌چکمک مجالی وئرمز آنجاق صبحه‌دک شامیم
لبین تشنه‌سی یم ای گلعذاریم گل مروت قیل
بو چرخین طاسینی بؤل ایکی یه لبریز قیل جامیم
بو جامین قیمتی جان دیر،اگر مقبول اولا جانا
اؤزوم ،جسمیم ،جانیم،قربان سنه ،هم دینیم،ایمانیم
حرام ائتدیم "نوائی"دین و عقبانین تمناسین
هاچان کیم کعبهٔ کویون ساری ،باغلاندی احرامیم .

* وله *

اوزون غمیندن اولورا بیرنوبهاگؤزوم
نه‌عیب‌قوی اوزومو ائده نوبهار گؤزوم
سوادی قانی ایله هر غریب‌لاله وئره‌ر
کی لاله‌زار بسی قیلدی آشکار گؤزوم .
نه‌قانی لاله وئره‌ر ،نه‌سوادی داغ اونون
کی یاخدی هجر اودونا داغ انتظار گؤزوم
اگرچه قیلدی منی خوار و زار گؤنلوم چوخ
ولیک قیلدی بو گؤنلومو خوار و زار گؤزوم
نه‌کان،نه‌بحر آرا یار،لیک ،هجر دردیندن
قیلار گوله ،سمنه ،لعل و زر نثار گؤزوم

اوقدرآغلادی تاآختاریب‌سنی تاپدی * فراق آخشامی‌دیرتیره‌روزگارگؤزوم

نوائی !ترک نظرایله‌سؤیلمه ،چونکی * من‌اختیارائله‌سم قیلمازاختیار-

هدایت حصاری

* بو ایلکی بایرام *

قویون تعریف ائدیم سیزده بیلین کی،
بو ایلکی بایرامی نه قاره گؤردوم
من عاشیق قاره (اردکی) گؤردوم
گؤزلری قاره گؤردوم
گول لری یاسه باتمیش
بایرامی قاره گؤردوم
آغ بدنلر قاره گئیمیش بوس - بوتون
تار - کامان یئرینه نقاره گؤردوم

* * *

لاله دن قیزارمیش گؤردوم داغلاری
سینه لر اوستونده گؤردوم داغلاری
عزیزینم داغلاری
چک سینه مه داغلاری
شهیدلرین قانیندان
لاله گؤردوم داغلاری
نه یارپاق قالیبدیر، نه بودا غلاری
آغاجلار دوزولوب قطاره گؤردوم

* * *

گؤی قارا گئیمیشدی قارا باشلیدی
بولود آغلایبر، گؤزو یاشلیدی
عزیزینم یاشلیدی
اوشاق دگیل یاشلیدی
آغ اوزده جیرماق یئری
آلا گؤزلر یاشلیدی
اوشاق دی، جاوان دی، یادا، یاشلیدی
آیریلیق دردینه نه چاره گؤردوم

* * *

هم قارا گونلولر، هم آغلار گؤردوم
هر کیم اؤز ایتگینین سوراغلار گؤردوم

عـزیزیم آغـلار گؤردوم
قارالار ـ آغـلار گؤردوم
باجیلار قارا گئیمیش
آنالار آغـــلار گؤردوم
قابارلی، پیاده ،آیاغلار گؤردوم
هم ده آت چاپدیران،سواره‌گؤردوم

* * *

ده‌گمـز گؤزه‌للرین زولفونه شانه
سورمه دن ، وسمه‌دن یوخدور نشانه
من عاشیقام نشانه
اووچو آلار نشانه
نه گولمـــکدن خبروار
نه شادلیقدان نشانه
چالیش ،بیر یاخشی آد قالسین نشانه
یوخسا ، چوخ کله‌دن ،منـــاره‌گؤردوم

* * *

گؤزه‌للـــر یاناغی سولغون دو گؤردوم
"دؤردونجو باهاری "دولغون دوگؤردوم
عزیزیم دولغون گؤردوم
گوللری سولغون گؤردوم
اووچونو چاغ داماخلـــی
جئیرانی یورغون گؤردوم
چوخلاری وطنـــه وورغون دو گؤردوم
قارانقوش وورولوب بهاره گؤردوم

* * *

اومیـد غونجالاری آچیلسا بیرگون
بولودلار، داغیلیب بیرده چیخار گون
یوخ عزیزیم چیخـار گون
کئچه‌ر گئجه چیخار گون
یوز گون بولوددا قالسا
آخیر بیر گون چیخارگون
وطن اوولادلاری دوشوب دیارگـــون
داغیلیب هره بیر دیاره گؤردوم

* * *

هر غریبین وطنده
کیمسه‌یولون گؤزله‌یر
(هدایت)ده بوردا سیزی گؤزله‌ییر
دوشوبدور یوردوندان کناره‌گؤردوم
اُنغول ۱۳۶۱/۱/۱

سؤز یوخ کی خوش گونلر بیزی گؤزله‌ییر
خوش گله‌جک ،خلقیمیزی گؤزلـــه‌ییر
عزیزینـــم گؤزله‌ییر
هر کیم اؤزون گؤزله‌یر

محمدرضا روحانی - زنجان

کروان کوچه جاخ !!؟

سیندور قفسی بندی کنار ایله ایاقدان — اوچ عرشه سن ای. طایر قدسی چیخ اطاقدان

دورگز ملکوتی قاناد آچ ایله تماشا — بسدور یوخی. بیر شی سنه چیخماز. اوتوماقدان

قیرخدور ساچودی، کوئینگی یاندیر دور ایاقه — آت قیدی، توزون راحت ایله. آینا. تاراقدان

بو بیر گیجه لیق منزله. چوخ ایلمه زینت — دم ویرمالیکن، ترک اولونان. کاخ و رواقدان

کروان کوچه جاخ. قافله نی ساخلاماق اولماز — نفسین کوپکی هورسه ده. سن قورخما. پاراقدان

مأیوس، توزون گوشه ی ظلمتده چورو تمه — تر پش یولا دوش. نور گلور. باخسان ایراقدان

آهسته. ولی یورما توزون. یول تپه داشدور — سیندیرما قیچون. عبرت آپار حال چولاقدان

بی توشه. یولا دوشمه گیلکن. توشه توان دور — سوز قانما. گوزل شیدور (اگر قانسا) قوچاقدان

بیر دیل وروب الله سنه. بیر یول دانوشاندا. — بیر جوت عوضینده ایشدن. ایکی قولاخدان

آی تک یوزوده اویمالیکن سنده قوجالان — آی دالدالانور. بدر قاچار. لیل محاقدان

من پیر خراباته. دیدوم قیل منه صحبت — گوردوم که فصاحتله بو سوز. چیخدی دوداقدان

ایستور سن اگر. دهرده آزاد اولان اوغلوم

سیندور قفسی بندی کنار ایله ایاقدان

کئچمیش ده‌شاعرلریمیزین چوخو شعرلرینده‌کی قافیه‌لرا وچون فارسی یا عربی‌سؤزلر ایشلتمیشلر. هله‌دیوان یازان کلاسیک شاعرلریمیز، عرب الفباسیندا اولان، ودیلیمیزده اولمایان حرفلردن قافیه یاراتماق اوچون مجبوری اولاراق عربجه‌سؤزلر سئچمیشلر. بوحادثه بیرآزداعادت‌کیمی اولوب‌هجا وزنیله‌یازیلان شعرلرده‌ده آز- چوخ اؤزونو گؤسترمیشدیر.

گؤرکملی معاصرشاعرلریمیزدن "حامد" و "سؤنمز"بومسئله‌یه توجه ادیب اؤزشعرلرینده‌قافیه‌لری ترکی سؤزلردن سئچیب ایشلتمه‌گی دنه‌میشلر (تجربه‌اقتمیشلر) ونمونه‌اوچون آشاغیدا درج اقتدیگیمیزشعرلری بیزه گؤنده‌رمیشلر. بوحادثه‌ادبیاتیمیز اوچون فرح وفریحی اولوب،دیلیمیزین زنگینلشمه‌سینه یاردیم‌اقده‌جکدیر. محترم‌شاعرلریمیزه‌بو یولدا باشاریلار دیله‌یه‌رک، یاراديجیلیقلارینا ادامه‌وفرمه‌لرینی آرزو اقدیریک.

آیریجا دیگرشاعرلریمیزین ده توجه ودقتینی بؤمسئله‌یه‌جلب اقدیریک.

وارلیق

حمید- سیدنقوی(حامد)

جالیرگئدیر

کافرساچون ایمانیمی الدن آلیرگئدیر
صبریم‌اؤوین او، سورمه‌لی گؤزلر تالیرگئدیر
قیینا قلاریله،گؤزلرون اقتمیرحیا، گلیر
کؤنلوم گؤگرچینین چالاغان تک چالیرگئدیر
بیرگون دئییرکی دردیوه درمان گتیرمیشم
درمان دئییب، گلیر منی‌درده‌سالیرگئدیر
بیرگون گلیرکی دولدورا میدن پیاله‌می
دولدورمامیش پیاله‌می میدن،جالیرگئدیر
هرکس‌گؤرور او قامتی هوشدان گئدیر، گلیر
هرکیم باخیرجمالینه حیران قالیرگئدیر
کؤنلوم قیزیل یاناقلاری تک قانیله دولور
عمروم اوقیسا زلفی کیمی قیسالیرگئدیر
بیرگون تیکیر محبتیله پاره کؤنلومی
بیرگون جفا اوخیله گلیر، پارچالیرگئدیر
بیرگون منه قیزیل گول اقدیرهدیه عشقیله
بیرگون ده وئردیگی گولی مندن آلیرگئدیر

بیربوسه ایله بیرگون اندیرشاد کؤنلومی
بیرگون گلیر منی آجیق ایلن دالیسرگددیر
(حامد) اینانما ، وعده‌سینه باغلاما بغلون
یارون کیمی توپوردوگون هرکس یالیسرگددیر

سؤنمز

نگران

بوگجه گفته‌ده اضطرابلی یام * اوره‌ک ده‌نگران ،گؤزده‌نگران
بوفازدانا قنمه‌یبریقدیگیم خوره‌ک * چؤره‌ک ده‌نگران ، دوزدانگران
اوستوندن بیرقورتوم‌آیرانا یچیرسن * آیران دانگران ، بوزدانگران
نگران تک بیرمن ، بیرعیال دگیل * اوغلان دا نگران ، قیزدانگران
بیرسطیر یازماغا اوره‌ک قیزیرسا * قلم‌ده‌نگران ، سؤزده‌نگران
وحشتده‌گؤرمورم‌تک یایی ، قیشی * پاییزدانگران ، یازدانگران
بوزمان نگران بیر- ایکی دگیل * اللی‌ده نگران ،یوزده نگران
دینله‌مک ایستیرسن بیرعاشیق سسی * نغمه‌ده نگران ،سازدا نگران
حسرتله قویلادیم کتابلاریمی * تورپاق دانگران ، توزدا نگران
یاندیردیم ایستکلی‌یازدیقلاریمی * آلوو دانگران ، کؤزده نگران
سئوگی نشریه‌می هاردا باسدیریم؟ * چارپای دانگران ،میزده نگران
دفییره‌م یاواشجا قیسدیریم سیزه * گؤروره‌م من کیمی سیزده نگران
بیرآنلیق باسیرام آیاق قابیمدا * توپوق دا نگران ، دیزده نگران
یانیلما دوز دفسن قورتولاجاقسان * یالان دا نگران ، دوزده نگران
ایستیره‌م سیغینام همسایالارا * قونشولار دفییرلر: بیزده نگران

گنیشلیک نگران ، دارلیق نگران
دفمه‌لی بوسبوتون وارلیق نگران

تبریز ۱۳۵۶

سؤنمز

گؤزلرین

هـرزمان توتولوب ، دولار گؤزلرین
داغ کیمی صبریمی ، تالار گؤزلرین

هجرینده قوروسا عمروم بوتاسی
یاغدیران بولود تک دولار گؤزلرین

کیرپیگین قارتاللار پنجه‌سی کیمی
کؤنلومون قوزوسون چالار گؤزلرین

گئجه‌لر ، من سنه لای ـ لای دئدیکجه
سوزولوب ، ترکیمی قیلار گؤزلرین

گون باتسا ، قیزارار آل شفق کیمی
آی چیخسا ، سارالیب ، سولار گؤزلرین

سحری ، سؤز وئره‌ر نازیمی چکسین
آخشام ، توپوردوگون یالار گؤزلرین

بیرزمان اینجه‌لیب یانار اوره‌گی
من گئدن یوللاری سولار گؤزلرین

گاهدان دا ، دالغالی بیر دنیزکیمی
عاشقین نظردن سالار گؤزلرین

وقارلی باخیشین منه جان وئرسه
تئز، دؤنوب، وئردیگین آلار گؤزلرین

نئیله‌یم وفالی بیرساقی کیمی
دولدوروب، سونرا دان جالار گؤزلرین

او، مرموز عالمین هرحالین گؤردوم
بیلمیره‌م من اؤلسم، نولار گؤزلرین

هریئرده بیرلشسه یاخشیله یامان
اویئرده ظفرلر چالار گؤزلرین

یاخشیلیق، یامانا غلبه چالسا
مین داغی، داغ اوسته قالار گؤزلرین

سؤنمزه عمروندہ بیرالهام وئرسه
دؤنوب یوز برابر آلار گؤزلرین

تبریز ـ ۱۳۵۶

ابوالقاسم حسین زاده نین

توپلادیغی

یازیمیزا کؤچورن:

ع. منظوری خامنه

* آتالار سؤزو *

****

* ۲ *

*** آنلایان اؤزو قانار، آنلامایانا یوز قاندیر !
*** آنلایانا بیرجه میلچک ده سازدیر،
آنلامایانا زورنا ـ قاوال دا آزدیر
*** آنلایانا قول اول ، آنلامایانا آغا اولما .
*** آنلایانا ـ توکجه یاخشیلیق ،،
آنلامایانا آطلاس آرخالیق !
*** آخماق آدام اوغورلوق گئچی ایله گزمه‌گه چیخار .
*** آخماغین آغلی باشیندا اولماز، دابانیندا اولار.
*** بیلمه‌دیگین ایشه گیریشمه .
*** آزی بیلمه‌ین چوخو دا بیلمز.
*** ائششک نه بیلیر خورمانین دادینی .
*** یاخشیلیق بیلمه‌ین آدام، آدام سایبلماز .
*** یوز بیلیگین اولسا دا ،بیر بیلن له دانیش .
*** لایلا بیلیرسن نییه یاتمیرسان ؟!
*** اوغرو ائله بیله‌ر هامی اوغرُودور .
*** اویناماق بیلمیر ،دئییر : یئریم داردیز.
*** خشیل بیشیرمک بیلمیر ، آشبازلیق ادعاسی ائدیر.
*** قانانا اشاره، قانمایانا کؤتک .
*** قودوران قیرخ گون یاشار .
*** قودا قودورار، قیزینی آپارار .
*** دادانان قودوراندان پیس اولار.
*** دادانان دایانماز، بیغدیقجا دا دویماز.
*** دادانان دورا بیلمز، دورسا دا دؤزه بیلمز.
*** دادانانلا قودورانی ساخلاماق اولماز.
*** ده‌لی باغلایانی ، آغیللی آچا بیلمز .

****

*** دەلی دەلی یە قوشولسا ، دەگنک گۆیدن یاغار .
*** دەلی دوستون اولونجا ، آغیللی دوشمنین اولسون .
*** دەلی دۆوران سورەر ، آغیللی واخت گۆزلر .
*** دەلی ایلە آغیللی نین فرقی :
ـ بیری آغلامار ، بیری گولمەز .
*** دەلی ایلە دولتلی : ـ ایکیسی دە بیلدیگینی ائیلەر .
*** دەلی ایلە سرخوشون میدانی بیردیر .
*** دەلی ایلە تاپماقدانسا ،آغیللی ایلە ایتیرمک یاخشیدیر .
*** دەلی اینەگین ، دەلی دە بوزووو اولار .
*** دەلی اۆزو دئییەر ، اۆزو ائشیدەر .
*** دەلی اۆزونە بیر دەلی یولداش تاپدی ،
ائلە بیلدی کی ، چوخ آغیللی دیر .
*** دەلی یە آغیل ، قارایا صابون کارائیلمەز .
*** دەلی یە قوشولما ،سنی دە دەلی ائدەر .
*** دەلی یە داش آتما ، باشی وا داش یاغدیرار .
*** دەلی یە دئدیلر : ـ نە اوچون دەلی اولموسان ؟
دئدی : ـ آغیللیلارین دردینی چکمکدن .
*** دەلی یە یئر وئر ، الینە بئل .
*** دەلی یە گوندە بایرامدیر .
*** دەلینی آپاردیلار تویا ،دئدی :ـ بورا بیزیم ائودن یاخشیدیر .
*** دەلینی زنجیرلە یوخ ، تدبیرلە توتارلار .
*** سارساقلار اولماسایدی ،یالتاقلار آجیندان اۆلردی .
*** حیرص گلیر ،گۆز قارالیر ، حیرص گئدیر ،اوز قارالیر .
*** جاهیلە سۆز آنلاتماق ،دەوەیە خندق آتدیرماق کیمی دیر .
*** جاهیلین سۆزو ائشکین آنقیرتیسی .
*** آلچاق یئردە یاتما ،سئل آپارار ،هوندور یئردە یاتما ،یئل آپارار .
*** آلچاق چۆرەگیندنسە ، آجیندان اۆلمک یاخشیدیر .
*** آلچاقلیقدان اۆلوم یاخشیدیر .
*** قاباقدا گئدیرەم دئییرلر : ـ بیجدیر .
دالدا قالیرام ، دئییرلر : ـ گیجدیر .

محاوره

عبدالکریم منظوری خامنه‌ای نین تألیفی اولان "تورکجه- فارسجا معمولی دانیشیقلار " آدلی کتابیندن :

تورکجه	فارسجا
" ددە قورقود" کتابی حقیندە	**دربارهٔ کتاب " ددە قورقود"**
ددە قورقود بویلاریندان نە بیلیرسینیز ؟	دربارهٔ داستانهای "ددەقورقود" چە می دانید ؟
"ددە قورقود"بویلاری خلقیمیزین قدیمی داستانلاریندادیر .	داستانهای "ددە قورقود"ازقدیمی ترین داستانهای خلق ماست .
بو داستانلار هانسی عصردە فورمالاشمیشدیر ؟	این داستانها درچە قرن شکل گرفتە است ؟
بو داستانلار میلادی تاریخی نین اون - اون بیرینجی عصرلردە فورمالاشمیشدیر .	این داستانها درقرنهای دهم - یازدهم میلادی شکل گرفتە است .
داستانین اساس اشتراکچیلاری کیم لردیرلر ؟	چەکسانی اساس اشتراک این داستان را تشکیل می دهند ؟
داستانین اساس اشتراکچیلاری اوغوز قبیلەلری دیر .	اساس اشتراک داستان را قبایل اوغوز تشکیل می دهند .
داستاندان نە آنلاشیلیر ؟	ازداستان چەفهمیدە می شود ؟
داستانی دقت ایلە اوخویاندا آیدین اولورکی، بورادا اهالی کۆچەری حیات کئچیریر و مالدارلیغا مشغول اولور .	داستان کە بادقت خواندە شود روشن می شود کەدراینجا اهالی درحال کوچ زندگی می کنند و بە دامداری مشغولند .
داستاندا نەافادە اڤدیلمیشدیر؟	درداستان از چە بحث شدەاست ؟
داستاندا : وطنپرورلیک ،دشمنلرە نفرت ،قهرمانلیق و غیرە	درداستان از وطنپرستی ، نفرت بە دشمنان و مانند دلاوری و غیرە

فارسجا	تورکجه
از زیباترین احساس بشری بحث شده است .	کیمی گؤزه‌ل بشری حس‌لر ده افاده اتدیلمیشدیر .
داستانهای " دده قورقود"چگونه نوشته شده‌است ؟	"دده قورقود" داستانلاری نئجه یازیلمیشدیر ؟
داستانهای "دده قورقود"بصورت نظم و نثر است .	" دده قورقود" داستانلاری نظم و نثرحصه‌لریندن عبارتدیر .
قسمت نثر را نقل می کردند ،	نثر حصه‌لری نقل اتدیلمیش ،
قسمت نظم را " اوزانها "	نظم حصه‌سینی ده "اوزانلار "
با "ساز" با آهنگ مخصوص	"قوپوز"چالیب معین هاوا ایله
می خواندند .	اوخوموشلار .
"اوزانها " کی بودند ؟	"اوزانلار" کیمدیر ؟
در قدیم در آذربایجان صنعتگران	قدیم آذربایجاندا ساز ـ سؤز
ساز و سخن را "وارساق " بعدا	صنعتکارلارینی "وارساق"صونرا
"اوزان " و از قرن شانزدهم	"اوزان " و اون آلتینجی
به بعد " عاشیق "	عصردن بویانا "عاشیق"
نامیده‌اند .	آدلا ندیرمیشدیلر .
اکثر قهرمانان آذربایجان	آذربایجان قهرمانلاری نین
عاشیق بوده‌اند .	اکثری عاشیق ایدیلر .
" کوراوغلی " عاشیق بود ،	کور اوغلی عاشیق ایدی ،
"غریب" هم عاشیق بود ،	" غریب" ده عاشیق ایدی ،
"کرم "عاشیق بود .	" کرم " ده عاشیق ایدی .
داستانهای "دده قورقود" به‌عالم	"دده قورقود"داستانلاری علم
علم از قرن نوزدهم	عالمینه اون دوققوزونجو
معلوم شده‌است .	عصرده معلوم اولموشدور .
اولین نسخهٔ خطی این اثردرکجا	اثرین ایلک ال یازماسی هارادا
پیدا شده است ؟	تاپیلمیشدی ؟
اولین نسخهٔ خطی این اثر درآلمان	اثرین ایلک ال یازماسی آلما ـ
در کتابخانهٔ "درزدن " پیدا	نیادا "درزدین"کتابخاناسیندا
شده است .	تاپیلمیشدیر .

شهریار :

آذربایجان

کؤنلوم قوشو قاناد چالماز سن سیزبیرآن آذربایجان
خوش گونلرین گئتمیر مدام خیالیمدان آذربایجان

سندن اوزاق دوشسم ده من عشقین ایله یاشاییرام
یارالانمیش قلبیم کیمی قلبی ویران آذربایجان

بوتون دنیا بیلیر سنین قدرتینله ، دولتینله
آزاد اولوب ، آباد اولوب ملک ایران آذربایجان

بیستون انقلابدا شیر وطن ایچون فرهاد
کولونگ وورموش اؤز باشینا زامان ـ زامان آذربایجان

وطن عشقی مکتبینده جان وئرمگی اؤگرنمیشیک
استادیمیز دئیب هئچدیر وطن سیز جان آذربایجان

قورتارماقچون ظالملرین الیندن ری شمشادینی
اؤز شمشادین باشدان ـ باشا اولوب آلقان آذربایجان

یارب نه دیر بیر بوقدر اوره‌ک لری قان ائتمه‌گین
قولو باغلی قالاجاقدیر نه وقته جان آذربایجان

ایگیدلرین ایران اوچون شهید اولوب ،عوضینده
درد آلمیسان ،غم آلمیسان سن ایراندان آذربایجان

اولادلارین نه وقته دک ترک وطن اولاجاقلار
ال ـ اله وئر عصیان ائله ،اویان،اویان آذربایجان

بسدیر فراق اودلارینداندان کول اله‌ندی باشیمیزا
دور آیاغا یا آزاد اول ،یاتمام یان آذربایجان

"شهریار"ین اوره‌گی ده سنین کی تک یارالی دیر
آزادلیق منه ملحم ، سنه درمان آذربایجان

چئویره‌نی قکرت صادق ـ (باکی)

اکبر زراقی

آج رعیّت

خطاب من سنه ای بینوا رعیّت آج — اولان خدنگ غم و درد و محنته آماج

سن ایشله تا ئیشین ارباب ناز ایله جوجه — سن امّا ئیه گنجه گوندوزده ایکی سیر بولاماج

سن ایشله تا گییه ارباب پوست خز پالتو — سن آمّا تیتره سوو وقدان چو بیضهٔ حلّاج

سن ایشله تا اولا ارباب بی نیاز و غنی — ولیك اولسن اوزون شامدن شاما محتاج

طبیعتنه سنین جوردو چوخ قورو جئونه — ولی طبیعت اربابه لحم و شهم دجاج

آلیر مالینی الیندن او مختلف آد ایله — سرانه و گؤروم و مالیات و باج و خراج

بو طور جور و ستم کیم ائدیر سنه مالك — بو نحو ائتمه دی واللّهی شیعهٔ حجّاج

دولو گؤز ایله او نخوتله باخماز هیچ اوزویه — چوخ التفاتی اولا بیر باخار سنه قیقاج

مبادا اینکه دیین اربابا آز ایله ستم — گلیر او غیظه یاتیر تیر وورار بئلیوه آقاج

دیین گر اربابا قوربان هامی آجیك یوخوموز — وورار نهیب لال اول اولما بیر بئله وراج

تمرّد ایله مه هرگزده امر اربابه — وگرنه ذلّت ائله کنددن ائدر اخراج

اونون یانیندا اماندیر دانیشما حق سؤز و یو — گلیر او خشمه و ئرر آغز پوی تیکر سراج

اگر مباشر اربابه ائتمه من تعظیم — تمام مالینی اموالینی ائدر تاراج

سنین بو زحمت رنجین نتیجه سینه گوره — غذای مالك اولوب کیك و قمری و دراج

تحمّلین نتیجه آقانی گور ائدیب دارا؟ — قناعتین ائدیب اربابی گور نتیجه خراج!

بو زحمت ایله ورك چئك سحردن آخشامه — ییخیل دوزل صوصو وار زحمت ایله در شب داج

دوزمست ایله سین ارباب دست رنجین ایله — آپار تیمان ایله ویلا و باغ و قصر و گاراج

سویوبدی مالینی اموالینی ییقیب جیبینه — ییقیبدی دورینه نوکر بگونهٔ افواج

سنین پولونله دوتوب بیرنفر سپله گرین — دوتوب بیریسینی مالیش ویرّه اندهماساج
سنین پولونله زبس اینا یوب قومار داخی — خدایه شوکر اولوب خبره مثل بیرلپلاج
قیزی یتیبدی زبس مفته مالینی ایلدی — بوغاز اوکلوراوشاقینی گندرالله کورتاج
بیبیرسیقیر کیمی بیر ذرّه ایلمز تأثیر — کرمفته ماله بوقدر عادت ایله یبابرای تاج
یقرالیسندن اوخرمنده عایدین آپاریر — فالیر قوجاقدا الی هابلخاربت هاج وواج
تمام فکری بودور خرمنی باسا آپارا — خیالی بوخ قازاکارزاندهصوا ستخراج
آدین مساده قویارباش یاریم ویرّدبوغدا — ویرّیازارسندین محضرمنده شیخ سراج
اودشمرسه اگرخرمن حساب اربابه — توکرآرالبقه اموالینی اتدرحتراج
گرابسترسن گورن اربابی بیرسوزوبوردیمین — بوقصددن نه چوخ آساندی مقصدمعراج
اگرچه تورکدواوزولیك عاراندرداینشا — دیمیرعیتّه گئت تاپ گتیرگپنی دیلماج
ویرّهمیشه ماشین گردینی سنه مفته — آماندی داخی دئمه اربابیم دگیل قلاّج
اوزون دریسی کیمی بَزك دگیل ایا ارباب — نه لاستیك نه فرانسپس نه چرم نه تیماج
ویرّیله وعده سنین دردیبه دوا اولونور — اینانما دردیبه لقمان گلرائله نمز علاج
جهت نه دندی شکار اولموشان بوتولکولره — سبب نه دندی کهرچاقالاّ ویرّسن باج
یقین گلیر بیله اشعار بعضینین آجیقی — نه چاره واردی دیله کهحقدی تلخ واُجاج
دیمیتین بیله سیندیرمه قلبینی زینهار — یقین ایله دوزلمز اودم کهسیندی زجاج
تراکیم ایلدی گاز آخر انفجار ایلر — اوقانه کهاولاچرکین نیشتردی علاج
پارایا باخماسان البتّه قانقارا ایلر — بوگون واریندی سنین فرصتین قبل استعلاج
قلم دلینی النیدن بیراخما «رزاقی» — خطرلی جمعده دی دوت تورموزونایله کراج

یازان :ساوه‌نین خرقان یحشی‌نین بندامیر
کندیندن بیرینجی عدلیه وکیلی
علی کمالی
==========

* اسعد نظامی ، سئل آپاردی *

طبیعتین قانونلارینا رعایت ائتمک بشرین کمال وحقیقته یئتشمه‌گینده تام وتمام اثری واردیر ،هرنه‌ال دگمیش وآدام اوشاقلاری وسیله‌سی ایله طبیعت ایستک لریندن دونموش وقئیرمه ومصنوعی سیستم‌لرچوخالیب ،اجتماعی مسئله‌لرینه‌ده چوخلو کوردوگون لر دوشوبدور ،بوناگؤره گره‌ک انسانلارین باشی بللی لری وانسانلارایچون باشلاری آغریبانلار ، آدمیزادلارین حیات ساحه‌سینده طبیعی رابطه‌لری آختاریب ،تاپیب آچیب مختلف ملتلر آراسیندا یایدیرسینلار .

اوشاقلار بوناگؤره معصوم اولارکی،دئ ـ دانیشیقلاری وایش وگوج لری طبیعتدن نشأت آلیروبوطبیعی وضعیتلری خاطرینه چوخداسئومه‌لی اولورلار .وآتالار سؤزوده بوصمیمیت وفطری حالتلره مناسب دئییلیب کی: (سؤزون دوغروسون اوشاقدان سوروش) اما بونوع اوشاق وانسانلارهر قدررابطه‌لری طبیعتدن اوزاقلاشیب ومصنوعی آداملار رابطه‌لرینه یاخینلا ـ شیرلار صفا وصمیمیت وبیر رنگلیگی الدن وئره‌رلر .

تورک لرین تاریخلری گؤسته‌ریرکی،اونلار چوخ یئرلرده صداقت ائلن جان و باشدان گئچیب لر ،اما حقیقتدن اوز دؤنده‌رمه‌یب لر .

تورک لرین بیرآیری طبیعی خصلت لری ده‌بودورکی،تابیرهنر یابیر صفت یابیراردم ولیاقته یاراشیقی ومناسبت لری اولماسین اونو دیله گتیریب وادعا ائتمزلر ،نئجه‌کی،بیرمدعی نین ده گؤردوگو ایش ایلن سؤزونون مطابقتی وبیرلیگی اولماسین اونا توجه وایمان واعتقادگؤزو ایلن باخیب و دؤورونا ییغیشمازلار ،اما اگر بیرشخصیت ایش باشاران وائل گزدیرن ویاخشی یاماندان باشی چیخان اولسون ،اونو بؤیوکلوگه ، و ائل بیگ لیگه ورهبرلیگه سئچیب و اوندان حمایت ائده‌رلر .

ایراندا حکومت ائدن ائلخانیلار سلسله‌سی تورک لرین بیربوداغیندان صایا گله‌رلر ائل وسیله‌سی ایله سئچیلیب اورتایا چیخمیشلار و او ،ائلخانیلارین سئچماقینا خاطر ،نه‌بؤیوک ـ بؤیوک قورولتایلارقورولوب

واسلام بویوران شورا ،وانسانی محورتانییان دموکراسی سیستملری،نئچه مین ایللر بوندان قاباقراق عملا تورک لر ایچینده اجرا اولورموش، ده‌ده قورقود کتابیندا (ایچ اوغوزا دیش اوغوز عاصی اولوب ،بیرک اولدیگی بویی) سؤلچه‌گینده ،بیزیم اوغوز بابالاریمیزین بیگ لری‌نین ایلدن ـ ایله ائولری نین اؤز اجازه‌لری ایلن یغمالانماسی وبیگ لرین اقتصادی قدرتلری آرادان گئتماقی ویاراماز استثمار قاعده‌سی نین نفی اولونماقی وبیگ لرین خلق ایلن برابر اولماقلاری وبعضاده عامی خلقدن آشاغاراق قرار توتماقلاری دلیل دیرکی،بیزیم ائللرده‌بؤیوکلوق اردمه ،و ائل سئوه‌رلیگه وایش باشارماق وفهم وادراکا مربوط اولارمیش وآیری قدرتلر وگوجلرین بیربیگین انتخابیندا تاثیری یوخوموش،نئجه کی، یوخاریدا گلن سؤلچکده گلیب :(اوچ اوخ،بوز اوخ ییغناق اولسا قازان ائوین یغمالاردا ردی،قازان گئری ائوین یغمالاتدی،...قاچان قازان ائوین یغمالاتسا ،حلالی نین الین آلیر ،دیشاری چیخاردی،اوندان یغما ائده‌رلردی) .تورک لر آیری ملت لر کیمی کندلی و شه‌هرلی اولا ـ ندان بری ده ،قراردادی ویازیلی ومصنوعی قایداوقانونلارا چوخ ائله باغلی اولمایبلار وائللیق عنعنه‌لر وطبیعی عادت لرینی آز یاچوخ بو زمانه جان قورویوب ساخلایبلار ،اما او گؤزه‌ل وفطری وطبیعی عادت و خصوصیت لر قدیم ائللر حالتلرینده یاشایان واونلارکیمی کؤچ و قون ائله‌ین تورک لرده هله‌ده قالیرلار وبویاخشی صفتلروخاصیت لر ،شهرلره ییغیشمه‌ین وکندلره‌سیغیشمه‌ین وائل بیچیمینده قالان وچوخ قالین ییغیناقلاری اولمایان وعزیز ایران دا ایستک لی آذربایجاندان اوزاق ساخلانان تورک لر آراسیندا چوخ ـ چوخ دبده‌دیر ،نئجه‌کی،ساوه‌نین بغدا ـ دی شاهسئوه‌ن ائلی‌نین واونون قول بوداغی نین ایچینده معمول اولان خصت لر ،هله‌ده‌کی واردیر .

انسانلارین طبیعی عادتلرینه چوخ یاخیندیر وبو ائلین خانلاری وبیگ لری مخصوصا گئچن عصرلرده فقط اؤز ایگیدلیک ـ ائل سئوه‌رلیک وانسانیت وایش باشاردیقلارینا گؤره ،او مقاملارا سئچیلیرمیشلر، بو حقیقتین چوخ آیدین نمونه‌سی ۸۳ ایل بوندان قاباق بغدادی شاهسئوه‌ن ائلی نین " کلوند" طایفه‌سی نین ائلخانی سی اولان مرحوم مصطفی قلیخان اسعد نظام سیماسی دیر .

اسعدنظامین تراژدی وجگرلری کباب اثدن،حقیقی سؤلچه‌گینی‌اوخوما ـ
قدان قاباق لازمدیرکی،ساوه‌ده‌یاشایان تورک اثللرین تاریخچه‌سینه
بیر نظر سالاق .

اول ساوانین کیچیک وخیردا تورک اثللرینه‌باخیب اوندان صونرا
بغدادی شاهسئوه‌نلرین طایفالارینی واونلارین بوداقلاری نین فهرستینی
گتیرک .

ساوادا یاشایان "موغان "شاهسئوه‌ن اثلی آذربایجانین موغان
دوزوندن گلیب و اورادا یشر خوشلاییب و قالیب وییلاق ـ قیشلاق اثدیب
وایکی طایفایا بؤلونوبدور : "قیریخلی و قهرلی ".نئچه عصرلربوندان
قاباق "زرگر"اثلی فارس و شیراز اؤلکه‌سیندن ساوایا گلیب وبومنطقه
نی بگه‌نیب وتورکی دیلینی اؤز دیللرینندن یئیراق بیلیب و اؤگره‌شیب
و ایشله‌دیب‌لر،نئجه‌کی اسعد نظاما راجع گلن تراژدی منظومه‌نی
"قلیخان زرگر "تورکی واسعدنظامین اؤزدیلیجه دئییب و اؤز آدینی
واسعدنظامی وتورکون گؤزه‌ل شعرینی او منطقه‌ده‌ابدی لشدیریبدیر .

"عرب اثلی"ده نظره‌گلیرکی،یاتورک بغدادی اثلی ایلن یاخاشی
بغداددان ،یاخوزستان ویابوشهروشیرازسمتیندن ،ساویه‌گلیب و اورادا
اوتراق اثدیب وعرب دیلینی آتیب وفارسی وهنرلی تورک لرین دیلینی
اؤگره‌شیب و چیلخا تورک اولوب وبودیلی یاییبدیروعرب اثلی نین‌ایکی
طایفاسی مشهوردیر بیریسی "کلکو" و بیریسی ده " میشمست ".

آز ـ چوخ "کورد" اثللریندن ده ساوه‌یه گلیب وبو منطقه‌ده‌اوتراق
اثدیب‌لر وساوه‌نین تورک ،خلج آدلی بیر بؤیوک اثلی ایلن قاریشیب
و"کوردخلج" یا"کوردشیخ" آدینی اؤزلرینه سئچیب‌لر .نئجه‌کی،هله ده
کورد خلج لردن "تورشک "و "منزلک "کندلرینده‌بیرعده سارکندیرلر .

ساوه‌نین بغدادی شاهسئوه‌ن اثلی نین اوچ بؤیوک طایفالاری"لک "
"آرخلو" و "کلوند"لردیرلر .بواثللین بغداددان گلمه‌سی وطایفالاری‌وهر
طایفانین قول ـ بوداقلاری اؤزو بیرچوخلو تحقیقات و وقت ودقت‌آپا ـ
راجاقدیرکی،هله‌لیک بورادا او مفصل تدقیقاتا وشرح احوالاتاامکانی ـ
میز یوخدور و بوایش گله‌جگه محول اولونور .فقط قیسا جا اشاره
اثلیریک کی، لک و آرخلونون طایفالاری ومهم بوداقلاری بونلاردان عبا
ـ رتدیر : ۱ـ اینانلی ۲ ـ احمدلی ۳ـ ساتلی ۴ـ قوتلو۵ـ الی قورتلو

۶- قره‌قویونلو ۷- کوسه‌لر ۸- یاریجانلی ۹ - چلپلی ۱۰ - یخ دونلو ۱۱ - قاسملی ۱۲- سولدوز ۱۳ - مهرابلی ۱۴ دوگر ۱۵- موصولو ۱۶-برکت لی ۷ الی چوگانلی ۱۸ - دولتوند ۱۹ - جلیلوند ۲۰- یخه وزیرآشلی ۲۱- بهارانلی ۲۲- شتلر.

کلوند طایفاسی نین قول - بودا قلاری آشاغیداگلن نمودارایلن گوسته‌ریلیر :

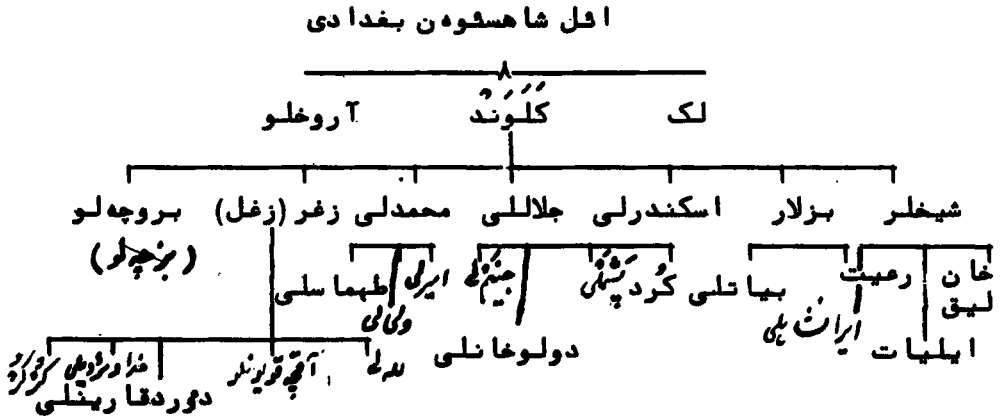

مرحوم اسعدنظام شیخلرائلی نین خانلیق تیره‌سیندن دیروشیخلرین ائلیات تیره‌سی ساوانین زرند بخشی نین قطعه ۴ منطقه‌سینده اولان گومولگان (گمرگان) آدیندا کنده کی بوزماندا شهریاراجزء اولوب اوز حیاتلارینا ادامه وئریرلر.

بزلارین تیره‌لری واسکندرلی لر کندلی وشه‌هرلی اولوب ائللیقدان دوشوبلر .

بروجولو تیره‌سی دئمک اولارکی، همان بزچلو اولسون نئجه‌کی بو تیره اراک اطرافیندا یاشایارمیش ایندی اراکین بیربخشی بزچلو آدلانیب و بزچلولاردان اورومیه‌یه گئدیبلر .

کلوند طایفاسی نین قیشلاقی ،ساوانین زرند بخشی نین قطعه ۴ قسمتینده گومولگان و بوقین کندلری ایمیش کی،ایندی شهریاراوستونه یازیلیر وهابئله خرقان بخشی نین خان آباد آدلی کند و گلگان آدلی مزرعه‌سی ایمیش وبیلاقلاریدا ساوه‌خرقانی نین بخشینده وارما ،لارعلیشار و دوزک (دوزج) آدلی واو زمان ساوه‌نین مزلقان بخشیندن وایندی همدانین درگزین بخشیندن صایلان قارلیق آدلی کندلری ایمیش .

رحمتلی مصطفی قلیخان بغدادی شاهسئون‌لری نین ائللی ایچینده‌چوخ

سئویلرمیش و یوخاریدا شرح وئریلن حالتده حقیقتاً ائل اونو قابلیت و ایگیدلیک و انسانیتینه خاطر ائلخانلیقینا یئتیرمیش ایمیش نئجه کی بو قهرمان ائلخانی بومقاما یئتیشندن قاباق ائلی نین نهستینی بیر ظالم خانین یا ائل بیگی نین علیهنه رهبرلیک ائدیب واوزائلی - نین باشی باللی لری ایلن یاناشی بیرامازادا تظلم ایچون بست ده اوتوروب بالاخره زمانین حکومتی نین خواهشی ایلن بستی سیندیریب و ائلی نین حقینی آلیب و اوزوده "اسعدنظام" لقبینه ملقب اولور، نئجه کی بوماجرانی "عاصی" تخلصی اولان بیرخرقانلی شاعر فارسی دیلینجه دئییب کی او قطعه دن آرابیر - آرابیر نمونه ایچون نئچه بیت انتخاب ائتمیشیک :

شکرخدا که گشت جهان مقتضی المرام * آمدبهار وبوی گلم خوردبرمشام
خیمه زدندسوسن وسنبل بکوه ودشت * لاله بدل چوداغ به کف پرشراب جام
مقصدزلاله بودمراخان ائل بیگی * قمری وعندلیب بودائل خوشکلام
خاطرشدندجمع ز"سولدوز" با "زغل" * بستندشال برزره زاده امام
ازمعجزامام بشد شاه باخبر * گفتا وزیرروبرسان ازمن این پیام
آمدوزیراعظم وکردند عرض خود * ازآن خبیث گوش بزرگ نمک حرام
چون خان رسیدخدمت شه دادبوسه ای * درخدمت ایستادبمانند پورسام
فرمان نویس کرد معین دقیقه را * درسعدروزخواندبرا وحکم مشکفام
حکمت نمای بین که چسان حکم میکند؟ * مسعودپورگرددواب "اسعدنظام"

اسعدنظام عملا ائل طرفیندن ائلخانی اولماق حالیندا ۱۳۱۹ هجری قمری ده حکومت ناحیه سیندن ده رسما مقامی تائید اولونورکی بو فرمانین اصیل نسخه سی الده وار.

مرحوم مصطفی قلیخانین شجره نامه سی آشاغیدا گلیب :

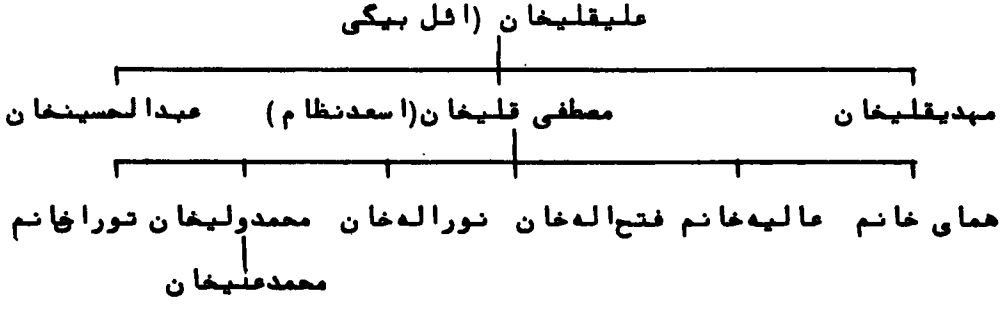

اما بومقاله نین یازماغینا باعث اولان اسعدنظام قارداشی اوغلوو

قارداشی گلینی نی ۱۳۲۰ هـ.قمری ده (۸۲ ایل بوندان قاباق)یاگونونده سئل آپارماقی وبوهایل حادثه‌نین تراژدی مضمونوندا ومخمس بیچیمینده و هجا وزنینده "نئجه‌کی صونرالاردا استاد شهریارین حیدربابا سی بو بحرده وبیرعالی سه‌ییه‌ده دئییلیب" قلیخان زرگر وسیله‌سی ایله دوزه‌لن و دئیلن منظومه‌نی تانیتدیرماق واو منظومه ساوه‌خراقان بخشینده و ۸۲ ایل بوندان بری بغدادی ائلی نین مخصوصاکلوندطایفا سی نین دیللری نین ازبری و اوره‌ک دردلری نی گؤسته‌رن صاییلماغینی اعلام ائتمکدیر .

دئییلنلره گؤره اسعد نظام اوجا بویلو و بورسبیللی ودولو بیرچک لی ایمیش و گؤزلری نین هربیری بیرپیاله‌جگیمیش رشیدلیقده اونا وردار یوخوموش .اما اسعدنظام قدرته یئتیشمه‌میشدن قاباق زرگر ائلیندن ایکی رشید قارداش بیری رشیدخان وبیری قریب‌خان ومنطقه ده چوخ قورخماز وآدلیم ایمیش‌لر کی اسعدنظام‌بیر دؤور مبارزه‌ده زرگر ائلینی وبوایکی قارداشی خرقان محالیندا ائللیقدان سالیبدیر. وبیرروایته‌قلیخان زرگر،کی بوتراژدی منظومه‌نی سؤیله‌ییب اونو اورک یانیقیندان دئمه‌ییب بلکه طعنه‌ایلن وسؤینمکدن دئییبدیر .

اسعدنظامین آدی مصطفی قلیخان وآتاسی نین آدی علیقلیخان ایمش کی،خرقانین وارلاما کندینده. اگلشن منصورلشگر آدیندا تورک ـ خلج خانی نین "ختن "خانم آدیندا باجی سینی آلیر،کی اونلاردان بیرقیز دنیایا گلیر وهمای آد قویولور،بیرمدتدن صونرا ختن خانم اؤلور. اسعد نظامین بیر آیری قادینی دا خدیجه‌خانم ایدی کی،ائل ایچینده "گلین خانم"مشهور اولوب و امیدعلی خان قرابیگلونون قیزی وقزوین وهمدان وساوه‌نین آدلیم یاغی سی (محمدآقا شینگلیللی)نی اؤلدوره‌ن شاهسئوه‌ن "فتح سلطان"ین عمه‌سی ایمیش .

اسعد نظامین یوخاریدا چکیلن عائله‌سیندن آد آپارمالی بیریسی ده قارداشی مهدیقلیخان دیرکی،اودا سئل حادثه‌سینده آرادان گئتمیش ـ دی بیری ده اوغلو فتح‌الله‌خان دیر کی،اؤزوندن صونرا اسعدنظام لقبینی آلمیش وائلخانی یئرینه گئچمیشدیر (عملا گلین خانم ائلخانلیق وظیفه‌لرینی یئرینه یئتیرمیش) ،بیری ده قیزی همای خانم‌دیرکی،منصور لشگر ناحیه‌سیندن اوشاقلیق ایامیندا واسعدنظامی سئل آپارانلاردان

صونرا ظاهرا گؤرونه وارما کندینه دعوت اولونورو ختن خانمین ارثیه سی گلین خانم وسیله سی ایله توتولما مازلیقا گؤره ایسته رـ ایسته مز او خیردا قیزین کبینین منصورلشگرین اوغلو محسن خانا اوخوندورو ـ لورکی خلج خانیندان بویئریش بغدادی شاهسئوه ن ائللری نین حقیقی ائلخانی سی "گلین خانما" چوخلو دگیب وهمای خانمی گوجایلن منصور لشگرین الیندن آلیب آپارماقا وارما کندینی نئچه یوزشاهسئوه نآتلی سی ایله محاصره ائدیر و بالاخره منصورلشگر بوائلین قهرمان قیزینین انتقام اودونو سؤندرمک ایچون اؤزونون اوچ یاشلی فرخنده آدلی قیزینی همای یئرینه گلین خانم اوغلو محمدولی خانا گله جکده قادین اولماق نظری ایلن نشانلاییب ویولاسالار وگلین خانم خلج کندینین محاصره سیندن ال گؤتورور.

فرخنده خانم خلج لرین تورک لهجه سینی بیلمزیمیش فقط شاهسئوه ن لهجه سی ایلن دانیشیب و اؤز آناسین دا تانیمازیمیش واون بئش یاشیندا خرقانین علیشار کندینین اطاقلی مرتعینده (ائله اویئرده کی، اسعدنظامی سئل آپارمیشدی) فرخنده خانم ایلن محمدولیخانین هویلاری توتولور.

. اما سئل حادثه سی ایلن قیسسا تاریخچه سی خرقانین مصرقان کندینده اولان زینت المجالس کتابی نین بیرنسخه سی نین قیراغیندا آلارلی میرزا عبدالله بئله یازیب: "بتاریخ یوم پنجشنبه هیجدهم شهرربیع الثانی هجری قلب الاسد تابستان زمان ظهر باران وتگرگ شدید وسیل جریان پیداکرد درمرتعه ویس آباد مرحوم اسعدنظام وبرادرش مهدیقلی وپسرش نورالله خان وعروس عمویش جعفرقلیخان به سیل غرق شده و تمام اثاث البیت آن مرحوم راسیل برد، ۱۳۲۰ مطابق پارس ائیل."

او حادثه نی ۱۳۲۰ هجری قمری ده تنظیم اولونان بیراستشهادیه صحیفه سی نین آلتیندا خرقانین مصرقان و دوزک آدلی کندلری نین ها ـ لیسی وشخصیتلری ده تایید ائتمیشلر. اما عصرین طلبینه گؤره وائل نا موسونون خرمت وعصمتینی ساخلاتماق ایچون بوشهادتنامه ده جعفرقلی خان گلینیندن آد آپاریلمایبدیرلر. (بواستشهادیه ونئچه آیری اصیل سندلری آقای محمدعلیخان اسعدی جتابلاری مؤلفین اختیارینداقویوبلار کی، اسعد نظامین کتابیندا گله جکده استفاده اولوناجاقدیر.)

دئمک اولورکی،شهادتنامه تخمینا ۳۷ مهم شخصیتلرین مهری ایله مؤهورلنمیشدیر.

ائله‌کی روایت اولونوب مرحوم اسعدنظامی سئل آپاران ایل کلوند طایفاسی اون ایکی مین ائولیدن آرتیقمیش ،اسعدنظامین یوردوخرقا ـ نین علیشار کندی نین ویس‌آباد مرتعه‌سی نین اطاقلی آدلی چؤلونده قورولموشوموش،اوساعت اسعدنظام‌بلکه آیریلاریدا یایین ایستیسینه خاطر ناهاردان صونرا یاتیب یوخودا ایمیشلر.

اسعدنظامین چادریندا ،ائوایچی سی ویخدانلارینداا اون دؤرت مین تومن اشرفی وقیزیل وگوموش پولو واریمیش که‌حکومت‌حکمی ونئچه‌قازاق ماموریتی‌ایلن ایللیق خراجی آدینا ائللردن توپلانیب وچادرداساخلانا ـ رمیش‌کی،تهرانا گؤندهریلسین.

بختین قارالیقیندان یای گونونده گون اورتادان صونرابیرقارا بولوت‌گلیب اطاقلی چؤلونون اوستونو آلیر،اوشدت‌ایلن دولو ویاغیش گلماق اوفصلده هئچ کیمسه‌نین خیالینا خطورائتمه‌زایمیش‌کی،بیرآندا گؤرولورکی،سئل نئچه‌سین زنجیرین قیرمیش ده‌لی لر کیمین یوردوباشینا آلیب‌کی،یوخولایانلار،هربیری تله‌سیک بیرجورزختخوابدان قالخیب وچادر لاردان چؤله قاچالار.اما اسعدنظامین اوچ یاشیندا "نوراللهخان"آدینا خیردا بالاسی چادردا قالمیش ایمیش‌کی اسعدنظام‌قورخمازواوزگونچسو اولماقینا خاطرسئلدن قورخماییب ،اؤزونو نهنگ کیمین سئلین اورتاسیندا چادر ایچینه‌کی هله‌دیره‌ک لری یئخیلمه‌میش‌آتیب ونوراللهخانی قوجاقلاییب ایسته‌رکی چادردان خارج اولسون سئل چادری اسعدنظام‌ایلن نوراللهخان باشینا یئخیب واونلاری چادرا بورویوب باشینا آلار،گئنه بوحال وحیثده اسعدنظام اؤزونو سو اوزونه یئتیریب واشاره‌ایلن سئل قیراغیندا باش و گؤزلرینه ووران ائل ـ آرخاسیندان ایپ وامداد ایستر ولی سئل آمان وئرمز،ایندی بوسیز وبودا قلیخان زرگرین اسعدنظامین سئل آپارما دردلی وساوه‌نین بغدادی ائلی نین اوره‌گینه اود ووران وهرعاطفه‌لی انسانی یاندیریب یاخان وساوه تورک لری نین "حیدر بابایا" اوخشایان منظومه‌سیندن اله‌گلن پارچالار:

*** آپارما سئل آماندی ***

قارابولوت‌گؤی اوزونو توتوبدور * هئچ بیلمه‌نم‌بختیم‌نه‌دن یاتیبدیر

چرخ فلک قوللاریمی چاتیبدیر * آرالان،آرالان،آرالان بولوت
باشیمیز اوستونده ،قارالان بولوت
چادری قورموشدوم درِ دربنده * من بیرچراغیدیم او "کلوند"ه
قیرخ بِدو آتلاریم قالدی چمنده * آپارماسئل،آپارماسئل آماندیر
"اکبرخان ـ اصغرخان" (۱) منلن یاماندیر
سئل اوینادی چادروما دایاندی * هربوخلایان یوخوسوندان اویاندی
"گلین خانم" (۲) دئدی:وای ائویم یاندی * یخمدن ال گؤتور قارالی بولوت
بوردان رد اول گونان بلالی بولوت
تولو[۳] گلدی داغ وداشدان اندیردی * داشلار دگدی،قول قیچیمی سیندیردی
ایندی بیلدیم فلک گوجون بیلدیردی * بوسئل منیم دودمانیم داغیتدی
فلک ووردو خانمانیم داغیتدی
خاراب قالسین اطاقلی‌نین[۴] چؤللری * یاغیش یاغدی،جوشقون ائتدی سئللری
سودا اوزه‌ر "نوراللەخان"[۵] ائللری * خیردا اوشاق داغ وداشا چالیندی
"خدجه‌خانم" یانا ـ یانا قال ایندی
اون ایکی مین قاراچادر دیره‌گیم * اون ایکی مین ائولی یئیرچؤره‌گیم
اوره‌گیمده قالدی منیم دیله‌گیم * بوندان بئله دشمن ائله ال تاپار
نامرد غنیم اؤلکه‌میزده آت چاپار
ائلخانیدیم ،ائلخانیلار ایچینده * گوموش بوخوو آتلاریمین قیچینده
ائلخانینی سئل آپاردی بیچینده * هئی باخارام سئلین آردی توکنمز
هئی باخارام ائلین آردی توکنمز
کیم گؤرموشدو یای گونونده بورانی[۶] * بیرگونده ائیله‌یه دؤردناحق قانی[۷]؟
سئل آپاردی مصطفی قلیخانی[۸] * یورد داغیلدی،اوبالاریم کؤچولدو
مالیم جانیم گئتدی امک هئچ اولدی
کیم گؤرموشدو یای گونونده قاراولا * آدینا آخشامی ناطووار[۹] اولا
دشمنلره بخت واقبال یاراولا * دوستلاریمیزیاس دونونو گئیه‌لر
"اسعدنظام" گئتدی آخ وای دئیه‌لر
قارابولوت قالخیب گلدی هاوایا * دوشمن دگیل دوراخ گئداخ داوایا
قلم ـ دوات گتیر یازاق ساوایا * ساوانین خانلاری بیزلن یاماندیر
قول وقرار ،ایلقارلاری یالاندیر
"اسعدنظام" بو دره‌ده‌ن یوللاندی * قیزیل ساعت بیله‌گیندن ساللاندی

لشی گئتدی وارامادا چاللاندی[10] * آماندیر سئل دیرک لریمی اگمه
اؤزومو آپاردین ،بالاما دگمه
قازاق[11] خبر ائتدی خان دورسئل گلدی * تایئریمدن دوردوم ،سئل ائوه دولدی
عجیز "نورالله" می الیمدن آلدی * گؤزلریمین بیردن نورو چکیلدی
الف قدیم دال بویو تک بوکولدی
ال ایاقیم یئردن اوزدو آغلادیم * تاجانیم وار یدی اؤزوم ساخلادیم
باشیم یاریلدی داغ داشا اوغرادیم * اوغوروموز بیزیم هئچ خئیرا ولمادی
بو ییلاقدا بیزه هئچ سئیر اولمادی
ووردو داشدان داشاسیندی قوللاریم * عزاما اوتورسون آغیر ائللریم
حنالی بارماقلار ،بور[12] سبیل لریم * خره یینن[13] قانا دوندو قارداشلار
بیزه ظلم و ستم اولدو قارداشلار
خاراب اولسون "ویس آبادین"[14] دره سی * دؤردیاندان سئل گلیر ،اولمورچاره سی
اسعد نظام ایدیم ائللر ایه سی * بوندان صورا دودمانیم داغیلیر
ائل قویونو یاد اؤلکه ده ساغیلیر
کیم گؤرموشدو بیربئله طوفان اولا؟ * فلک بیریسنن بئله یان اولا؟
مندن صورا "ابوالفتح خان" خان اولا * هئچ بیلنمز باشانه لر گله جاخ؟
دونیا کیمدن صورا ،کیمه قاله جاخ ؟
یخدان دولوا شرفیدی ،قیزیلدی[16] * سئل آپاردی الیم الدن اوزولدی
باشیم دگدی داشدان داشا ازیلدی * دئیین بو ایل ،دیوان ،خراج آلماسین
کلوندی سیخیب دارا سالماسین
جوت یخدانیم "خشگری"[17] ده توتولدی * ائو ایچینده ،ائل ایچینده ساتیلدی
"مصطفی" نین بارماقلاری چاتیلدی * بوایل ییلاق بیزلره قیشلاق اولدی
آچیق چؤل ائللره دار دوستاق اولدو
گئدین دئیین عزیزقیزیم تورانا * غلیانی دولدورا وئره جئیرانا[18]
جوت ـ جوت عربی آت قالدی ویلانا * مندن صورا آتلاریمی مینن یوخ
بیرقوچ ایگید سرداریمی[19] گئین یوخ
سئل اوینادی اوطاقلیدان گتیردی * وارا ما[20] داکرچک[21] لیگه یئتیردی
منصورلشگر[22] جنازه می گؤتوردی * آنا باجیم قاشیم قانا بولاندی
قیرمیزی بیرچه گیم لاتا[23] بویاندی
بئله دئییر (قلی)[24] شعری دوزه لدن * سرنوشتی یازیلمیشدی ازلدن

بؤیوک خان[25] جنازم سالما نظردن * اقلخانی‌نین خوارا ولماسین‌اؤلوسو
آغلاسین یاسیندا اقلی ـ اولوسو

اطاقلیدان وارا ما کندی‌نین کرچک لیک مزرعه‌سینه ایکی آقاچ[26] یولدور، سئل او دؤوردبختی دونموشو هربیرینی بیریئرده بوغوب اسعد نظامین نعشینی وارا مانین کرچک لیک مزرعه‌سینده بیر "سید ـ سوگوت ـ بید" آقاجی‌نین دؤشونه یاپیشدیریب، لات ولایا وچیل ـ چیرپی[27] ایلن اوستونو اؤرتور، وارا ما دا بیرحسینعلی آدینا دیل سیز کیشی واریمش کی، استعاره ایلن اونا "ابییه"[28] خطاب ائدرمیشلر، ابییه سید آقاجی‌نین بیخینده پالچیق ایچینده بیرسردستلی بیلک گؤرورکی هوله‌سک قاچیب منصورلشگره خبرآپارار منصورلشگرده اورادان کی، احتمال وئرر اسعد نظام ایلن یاناش آروات خلقلرینن وخانملارینداندا سئل گتیرمیش اولسون اوحدودلارا گئدیب ـ گلمه‌گی یاساق ائدر وجنازه‌نی یاجنازه‌لری تاپاندان صونرا ـ احترام ایلن اسعدنظامین جنازه‌سین گؤتورور، بیر روایته اسعدنظام اطاقلی چؤلونده وبیرآیری داها دوغرو روایته ده قم شه‌هرینده "حضرت معصومه علیها سلامین "صحنینده نورالله‌خان ایلن بیر یئرده دفن اولونوبدور.

قلیخان زرگرین آیری جالب ومتنوع سؤزلریده واردیرکی، هله بیزیم الیمیزه چاتماییبدیر، آنجاق آختاریشلاریمیز دوام ائدیر. اما بیردئمه‌لی سؤزده بودورکی، اسعدنظامین اون دؤوردمین تومن اشرفی وقیزیل وگوموش خراجا مربوط اولان پوللارینی دا سئل آپاریب‌کی وارا ما چاینین اطرافیندا یاشایانلار (آمریکا ینگی تاپیلان ایللرده واونون چایلارینداکی مهاجرلر قیزیل آختاران کیمی) بوآخرلاراجک بوچایین دلیک دئشیگنده اشرفی آختاریب وگاهدان دابعضی سکه‌لر تاپیلارمیش. بومنظومه‌نین توپلاماقیندا اول اوزآنام کی، عمروم بویو اونا مدیونام اوشاقلیق ایامینذا آتاوآنا وبؤیوک باباسی وقارداشلاری وعمی‌سی‌ایلن مصرقاندان ائولری چاول ویغما اولونوب واودا چکیلیب واؤزلری جبراً وارا ما کندینه سورگون اولماقا خاطر اسعدنظامین سئل آپارما منظومه‌سیندن نئچه‌بند وارا ما اهالی سیندن اؤگره‌شیب واؤزوده یاریم قرن حدودیندا اونلاری بیرمقدس وردکیمی ذکرائدیب منیم‌کیمی ائل سئوه‌را وغلونا یئتیریب دیروبوباره‌ده بولوبندلی آقاتقی، مصرقانلی اوستادو بؤیوک ملی شاعریمیز آقای اکبرخان رزاقی وآقای محمدزمانی صوفلر، علیشارلی،

نصرت‌آقا ،ورچندلی آقای حسن صادقیان ،وارامالی حاج محمدعلی مددی و اونون قادینی زینب‌خانم وعلیشارلی آقای حمزه‌زرگر وحبیب‌لی میرزا محمدقلی وبالاخره مرحوم‌اسعدنظامین نواده‌سی آقای محمدعلیخان اسدی،اصیل مدرک‌لری بیزیم اختیاریمیزدا قویوبلار وهامیسی‌للرینندن گلن هئچ بیریاردیمی اسیرگه‌مه‌ییب‌لر ،بونا گؤره‌ده‌اونلارین هامی سینا اؤز درین منتدارلیقیمی بیلدیریرم .

---

۱) اکبرخان واصغرخان اسعدنظامین محلی رقیب‌لرینندن ایمیش .۲)گلین خانم= همان خدیجه‌خانم‌واسعدنظامین شاهسئوه‌ن اقلینندن اولان قادینی دیر . ۳) تولو = دولو . ۴) اطاقلی = ویس‌آبادمرتعه‌سی نین بیرقسمئی. ۵) نوراللەخان =اسعدنظامین خیردا بالاسی . ۶) بوران = طوفان . ۷) اشاره‌دیر اسعدنظام ،نوراللەخان ،مهدیقلیخان و جعفرقلیخانین گلینه کی،بو دؤرد نفری سئل آپاریب . ۸) مصطفی قلیخان = اسعدنظام ۹) ناطووار= ناطیار ،ناجور . ۱۰)اسعدنظامین نعشی وارامادا چاللا- نمایبدیر ،بومصراع ،اسعدنظامین وارامادا نعشی پالچیقلارایچینده‌چاللا نماقا اشاره‌دیر . ۱۱) قازاقلار بغدادی اقلین خراجین یئیغشدیریب مرکزه آپارماقا اسعدنظام اوردوسوندا واریمیشلار . ۱۲) بومصراع گؤ- سته‌ریرکی اسعدنظامین توکلری بوروموش. ۱۳) خره = لجن ۱۴) ویس‌آباد ساوه خرقانی نین علیشار کندی نین چؤللرینندن حساب اولونور .
۱۵) اشاره‌دیر اسعدنظامدان صونرا ،ابوالفتح خانین اقلخانلیغینا .
۱۶)اشرفی لر وقیزیللر اون دؤردمینه قدراقلین خراجی ایمیش .
۱۷) خشگری = خشگرود ،ساوه‌نین زرندبخشی نین کندلرینندندیرکی وارامانا چایی اورادان گئچر . ۱۸) جئیران = اسعدنظامین عائله‌سیندن بیری اولمالیدیر . ۱۹) سرداری = بؤیوک شخصیتلرین اوعصرده‌اوست‌گئییملی . ۲۰) وارامانا = منصورلشگرین وختن خانمین کندی کی،اسعدنظامی سئل اورا گتیریر . ۲۱) کرچک لیک = کرچک اکیلن مزرعه‌کی وارامانا املاکیندن صایی لیر . ۲۲) منصورلشگر= وارامادا خلج خانلارینداندان واسعدنظامین قاینی ایمیش. ۲۳) لات = گل ولای ، لجن . ۲۴) قلی = قلیخان زرگر بومنظومه نی خلق اقله‌ین دیرکی بیریشرده‌ده ،"امیر"آدلی بیرشخص بومنظومه‌ایلن معرفی اولونوبدور . ۲۵) بویوک خان = بورادا منظور ،منصورلشگردیر . ۲۶) هر آغاج ۵ کیلومتردیر . ۲۷) چیل چیرپی = آغاجلار بوداغی وباشن قولاغی . ۲۸) ابیه = اوشخصین بولفظ اوسته تکیه‌اولماغینا خاطئر اونا ابیه دئیرمیشلر .

صمدسرداری نیا

* حشـــرات الا رض *
نخستین روزنامه مصور و فکاهی

تاریخ مطبوعات آذربایجان صفحات بس زرین وافتخارآفرینی دارد. هرچقدر بیشتراین صفحات را ورق می زنیم با روزنامه ها وجرایدی آشنا میشویم که درزمان خودخدمات فراوانی بخلق ومیهن خودکرده اندومنشاء افتخارات بس گرانبهائی برای آیندگان خودشده اند. این روزنامه ها در آگاه نمودن هم میهنان خودبرای شناختن ظالمان زمانه خویش گامهای مؤثری برداشته اند ودر افشای استثمارگران آن عصرکه محمدعلیشاه یکی ازآنها بوده وخودرا به عنوان سایه خدا به مردم زحمتکش ایران قبولانده بودجانفشانی های زیادی نموده اند.

روزنامه حشرات الارض یکی ازاین روزنامه های وزین وافتخارآفرین تاریخ مطبوعات این سرزمین بشمارمی آیدکه پس ازروزنامه " آذر - بایجان" ارگان سردارملی دومین جریده فکاهی وانتقادی است که درمتزلزل ساختن کاخ استبداد وبراندازی

ش ۹۶ - ص ۲۶۱

کلیشه حشرات الارض و کاریکاتر میرزا آقا اصفهانی معروف به دانش، نماینده دوره اول مجلس

استعمار و استثمار پیشگام بوده است .

درباره ٔ این روزنامه در تاریخ فرهنگ آذربایجان چنین نوشته شده است:

"روزنامه مصور و فکاهی است که در تبریز با چاپ سربی و تصاویر رنگین در ماه صفر سال ۱۳۲۶ هـ.قمری انتشار یافته و مانند روزنامه آذربایجان مفید و تفریحی بوده است"

در تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران نیز چنین می‌خوانیم :

"حشرات الارض نشریه فکاهی (کمیک) است که در تبریز در اوایل سال ۱۳۲۶هـ.قمری (۱۹۰۸میلادی) با کاریکاتورهای (تصاویر مضحک انتقادی) رنگین به چاپ سنگی رسیده است .این نشریه به وسیله ٔ حاج میرزا آقا بلوری تاسیس و انتشار یافته و توسط میرزا آقا معروف به ناله ٔ ملت طبع شده و یکی از بهترین مطبوعات فکاهی میباشد .

در دوره دوم مشروطیت (پایان ژوئیه ۱۹۰۹میلادی) این روزنامه از نو منتشر شده است .هر شماره دارای چهار صفحه به قطع ۱۳ در ۷ است و صفحه‌های یک و چهار آن بطور کلی تصاویر مضحک و کاریکاتور است .

وجه اشتراک سالانه در تبریز ۱۲ قران، برای نقاط دیگر ایران ۱۶قران و در خارجه ۱۰ فرانک می باشد "(۱)

کاریکاتورهائی که در این روزنامه تصویر می شد بقدری مضحک و تمسخر آمیز و در عین حال کوبنده و آگاه کننده بود که تمام عمال استبداد از محمد علی میرزا گرفته تا رده‌های پائین ماموران دولتی از دیدن آنها رعشه بر اندامشان می افتاد .برادر مهندس کریم طاهرزاده بهزاد که یکی از فراـ دی بود که این کاریکاتورها را نقاشی می کرد در این باره خاطرات جالبی دارد .طاهرزاده بهزاد چنین می نویسد :"برادرم روزی که صحبت از انقلاب مشروطیت در میان بود گفت وقتی که در مرند دست عمال شجاع نظام گرفتار شده بودم در اثنای بازرسی ماموری عقب نقاشی می گشتند که کاریکاتور شاه را ترسیم کرده بود .در این کاریکاتور که در روزنامه ٔ حشرات الارض چاپ شده بود شکل شاه را مثل قورباغه ٔ چاقی کشیده بودم و اگر می فهمیدند که من آن را ترسیم کرده ام بی شک اعدامم می کردند" (۲)

۱) ادوارد براون ـ تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران (ج۲) ص ۷ و ۳۴۶

۲) طاهرزاده بهزاد ـ قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران ص ۳۴ و ۳۳

شادروان صدرهاشمی نیز درباره حشرات الارض چنین می نویسد :

"روزنامه حشرات الارض جریده‌ای است مصور وبه قطع متوسط با چاپ سربی درچهار صفحه درتبریز چاپ ومنتشرشده ،شماره اول این روزنامه در تاریخ ۱۸ صفروشماره دوم آن در۲۵ صفرالمظفر ۱۳۲۶ هـ.قمری چاپ وتوزیع گردیده است .حشرات الارض به همت ودستیاری (شرکت معارف)تاسیس یافته ولی درحقیقت مؤسس آن "حاج میرزاآقابلوری "ونویسنده آن"میرزاآقا ملقب به ناله ملت "می باشد .محل اداره روزنامه :تبریز ،تیمچه حسینه ، اداره شرکت معارف است .

این روزنامه فکاهی ومصوربوده وصفحه اول وچهارم آن مخصوص رسم کاریکاتورهائی است که اغلب راجع به اوضاع مشروطیت ایران است چنانچه درشماره دوم دوکاریکاتورکشیده شده دریکی ،یک نفربنام.....اره دردست گرفته ودرختی راکه به اسم روزنامه مساوات است قطع می کند (این کاریکاتور به مناسبت توقیف شماره ۲۲ روزنامه مساوات است ـ صدرهاشمی) درکاریکاتوردیگر دوخروس جنگی با یکدیگر مشغول نبردند ودونفردرباره این دوخروس جنگی گفتگو می کنند .درعنوان روزنامه اسم "حشرات الارض " بخط درشت نوشته شده ودرزیرآن این عبارت درج است :"قیمت درهمه جا پیشکی است" .

این روزنامه هفتگی بوده وسالیانه ۴۸ شماره ازآن نشرمی شده ، درعنوان صفحه دوم اسم ومسلک وطرزانتشارروزنامه این چنین معرفی شده :روزنامه‌ای است مصور ومقیدکه درسیاست عالم حیوانات سخن می گوید ، ماهی غیراز ایام هفته عجالتا چهارنسخه طبع وتوقیف خواهدشد .مقالات مختصربه امضای معروف قبول ودرج می شود ،قیمت یک نسخه درتبریز یک عباسی ،داخله ایران پنج شاهی .

حشرات الارض اولین روزنامه‌ای است درمطبوعات فارسی که دارای تصویربه سبک فکاهی چاپ شده است ،درشماره اول روزنامه ،غفاروکیل (دیوانه دوره‌گرد)منشی اول اداره معرفی شده درباره اوچنین می نویسد :" چند روزی است که دوستان ما منتظر دیدارروزنامه حشرات الارض بودوبه خیال خودشان که غفار وکیل منشی اول اداره بعالم مطبوعات چه تحفه خواهدآورد ویا برای مشترکین با دندانهای خودازهوا گنجشک شکارخواهدکردیاآنکه به سرکچل آنها دوائی خواهدمالیدنه خیرهیچ یک ازاین ها نیست ،کل، اگر

طبیب بودی، سرخود دوا نمودی، غفار وکیل اگرتا این درجه‌ها مدبر وکاردان بودتا حال به‌جهت خودفکری می کرد"

سبک مطبوع ودلنشین وتصاویررنگی حشرات الارض، روزنامه را پس از انتشار موردتوجه قرارداده وجرایدآن وقت به‌تعریف آن پرداخته اند و منجمله روزنامه صوراسرافیل درشماره ۳۱ سال اول خود، مورخ پنجشنبه ۱۱ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ هـ.قمری درباره این روزنامه چنین می نویسد:

"مشترکین عظام را به‌طلوع کوکبی سعدازافق آذربایجان به‌نام روز - نامهٔ حشرات الارض مژده می دهیم واقبال به‌این بخت را به‌همه‌هواداران صور با تمام‌دل توصیه می نمائیم. چه‌این روزنامه‌که‌اینک هفته‌ای یکبار طبع می شودیکی ازتحفه‌های دورهٔ جدید تاریخ ما وبهترین زینه ومحرک صفا حسنه واخلاق نیک است. کمتر روزنامه‌ای تابحال ازحیث نظم ونثردارای - اینقدر ازعذوبت کلام وشیرینی ادا بوده، گذشته ازاینکه روزنامه یادشده هاوی خیلی ازدقایق وشامل بسی ازحقایق است بصورت‌های رنگین مصور می باشدودرتصویرهمین صورآن ذوق وسلیقه به‌کار می رودکه نظم ونثرآن به عمل می آید".

مندرجات این روزنامه‌عبارت ازانتقاد ازاوضاع است بصورت فکاهی وبه‌زبان غفار وکیل برای آشناشدن بسبک عبارات روزنامه‌قسمتی ازسر- مقاله‌شماره‌دوم‌را نقل می کنیم:

"تبریک، امروزکه ایرانیان به‌همین روزملت اسلام‌را مباحیّت فیروز اعضای این اداره محقرکه تازه‌قدم‌بعالم‌مطبوعات نهاده‌تبریک صمیمانه و تشکرات خالصانه‌خودرا بواسطه‌این نامه‌ناچیزبه‌خاکپای مبارک عموم جالسین مجلس مقدس شورای ملی شیّدالله‌ارکانه‌خصوص وکلای محترم ایالت آذربایجان وقاطبهٔ خدام‌نوع بشرومروجین مذهب اسلام‌عرضه‌واز خداوند منان بازبان قاصرمسئلت می نمایدکه‌وجودسعادت‌نمودشان را ازسوانح ایام‌مصون ومرآنان را به‌تکالیف موظفه‌خودموفق فرمایاد" پس ازاین قسمت، اشعارزیربعنوان ادبیات درج شده‌است:

ای فکرت‌تونا شرهرحکمت آکبلای * وی قامت‌توقابل هرخدمت آکبلای
شوخیست بلامسخره‌است آفت آکبلای * دریاب یکی پیشه‌ویک صنعت آکبلای

ازخصوصیات آن اینست‌که‌درهیچ کجای آن نام‌مدیرومؤسس ونویسندهٔ روزنامه واسم‌چاپخانه‌قیدنگردیده ودرصفحه‌دوم‌زیرعنوان این کلمات به‌خط

بقیه در صفحهٔ ۹۵

اؤلکه = کشور
اوستون = برتر ، غالب .
اؤتهری = گذرا .
اینلهمهسی = زاری اقتمهسی .
ایرین لی = چرک لی .
انتباه = اویانما .
پوئما = منظومه .
تارلا = مزرعه .
چرچیوه = چارچوب .
خسین ـ خسین = دال ـ به ـ دال.
دؤلای = پیچ و خم .
دئوریلمک = واژگون شدن .
سکسان = هشتاد (۸۰) .
سیغیشماز = یئرلشمز .
شن = خوش .
صنیف = کلاس .
قیغیلجیم = قور،اغگر .
قاطی = سخت .
کسگین = قاطع .
کرال = پادشاه ،حاکم .
عشق اولسون = آفرین .
هوپدون = سیندین .
یاراغ / یاراق = اسلحه .
یانارداغ = کوه آتش فشان .

اوردنت = مدال ، نشان
اوغروندا = یولوندا .
اویغون = مناسب .
اوبراز = پرسوناژ ، سیما
ایرماق = چای ،رودخانه
بهادر = قهرمان ، جنگجو.
تؤرهتمک = وجوده گتیرمک .
چکی = وزن .
چیچکلنمه = شکوفائی .
خشیل = نوعی غذا
دالغا = موج .
رئال = واقعی .
سؤیکهمک = دایاق .
سمبول = نماینده . رمز
شمشک = صاعقه ، ایلدیریم .
قارتال = عقاب .
قوشقار = داغ آدی .
قودا = قشین آتا (قشین ـ قودا)
کوماندانت = فرمانده .
کوتله = توده ، انبوه .
مارا قلاندیم = علاقمند اولدوم.
یبرقالاماق = تکان وئرمک .
یؤنهلمک = بیرطرفه گئتمک ، جهت
یاراسا = خفاش .

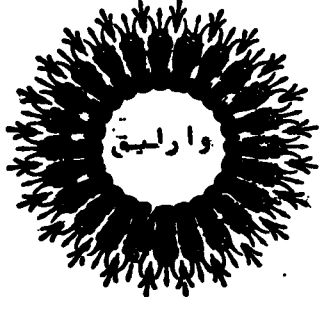

ائله وئرردیم

منه سؤزویرسیدی اوقارا گوزلوم، جانیمی او شیرین دیله وئرردیم .
دشمنه ایلمه ین باشیمی هر آن ، بوینومـا ساریلان تئله وئرردیم .
اولسایدی قدرتیم قوجا دنیا دا، عمریمین گولونو وئر مزدیم بادا ،
حسرتی ، هجرانی آتاردیم اودا ، یاندیریب کولونـو یئله ویررديم.
قلبیمه داغ چکدی بوهجران‌منیم ، آغارتدی باشیمی بو زامان منیم .
چاتسایدی زامانا ، هجرانا گوجوم اونلاری شاختا یا یئله وئرردیم!
اوچ یوزایل‌پاشایان‌قارقایا بیرباخ، دنیادا نقدر قالیر گور قوناق،
قارقانین عمرینی بولبوله آنجاق «قانقالین‌عومرونو گوله‌ویره‌ردیم.»
تارسیزنه‌کمانچا کامانچا سیزتار ، گل‌سیزبولبول‌اولورعومروبویوخوار
وطن سیز اولارمی انسان بختیار ؟ وطن سیز بیرعومرو سئله وئرردیم
منیم سوگیلیمدی بودوغما وطن، اونون گوللرینین وورغونویام من،
مصدق ، جانیمی ایسته سه مندن ، مین دفعه وطنه ، ائله وئرردیم.

مصدق